

C. C R I S P I

S A L L U S T I I

QUAE EXSTANT.

C. R. I. S. P. E.

S. A. L. I. S. T. I. I.

QUAE EXSTANT.

53.9.12
Last

C. C R I S P U S
S A L L U S T I U S;
E T
L. A N N A E U S
F L O R U S.

B I R M I N G H A M I Æ:
Typis JOANNIS BASKERVILLE.
MDCCLXXIII.

C. CRISPUS

SALLUSTIUS

L. A. M. U. S.

F. L. O. R. U. S.

BIRMINGHAM:

Typis JOANNIS BASKERVILLE.

MDCCLXXIII

C. CRISPI SALLUSTII
BELLUM CATILINARIUM,
SIVE DE
CONJURATIONE CATILINÆ.

CAPUT I.

OMNIS homines, qui sese student præstare ceteris animalibus, summa ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora; quæ natura prona, atque ventri obedientia finxit. Sed nostra omnis vis in animo et corpore sita est: animi imperio, corporis servitio magis utimur. Alterum nobis cum dis, alterum cum belluis commune est. Quo mihi rectius esse videtur, ingenii, quam virium opibus gloriam quærere; et quoniam vita ipsa, qua fruimur, brevis est, memoriam nostri quam maxime longam efficere. Nam divitiarum et formæ gloria, fluxa atque fragilis est: virtus, clara æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vine corporis, an virtute animi res militaris magis procederet. Nam et prius quam incipias, consulto: et ubi consulueris, mature factò opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio veget.

II. Igitur initio reges (nam in terris nomen Imperii id primum fuit) diversi, pars ingenium, alii corpus exercébant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur, sua cuique satis placebant. Postea vero quam in Asia Cyrus, in Græcia Lacedæmonii, et Athenienses, cœpere urbes atque nationes subigere, lubidinem dominandi causam belli habere; maxumam gloriam in maximo

A

imperio

imperio putare: tum demum periculo atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quod si regum atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, æquabilius atque constantius sese res humanæ haberent; neque aliud alio ferri, neque mutari ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum ubi pro labore desidia, pro continentia et æquitate libido atque superbia invasere; fortuna simul cum moribus inmutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque a minus bono transfertur. Quæ homines arant, navigant, ædificant, virtuti omnia parent. Sed multi mortales dediti ventri atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti peregrinantes transigere: quibus profecto contra naturam corpus voluptati, anima oneri fuit. Eorum ego vitam mortemque juxta æstumo, quoniam de utraque filetur. Verum enimvero is demum mihi vivere, atque frui anima videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris aut artis bonæ famam quærit. Sed in magna copia rerum, aliud alii natura iter ostendit.

III. Pulchrum est bene facere Reipublicæ: etiam benedicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello clarum fieri licet. Et qui fecere, et qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. Ac mihi quidem, tametsi hædquaquam par gloria sequatur scriptorem et auctorem rerum; tamen in primis arduum videtur res gestas scribere: primum, quod facta dictis sunt exæquanda: dehinc, quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malivolentia et invidia dicta putant: ubi de magna virtute atque gloria bonorum memores, quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit: supra ea, veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus initio, sicuti plerique, studio ad Rempublicam latus sum, ibique mihi advorsa multa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentia, pro virtute; audacia, largitio, avaritia vigeabant. Quæ tametsi animus

BELLUM CATILINARIUM. CAP. IV. 3

mus adspernabatur, insolens malarum artium; tamen inter tanta vitia, inbecilla ætas ambitione corrupta tenebatur: ac me, cum ab reliquorum malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ cæteros, fama, atque invidia vexabat.

IV. Igitur ubi animus ex multis miseriis atque periculis requievit, et mihi reliquam ætatem a Republica procul habendam decrevi; non fuit consilium secordia atque desidia bonum ocium conterere: neque vero agrum colendo, aut venando, fervilibus officiis intentum, ætatem agere: sed a quo incepto studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas Populi Romani carptim, ut quæque memoria digna videbantur, perscribere: eo magis quod mihi a spe, metu, partibus Reipublicæ animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quam verissime potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existumo, sceleris atque periculi novitate. De cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quam initium narrandi faciam.

V. Lucius Catilina, nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentia bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuere; ibique juventutem suam exercuit. Corpus patiens inediæ, vigiliæ, alboris, supra quam cuique credibile est. Animus audax, subdolus, varius, cujus rei libet simulator ac dissimulator, alieni adpetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus: satis loquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus, inmoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem L. Sullæ, lubido maxima invaserat Reipublicæ capiundæ: neque id quibus modis adsequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam pensi habebat. Agitabatur magis magisque in dies animus fe-

rox inopia rei familiaris, et conscientia scelerum: quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi: incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessuma ac diversa inter se mala, luxuria atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum, domi militiæque, quomodo Rempublicam habuerint, quantamque reliquerint: ut paullatim inmutata, ex pulcherruma et optima pessuma ac flagitiosissima facta sit, differere.

VI. Urbem Romam, sicuti ego accepi, condidere atque habuere initio Trojani, qui, Ænea duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, sine imperio, liberum atque solutum. Hi postquam, in una mœnia convenere, dispari genere, dissimili lingua, alii alio more viventes, incredibile memoratu, quam facile coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satis prospera, satisque pollens videbatur; sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentia orta est. Igitur reges, populique finitimi bello tentare. Pauci ex amicis auxilio esse: nam cæteri, metu perculsi, longe a periculis aberant. At Romani, domi militiæque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, sociis, atque amicis auxilia portabant: magisque dandis, quam accipiendis beneficiis amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii regium habebant: delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientia validum erat, Reipublicæ consultabant. Hi vel ætate, vel curæ similitudine, Patres adpellabantur. Post ubi regium imperium, quod initio conservandæ libertatis, atque augendæ Reipublicæ fuerat, in superbiam, dominationemque convertit; inmutato more, annua imperia, binosque imperatores

BELLUM CATILINARIUM. CAP. VIII. 5

peratores sibi fecere. Eo modo minime posse putabant per licentiam inolescere animum humanum.

VII. Sed ea tempestate cœpere se quisque magis extollere, magisque ingenium in promptu habere. Nam regibus boni quam mali suspectiores sunt, semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi creverit: tanta cupido gloriæ inceserat. Jam primum juvenus simul ac belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magisque in decoris armis, et militaribus equis quam in scortis atque conviviiis libidinem habebat. Igitur talibus viris non labor insolitus, non locus ullus asper aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus: virtus omnia domuerat: sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos erat. Se quisque hostem ferire, murum adscendere, conspici, dum, tale facinus faceret properabat: eas divitias; eam bonam famam magnamque nobilitatem putabant: laudis avidi, pecuniæ liberales erant: gloriam ingentem, divitias honestas volebant. Memorare possem, quibus in locis maxumas hostium copias populus Romanus parva manu fuderit, quas urbes natura munitas pugnando ceperit, ni ea res longius nos ab incœpto traheret.

VIII. Sed profecto Fortuna in omni re dominatur: ea res cunctas, ex lubricine quam ex vero celebrat obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicuti ego æstumo, satis amplæ magnificæque fuere; verum aliquanto minores tamen, quam fama feruntur. Sed quia provenere ibi scriptorum magna ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maxumis celebrantur. Ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Romano numquam ea copia fuit: quia prudentissimus quisque negotiosus maxime erat: ingenium nemo sine corpore exercebat: optumus quisque
facere,

facere, quam dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quam ipse aliorum narrare, malebat.

IX. Igitur domi militiæque boni mores colebantur. Concordia maxuma, minuma avaritia erat: jus bonumque apud eos non legibus magis quam natura valebat. Jurgia, discordias, similitates cum hostibus exercebant: cives cum civibus de virtute certabant: in suppliciis Deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audacia in bello, ubi pax evenerat, æquitate, seque Remque publicam curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo; quod in bello sæpius vindicatum est in eos, qui contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardius revocati, prælio excefferant, quam qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere ausi erant: in pace vero beneficiis magis, quam metu imperium agitabant, et, accepta injuria, ignoscere, quam persequi, malebant.

X. Sed ubi labore atque justitia Respublica crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, et populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, a stirpe interiit: cuncta maria terræque patebant: fortuna sævire ac miscere omnia cœpit. Qui labores, pericula, dubias atque asperas res facile toleraverant, iis otium, divitiæ optandæ aliis, oneri miseriæque fuere. Igitur primo pecuniæ, dein imperii cupido crevit: ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritia fidem, probitatem, ceterasque artes bonas subvertit; pro his superbiam, crudelitatem, deos neglegere, omnia venalia habere, edocuit: ambitio multos mortalis falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud in lingua promptum habere; amicitias inimicitiasque non ex re, sed ex commodo æstumare; magisque vultum, quam ingenium, bonum habere. Hæc primo paullatim crescere, interdum vindicari. Post, ubi contagio quasi pestilentia, invasit;

civitas

civitas inmutata, imperium ex iustissimo, atque optumo, crudele, intolerandumque factum.

XI. Sed primo magis ambitio, quam avaritia, animos hominum exercebat: quod tamen vitium propius virtutem erat. Nam gloriam, honorem, imperium, bonus, ignavus, æque sibi exoptant: sed ille vera via nititur; huic quia bonæ artes defunt, dolis atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet; quam nemo sapiens concupivit. Ea quæ venenis malis imbuta, corpus animumque virilem effeminat, semper infinita, infatiabilis est; neque copia neque inopia minuitur. Sed, postquam Lucius Sulla, armis recepta Republica bonis initiis malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros cupere: neque modum neque modestiam victores habere; fœda, crudeliaque in civis facinora facere. Huc accedebat, quod L. Sulla exercitum, quem in Asia ductaverat, quo sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriose, nimisque liberaliter habuerat: Loca amœna, voluptaria, facile in otio ferocis militum animos molliverant. Ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; signa, tabulas pictas, vasa cœlata mirari; ea privatim ac publice rapere; delubra deorum spoliare; sacra profanaque omnia polluere. Igitur ii milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos fatigant: ne illi, corruptis moribus, victoriæ temperarent.

XII. Postquam divitiæ honori esse cœpere, et eas gloria, imperium, potentia sequebatur: hebescere virtus, paupertas, probro haberi, innocentia pro malivolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbia invadere: rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua; nil
penſi,

penſi, neque moderati habere. Operæ pretium eſt cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, viſere templa deorum, quæ noſtri maiores, religioſiſſimi mortales, fecere. Verum illi delubra deorum pietate, domos ſuas gloria decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ licentiam, eripiebant. At hi contra, ignaviſſimi homines, per ſumum ſcelus, omnia ea ſociis adimere, quæ fortiſſimi viri victores hoſtibus reliquerant: proinde quaſi injuriam facere, id demum eſſet imperio uti.

XIII. Nam quid ea memorem, quæ, niſi iis, qui videre, nemini credibilia ſunt; a privatis compluribus ſubverſos montes, maria conſtructa eſſe, quibus mihi videntur ludibrio fuiſſe divitiæ; quippe, quas honeſte habere licebat, abuti per turpitudinem properabant. Sed libido ſupri, ganeæ, cæterique cultus non minor; inceſſerat viros pati muliebria; mulieres pudicitiam in propatulo habere; veſcendi cauſſa, terra marique omnia exquirere; dormire prius, quam ſomni cupido eſſet; non famem, aut ſitim, neque frigus, neque laſſitudinem opperiri, ſed ea omnia luxu antecapere: hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facile lubricinibus carebat: eo profuſius omnibus modis quæſtui, atque ſumtui deditus erat.

XIV. In tanta tamque corrupta civitate, Catilina id quod factu facillimum erat, omnium flagitiorum atque facinorum circum ſe, tamquam ſtipatorum catervas habebat. Nam, quicumque impudicus, adulter, ganeo; manu, ventre, pene, bona patria laceraverat; quique alienum æs grande conflaverat, quo flagitium, aut facinus redimeret; præterea, omnes undique paricidæ, ſacrilegi, convicti judiciis, aut pro factis iudicium timentes; ad hoc, quos manus atque lingua perjurio, aut civili ſanguine

guine alebat; postremo, omnes quos flagitium, egestas, conscius animus exagitabat, ii Catilinæ proximi, familiaresque erant. Quod si quis etiam a culpa vacuus in amicitiam ejus inciderat; quotidiano usu, atque illecebris, facile par, similisque cæteris efficiebatur. Sed maxime adolescentium familiaritates adpetebat: eorum animi molles, et ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur: nam uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere; aliis canes atque equos mercari: postremo neque sumtui, neque modestiæ suæ parcere, dum illos obnoxios, fidosque faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent; juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honeste pudicitiam habuisse; sed ex aliis rebus magis, quam quod cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat.

XV. Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, cum virgine nobili, cum sacerdote Vestæ, alia hujusmodi contra jus, fasque. Postremo, captus amore Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam nihil umquam bonus laudavit; quod ea nubere illi dubitabat, timens privignum adultum ætate; pro certo creditur, necato filio, vacuam domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse facinoris maturandi. Namque animus impurus, Diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem excitam vexabat. Igitur colos ejus exsanguis, fœdi oculi: citus modo, tardus incessus: prorsus in facie, vultuque vecordia inerat.

XVI. Sed juventutem, quam, ut supra diximus, inlexerat, multis modis mala facinora edocebat; ex illis testes signatoresque falsos commodare; fidem, fortunas, pericula vilia habere. Post, ubi eorum famam, atque pudorem adtriverat, majora alia imperabat; si causa peccandi in præsens minus subpetebat; ni-

B

hilominus

hilominus infontes, sicuti fontes, circumvenire, jugulare. Scilicet; ne per otium torpescerent manus, aut animus, gratuito potius malus atque crudelis erat. His amicis, sociisque confusus Catilina, simul, quod æs alienum per omnis terras ingens erat: et, quod plerique Sullani milites, largius suo usi, rapinarum et victoriæ veteris memores, civile bellum exoptabant; obprimundæ Reipublicæ consilium cœpit. In Italia nullus exercitus: Cn. Pompejus in extremis terris bellum gerebat: ipsi Consulatum petundi magna spes: Senatus nihil sane intentus: tutæ, tranquillæque res omnes; sed ea prorsus obportuna Catilinæ.

XVII. Igitur circiter Kal. Junias L. Cæsare, et C. Figulo Coss. primo singulos adpellare: hortari alios, alios tentare; opes suas, imparatam Rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi satis explorata sunt, quæ voluit, in unum omnis convocat, quibus maxuma necessitudo, et plurimum audaciæ inerat. Eo convenere Senatorii ordinis Publius Lentulus Sura, Publius, Autronius, Lucius Cassius Longinus, Cajus Cethegus, Publius et Servius Sullæ Servii filii, Lucius Varguntejus, Quintus Annius, Marcus Porcius Læca, Lucius Bestia, Quintus Curius: præteræ, ex equestri ordine, Marcus Fulvius Nobilior, Lucius Statilius, Publius Gabinus Capito, Cajus Cornelius: ad hoc, multi ex coloniis et municipiis, domi nobiles. Erant præterea complures paullo occultius consilii hujusce participes nobiles, quos magis dominationis spes hortabatur, quam inopia, aut alia necessitudo: cæterum juvenus pleraque, sed maxime nobilium, Catilinæ inceptis favebat: quibus in otio vel magnifice, vel molliter vivere copia erat, incerta pro certis, bellum quam pacem, malebant. Fuere item ea tempestate, qui crederent Marcum Licinium Crassum non ignarum ejus consilii fuisse: quia Cnejus Pompejus, invisus ipsi, magnum exercitum ductabat; cujusvis opes voluisse contra illius potentiam crescere: simul

confisum;

BELLUM CATILINARIUM. CAP. XVIII. 11

confisum; si conjuratio valuisset, facile apud illos principem se fore. Sed antea item conjuravere pauci contra Rempublicam, in quibus Catilina fuit. De quo quam verissime potero dicam.

XVIII. Lucio Tullo, Marco Lepido Coss. P. Autronius, et P. Sulla, designati Consules, legibus ambitus interrogati, poenas dederant. Post paullo, Catilina, pecuniarum repetundarum reus, prohibitus erat Consulatum petere; quod intra legitimos dies profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens nobilis, summæ audaciæ, egens, faciosus; quem ad perturbandam Rempublicam inopia, atque mali mores stimulabant. Cum hoc Catilina, et Autronius, circiter Nonas Decembris consilio communicato, parabant in Capitolio Kalendis Januarii L. Cottam et L. Torquatum Consules interficere; ipsi, fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obtinendas duas Hispanias mittere. Ea re cognita, rursus in Nonas Februarii consilium cædis transtulerant. Jam tum non Consulibus modo, sed plerisque Senatoribus perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturasset pro curia signum fociis dare; eo die, post conditam urbem Romam pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant; ea res consilium diremit.

XIX Postea Piso in citeriorem Hispaniam quaestor pro Prætore missus est, adnitente Crasso; quod eum infestum inimicum Cn. Pompejo cognoverat: neque tamen senatus Provinciam invitus dederat: quippe scdum hominem a Republica procul abesse volebat: simul, quia boni complures præsidium in eo putabant: et jam tum potentia Cn. Pompeji formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ducabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos, Cn. Pompeji veteres, fidosque clientes, voluntate

ejus Pisonem adgressos: numquam Hispanos præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem in medio relinquemus. De superiori conjuratione satis dictum.

XX. Catilina, ubi eos, quos paullo ante memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat; tamen in rem fore credens universos adpellare, et cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit: *Ni virtus, fidesque vestra spectata mihi forent; nequidquam opportuna res cecidisset; spes magna, dominatio in manibus frustra fuissent, neque ego per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis captarem. Sed, quia multis, et magnis tempestatibus vos cognovi fortes, fidosque mihi; eo animus ausus est maximum, atque pulcherrimum facinus incipere; simul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malaque esse intellexi. Nam idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego quæ mente agitavi, omnes jam antea diversi audistis. Ceterum mihi in dies magis animus accenditur, cum considero, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in libertatem. Nam, postquam Respublica in paucorum potentium jus, atque ditionem concessit; semper illis reges, tetrarchæ vectigales esse: populi, nationes, stipendia, pendere: ceteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, vulgus fuimus, sine gratia, sine auctoritate, his obnoxii, quibus, si Respublica varet, formidini essemus. Itaque omnis gratia, potentia, honos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi volunt: nobis reliquere pericula, repulsas, iudicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quam vitam miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbiæ ludibrio fueris, per dedecus amittere?*

XXI. Verum enimvero, pro Deum atque hominum fidem! Victoria in manu nobis est, viget ætas, animus valet; contra illis, annis, atque divitiis, omnia consenuerunt, tantummodo incepto opus est: cætera res expedit.

pediet. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium inest, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in exstruendo mari, et montibus coequandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? illos binas, aut amplius domos continuare; nobis larem familiarem nusquam ullum esse? cum tabulas, signa, toreumata emunt; nova diruunt, alia ædificant, postremo omnibus modis pecuniam trahunt, vexant, tamen, summa lubidine divitias vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum: mala res, spes multo asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam sæpe optastis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria in oculis sita sunt. Fortuna ea omnia victoribus præmia posuit; res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis, quam oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore, vel milite me utimini; neque animus, neque corpus a vobis aberit. Hæc ipsa ut spero, vobiscum una Consul agam: nisi forte animus fallit, et vos servire magis quam imperare, parati estis.

XXII. Postquam accepere ea homines, quibus mala abunde omnia erant, sed neque res neque spes bona ulla; tametsi illis, quietam movere, magna merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ præmia armis peterent: quid ubique opis, aut spei haberent? Tum Catilina polliceri Tabulas novas, proscriptionem locupletium, magistratus, sacerdotia, rapinas, alia omnia quæ bellum, atque libido victorum fert: præterea, esse in Hispania citiore Pisonem, in Mauritania cum exercitu P. Sittum Nucerinum, consilii sui participes: petere Consulatum C. Antonium, quem sibi conlegam fore speraret, hominem et familiarem, et omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo se Consulem initium agendi facturum. Ad hoc maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiae, multos victoriæ Sullanae, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos alacris videt; cohortatus, ut petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit.

XXIII. Fuere

XXIII. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habita, cum ad iurjurandum populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permistum in pateris circumtulisse; inde, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum, atque eo dictitare fecisse, quo inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta hæc, et multa præterea existumabant, ab iis qui Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum, qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est.

XXIV. Sed in ea conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro, loco flagitiis atque facinoribus coopertus: quem Censores Senatu probri gratia amoverant. Huic homini non minor vanitas inerat, quam audacia; neque reticere, quæ audierat, neque suamet ipse scelera occultare; prorsus neque dicere, neque facere, quidquam pensi habebat. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo; cui cum minus gratus esset, quod inopia minus largiri poterat; repente glorians *maria, montesque polliceri* cœpit, *minari interdum ferro, nisi obnoxia foret*: postremo, ferocius agitare, quam solitus erat. At Fulvia, insolentiae Curii causa cognita, tale periculum Reipublicæ haud occultum habuit; sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ quoque modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad Consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidia æstuabat, et quasi pollui Consulatum credebant, si eum, quamvis egregius homo novus adeptus foret. Sed, ubi periculum advenit, invidia, atque superbia post fuere.

XXV. Igi-

XXV. Igitur, comitiis habitis, Consules declarantur M. Tullius, et C. Antonius. Quod factum primo populares conjurationis concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed indies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, sua, aut amicorum fide sumtam mutuam, Fæfulas ad Manlium quemdam portare; qui postea princeps fuit belli faciundi. Ea tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur, mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumtus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande conflaverant; per eas se Catilina credebat posse servitia urbana sollicitare, urbem incendere, viros earum vel adjungere sibi, vel interficere.

XXVI. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpe virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque forma, præterea viro atque liberis satis fortunata fuit: litteris Græcis et Latinis docta; psallere, et saltare elegantius, quam necesse est probæ: multa alia quæ instrumenta luxuriæ sunt. Sed ei cariora semper omnia, quam decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minus parceret, haud facile discerneres; Lubidine sic accensa, ut sæpius peteret viros, quam peteretur. Sed ea, sæpe antehac fidem prodiderat, creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuria atque inopia præceps abierat. Verum ingenium ejus haud absurdum: posse versus facere; jocum movere; sermone uti vel modeste, vel molli, vel procaci. Prorsus multæ facetiæ, multusque lepos inerat.

XXVII. His rebus comparatis, Catilina nihilo minus in proximum annum Consulatum petebat; sperans, si designatus foret, facile se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat,

erat, sed omnibus modis infidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen, ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque a principio Consulatus sui, multa pollicendo per Fulviam, effecerat, ut Quintus Curius, de quo paullo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium pacatione provinciæ perpulerat, ne contra Rempublicam sentiret: circum se præsidia amicorum, atque clientium occulte habebat. Postquam dies Comitiorum venit, et Catilinæ neque petitio, neque infidiæ, quas Consulibus in campo fecerat, prospere cessere; constituit bellum facere, et extrema omnia experiri; quoniam, quæ occulte tentaverat, aspera, fœdaque evenerant.

XXVIII. Igitur C. Manlium Fæstulas, atque in eam partem Etruriæ, Septimium quemdam Camertem in agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit, præterea alium alio, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri; Consuli infidias tendere: parare incendia: opportuna loca, armatis hominibus obsidere: ipse cum telo esse, item alios jubere: hortari, uti semper intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare: neque insomniis, neque labore fatigari. Postremo, ubi multa agitati nihil procedit, rursus intempesta nocte, conjurationis principes convocat per M. Porcium Læcam: ibique multa de ignavia eorum questus, docet *se Manlium præmisisse ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset: eum suis consiliis multum officere.*

XXIX. Igitur perterritis ac dubitantibus ceteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, et cum eo L. Varguntejus Senator, constituere ea nocte paulo post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum introire ad Ciceronem, ac de improvviso

provifo domi suæ inparatum confodere. Curius ubi intelligit, quantum periculum Consuli inpendeat, propere per Fulviam Ciceroni dolum, qui parabatur, enunciat. Ita illi janua prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Manlius in Etruria plebem sollicitare, egestate simul, ac dolore injuriæ, novarum rerum cupidam; quod Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in ea regione magna copia erat, nonnullos ex Sullanis colonis, quibus lubido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant.

XXX. Ea cum Ciceroni nunciarentur; ancipiti malo permotus, quod neque Urbem ab insidiis privato consilio longius tueri poterat, neque, exercitus Manlii quantus, aut quo consilio foret, fatis compertum habebat, rem ad Senatum refert, jam antea volgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, Senatus decrevit, *Darent operam Consules, ne quid Respublica detrimenti caperet.* Ea potestas per Senatum, more Romano, magistratui maxuma: permittitur exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque civis: domi, militiæque imperium, atque judicium summum habere: aliter, sine populi jussu, nulli earum rerum Consuli jus est.

XXXI. Post paucos dies, L. Senius Senator in Senatu litteras recitavit, quas Fæfulis adlatas sibi dicebat a Quinto Fabio; in quibus scriptum erat, C. Manlium arma cepisse, cum magna multitudine, ante diem sextum Calendarum Novembrium: simul, id quod in tal re solet, alii portenta atque prodigia nunciabant: alii, conventus fieri arma portari; Capuæ, atque in Apulia servile bellum moveri. Igitur Senati decreto Q. Marcius Rex Fæfulas, Q. Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Ii utrique ad Urbem Imperatores erant; impediti, ne
C triumpharent,

triumpharent, calumnia paucorum; quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed Prætores Q. Pompejus Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in agrum Picenum; hisque permissum, *uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent: ad hoc, si quis indicavisset de conjuratione, quæ contra Rempublicam facta erat præmium, servo libertatem et sestertia centum: libero impunitatem ejus rei, et sestertia ducenta.* Itemque decrevere, *uti gladiatoriae familiae Capuam, et in cetera municipia distribuerentur pro cuiusque opibus: Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque minores magistratus præessent.*

XXXII. Quibus rebus permota civitas, atque inmutata facies Urbis erat: ex summa lætitia, atque lascivia, quæ diuturna quies pepererat, repente omnis tristitia invasit: festinare, trepidare; neque loco, neque homini cuiquam satis credere; neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus Reipublicæ magnitudine belli timor insolitus inceserat, afflictae sese; manus supplices ad cælum tendere; miserari parvos liberos; rogare; omnia pavere; superbia, atque deliciis omissis, sibi patriæque diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat: tametsi præsidia parabantur; et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo. Postremo, dissimulandi causa, et ut sui expurgandi, sicuti iurgio laceffitus foret, in Senatum venit. Tum M. Tullius Consul, five præsentiam ejus timens, five ira commotus, orationem habuit luculentam, atque utilem Reipublicæ, quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille adsedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, *postulare a Patribus conscriptis, ne quid de se temere crederent: ea familia ortum, ita ab adolescentia vitam instituisse, ut omnia bona in spe haberet: ne existimarent sibi, patricio homini, cuius ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perdita Republica opus esse; cum eam servaret M. Tullius, inquilinus civis urbis Romæ.* Ad hæc maledicta
alia

alia cum adderet, obstrepere omnes, *hostem atque parricidam vocare*. Tum ille furibundus: *Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium meum ruina restinguam.*

XXXIII. Dein se ex curia domum proripuit; ibi multa ipse secum volvens, quod neque infidiæ Consuli procedebant, et ab incendio intellegebat Urbem vigiliis munitam, optimum factum credens exercitum augere, ac prius, quam legiones scriberentur, multo antecapere, ea quæ bello usui forent, nocte intempesta cum paucis in Manliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, ceterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, *quibus rebus possent, opes factionis confirment, infidias Consuli maturent; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent: sese propediem cum magno exercitu ad Urbem adcessurum.*

XXXIV. Dum hæc Romæ geruntur, C. Manlius ex suo numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis huiuscemodi: *Deos, hominesque testamur, Imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque quo periculum aliis faceremus, sed uti corpora nostra ab injuria tuta forent; qui miseri, egentes, violentia atque crudelitate fæneratorum, plerique patriæ, sed omnes fama, atque fortunis expertes sumus: neque cuiquam nostrum licuit, more majorum, lege uti; neque, amisso patrimonio, liberum corpus habere: tanta sævitia fæneratorum atque Prætoris fuit. Sæpe majores nostri, miseriti plebis Romanæ, decretis suis inopiæ ejus opitulati sunt: ac novissime memoria nostra, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ære solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbia magistratuum armata, a Patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias petimus; quarum rerum caussa, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo bonus, nisi cum anima simul, amittit. Te, atque Senatum obtestamur, consulatis miseris civibus: legis præsidium, quod iniquitas Prætoris eripuit, restituatis;*

tuatis; neve nobis eam necessitudinem inponatis, ut quæramus, quonam modo, maxume ulti sanguinem nostrum, pereamus.

XXXV. Ad hæc, Q. Marcius respondit: Si quid ab Senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ea mansuetudine atque misericordia Senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo umquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ex itinere plerisque Consularibus, præterea optumo cuique literas mittit: Se, falsis criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, Massiliam in exsilium proficisci: non quo sibi tanti sceleris conscius esset; sed uti Respublica quieta foret; neve ex sua contentione seditio oriretur. Ab his longe diversas literas Q. Catulus in Senatu recitavit; quas sibi nomine Catilinæ redditas dicebat: earum exemplum infra scriptum est:

XXXVI. L. Catilina Q. Catulo S. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. Quamobrem defensionem in consilio novo non statui parare: satisfactionem ex nulla conscientia de culpa proponere decrevi: quam medius fideus veram licet cognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quod, fructu laboris, industriæque meæ privatus, statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro mea consuetudine suscepi: non, quin æs alienum meis nominibus ex possessionibus solvere possem; cum et alienis nominibus liberalitas Orestillæ, suis, filiaque copiis persolveret; sed, quod non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsa suspicione alienatum esse sentiebam: hoc nomine satis honestas pro meo casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est vim mihi parari. Nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado. Eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

XXXVII. Sed

XXXVII. Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flammium Flammam in agro Reatino, dum vicinitatem ante sollicitam armis exornat, cum fascibus atque aliis imperii insignibus in castra ad Manlium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt; Senatus *Catilinam, et Manlium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, antequam liceret sine fraude ab armis discedere, præter rerum capitalium condemnatis.* Præterea decernit, *uti Consules delectum habeant; Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet; Cicero urbi præsidio sit.* Ea tempestate mihi imperium populi Romani multo maxime miserabile visum est: cui cum ad occasum ab ortu Solis omnia domita armis parerent; domi otium, atque divitiæ, quæ prima mortalis putant, adfluerent; fuere tamen cives, qui seque, remque publicam obstinatis animis perditum irent. Namque, duobus Senati decretis, ex tanta multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium decesserat. Tanta vis morbi, atque uti tabes plerosque civium animos invaserat.

XXXVIII. Neque solum illis aliena mens erat, qui conscii conjurationis fuerant; sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat; id adeo more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; turba, atque seditionibus sine cura aluntur: quoniam egestas facile habetur sine damno. Sed urbana plebes ea vero præceps ierat, multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro, atque pertulantiâ maxime præstabant; item alii per dedecora, patrimoniis amissis; postremo omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat, in Romam, sicuti in sentinam, confluxerant. Deinde multi, memores Sullanæ victoriæ, quod ex gregariis militibus alios Senatores videbant,

bant, alios ita divites, ut regio victu atque cultu ætatem agerent, sibi quisque, si in armis foret, ex victoria talia sperabat. Præterea, juvenus, quæ in agris manuum mercede inopiam toleraverat, privatis atque publicis largitionibus excita, urbanum otium ingrato labori prætulera. Eos, atque alios omnis malum publicum alebat; quo minus mirandum est, homines egentis, malis moribus, maxuma spe, Reipublicæ juxta ac sibi consuluisse. Præterea, quorum, victoria Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis inminutum erat, haud sane alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicunque aliarum, atque Senati partium erant, conturbari Rempublicam, quam minus valere ipsi, malebant: id adeo malum multos post annos in civitatem reverterat.

XXXIX. Nam, postquam Cn. Pompejo, et M. Crasso Coss. tribunicia potestas restituta est; homines adolescentes, summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpere Senatum criminando, plebem exagitare; dein largiendo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentesque fieri. Contra eos summa ope nitebatur pleraque nobilitas, Senati specie, pro sua magnitudine. Namque, uti paucis verum absolvam, per illa tempora quicumque Rempublicam agitavere, honestis nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent; pars, quo Senati auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes; pro sua quisque potentia certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant.

XL. Sed, postquam Cn. Pompejus ad bellum maritimum, atque Mithridaticum missus est; plebis opes inminutæ; paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere: ipsi innoxii, florentes, sine metu ætatem agere, ceteroque judiciis terrere, quo plebem in magistratu placidius tractarent.

rent. Sed ubi primum dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus certamen animos eorum adrexit. Quod si primo prælio Catilina superior, aut æqua manu discessisset; profecto magna clades, atque calamitas Rempublicam obpressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius ea uti licuisset; quin, defessis et exsanguibus, qui plus posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuere tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat A. Fulvius, Senatoris filius: quem retractum ex itinere parens necari iussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscunque moribus, aut fortuna novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios sollicitabat; neque solum cives, sed cuiusquemodi genus hominum, quod modo bello usui foret.

XLI. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos Allobrogum requirat; eosque, si possit, inpellat ad societatem belli, existumans publice, privatimque ære alieno obpressos, præterea quod natura gens Gallica bellicosa esset, facile eos ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quod in Gallia negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine mora, ubi primum legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis; et quasi dolens ejus casum, requirere coepit, *quem exitum tantis malis sperarent.* Postquam illos videt *queri de avaritia magistratuum, accusare Senatum, quod in eo auxilii nihil esset; miserius suis remedium mortem expectare:* At ego, inquit, vobis, si modo viri esse vultis; rationem ostendam, qua tanta mala ista effugiatis. Hæc ubi dixit; Allobroges, in maxumam spem adducti, Umbrenum orare, uti sui misereretur: nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quin cupidissime facturi essent, dum ea res civitatem æere alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit; quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam: nam tum Brutus ab Roma aberat. Præterea
Gabinium

Gabinium arcessit, quo major auctoritas sermoni inesset: eo præsente conjurationem aperit: nominat socios, præterea multos cujusque generis innoxios, quo legatis animus amplior esset: dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit.

XLII. Sed Allobroges diu in incerto habuere, quidnam consilii caperent. In altera parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ: at in altera majores opes, tuta consilia; pro incerta spe, certa præmia. Hæc illis volventibus, tandem vicit Fortuna Reipublicæ. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus patrocínio civitas plurimum utebatur; rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero, per Sangam consilio cognito, legatis præcipit, ut studium conjurationis vehementer simulent; ceteros adeant; bene polliceantur; dentque operam, uti eos quam maxime manifestos habeant.

XLIII. Iisdem fere temporibus, in Gallia citeriore atque ulteriore, item in agro Piceno, Bruttio, Apulia, motus erat. Nam illi, quos Catilina antea dimiserat, inconsulte, ac veluti per dementiam cuncta simul agebant: nocturnis consiliis, armorum atque telorum portationibus, festinando, agitando omnia, plus timoris, quam periculi effecerant. Ex eo numero compluris, Q. Metellus Celer Prætor, ex S.C. causa cognita, in vincula conjecerat, item in citeriore Gallia C. Murena, qui ei provinciæ legatus præerat.

XLIV. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, ut videbatur, magnis copiis, constituerat, uti, cum Catilina in agrum Fæsulanium cum exercitu venisset, L. Bestia, tribunus plebis, concione habita, quereretur de actionibus Ciceronis, bellicque gravissimi invidiam optumo Consuli inponeret; eo signo, proxuma nocte cetera multitudo
conju-

conjunctionis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea divisa hoc modo dicebantur: Statilius et Gabinius uti cum magna manu duodecim simul opportuna loca Urbis incenderent, quo tumultu facilior aditus ad Consulem, ceterosque, quibus infidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi adgrederetur, alius autem alium; sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent; simul, cæde, et incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur *de ignavia sociorum: illos, dubitando, et dies prolatando, magnas opportunitates corrumpere; facto, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis; inpetum in curiam facturum.* Natura ferox, vehemens, manu promptus erat: maxumum bonum in celeritate putabat.

XLV. Sed Allobroges ex præcepto Ciceronis per Gabinium ceteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant jusjurandum, quod signatum ad civis perferant: aliter haud facile eos ad tantum negotium inPELLI posse. Ceteri nihil suspicantes dant: Cassius semet eo brevi venturum pollicetur, ac paullo ante legatos ex Urbe proficiscitur. Lentulus cum iis T. Volturcium quemdam Crotoniensem mittit; ut Allobroges, prius quam domum pergerent cum Catilina, data atque accepta fide, societatem confirmarent. Ipse Volturcio litteras ad Catilinam dat: quarum exemplum infra scriptum est:

Quis sis ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quanta calamitate sis; et memineris, te virum esse; consideres, quid tuæ rationes postulent: auxilium petas ab omnibus, etiam ab infimis. Ad hoc, mandata verbis dat: Cum ab Senatu hostis judicatus sit, quo consilio servitia repudiet? in Urbe parata esse, quæ jusserit: ne cunctetur ipse propius adcedere.

XLVI. His rebus ita actis, constituta nocte, qua proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco; et C. Pontinio Prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio, per insidias, Allobrogum comitatus deprehendant: rem omnem aperit, cuius gratia mittebantur: cetera, uti factio opus sit, ita agant: Permittit illis homines militares: sine tumultu præfidiis conlocatis sicuti præceptum erat, occulte pontem obsidunt. Postquam ad id loci legati cum Volturcio venerunt et simul utrimque clamor exortus est: Galli, cito cognito consilio, sine mora Prætoribus se tradunt. Volturcius primo cohortatus ceteros, gladio se a multitudine defendit; dein, ubi a legatis desertus est, multa prius de salute sua Pontinium obtestatus, quod ei notus erat; postremo timidus, ac vitæ diffidens, velut hostibus, sese Prætoribus dedit.

XLVII. Quibus rebus confectis, omnia propere per nuncios Consuli declarantur. At illum ingens cura, atque lætitia simul occupavere; nam lætabatur intellegens conjuratione patefacta, civitatem periculis ereptam esse: porro autem anxius erat; dubitans in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid factio opus esset; pœnam illorum sibi oneri, impunitatem perdundæ Reipublicæ fore credebat. Igitur confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Cœparium Terracinensem; qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Ceteri sine mora veniunt: Cœparius paullo ante domo egressus, cognito indicio, ex Urbe profugerat. Consul Lentulum, quod Prætor erat, ipse manu tenens, in Senatum perducit; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eo Senatum advocat, magnaque frequentia ejus ordinis, Volturcium cum legatis introducit: Flaccum Prætorem scrinium cum litteris, quas a legatis acceperat, eodem adferre jubet.

XLVIII. Vo-

XLVIII. Volturcius interrogatus *de itinere, de litteris, postremo quid, aut qua de causa, consilii habuisset?* Primo, fingere alia, dissimulare de conjuratione; post ubi fide publica dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit; docetque, *se paucis ante diebus a Gabinio, et Cæpario socium adscitum: nihil amplius scire quam legatos: tantummodo audire solitum ex Gabinio P. Autronium, Ser. Sullam, L. Varguntejum, multos præterea in ea conjuratione esse.* Eadem Galli fatentur: ac Lentulum dissimulantem coarguunt, præter litteras, sermonibus, quos ille habere solitus erat: *ex liberis Sibyllinis, regnum Romæ tribus Corneliis portendi; Cinnam, atque Sullam antea: se tertium esse, cui fatum foret Urbis potiri; præterea, ab incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis haruspices respondissent bello civili cruentum fore.* Igitur, perlectis litteris, cum prius omnes signa sua cognovissent, Senatus decernit, *uti abdicato magistratu Lentulus, itemque ceteri in liberis custodiis haberentur.* Itaque Lentulus, P. Lentulo Spintheri, qui tum Ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Cæparius, nam is paullo ante ex fuga retractus erat, Cn. Terentio Senatori traduntur.

XLIX. Interea plebes, conjuratione patefacta, quæ primo cupida novarum rerum, nimis bello favebat, mutata mente, Catilinæ consilia execrari, Ciceronem ad cælum tollele; veluti ex servitute erepta, gaudium atque lætitiā agitabat. Namque alia belli facinora prædæ magis quam detrimento fore; incendium vero crudele, inmoderatum, ac sibi maxime calamitosum putabat; quippe cui omnes copiae in usu quotidiano, et cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad Senatum adductus erat, quem ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum ajebant. Is cum se diceret indicaturum de conjuratione, si fides publica data esset; jussus a Consule, quæ

sciret, edicere, eadem fere, quæ Volturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, Senatum edocet: præterea, *se missum a M. Crasso, qui Catilinæ nuntiaret, ne eum Lentulus, et Cethegus, aliquæ ex conjuratione deprehensi terrerent; eoque magis properaret ad Urbem adcedere, quo et ceterorum animos reficeret, et illi facilius e periculo eriperentur.* Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summa potentia; alii rem incredibilem rati; pars, tametsi verum existumabant, tamen, quia in tali tempore, tanta vis hominis magis leniunda, quam exagitanda videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant: *Indicem falsum esse; deque ea re postulant uti referatur.* Itaque, consulente Cicerone, frequens Senatus decernit: *Tarquiniū indicium falsum videri; eumque in vinculis retinendum; neque amplius potestatem faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus.* Erant eo tempore, qui existumarent, indicium illud a P. Autronio machinatum; quo facilius, adpellato Crasso, per societatem periculi reliquos illius potentia tegeret. Alii Tarquinium a Cicerone inmissum agebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocínio, Rempublicam conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. Catulus, et C. Piso neque gratia, neque precibus, neque pretio Ciceronem inpellere potuerunt, uti per Allobroges, aut alium indicem, C. Cæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo gravis inimicitias exercebant; Piso, obpugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam transpadani supplicium iniustum. Catulus, ex petitione Pontificatus odio incensus; quod, extrema ætate, maxumis honoribus usus, ab adolescentulo Cæsare victus discesserat. Res autem opportuna videbatur; quod is, privatim egregia liberalitate, publice maxumis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed, ubi Consulem ad tantum facinus inpellere nequeunt, ipsi singillatim

tim circumeundo, atque ementiundo quæ se ex Volturcio, aut Allobrogibus audisse dicerent, magnam illi invidiam conflaverant; usque eo, ut nonnulli equites Romani, qui præsidii causa cum telis erant circum ædem Concordiæ, seu periculi magnitudine, seu animi nobilitate impulsæ, quo studium suum in Rempublicam clarius esset, egredienti ex Senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in Senatu aguntur, et dum legatis Allobrogum, et T. Volturcio, comprobato eorum indicio, præmia decernuntur: liberti, et pauci ex clientibus Lentuli, diversis itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant: partim exquirebant duces multitudinum, qui pretio Rempublicam vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios familiam, atque liberos suos, electos, et exercitatos in audaciam, orabat; ut, grege facto, cum telis ad sese inrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, convocato Senatu refert, *quid de iis fieri placeat, qui in custodiam traditi erant*, sed eos paullo ante frequens Senatus judicaverat: *contra Rempublicam fecisse*. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore Consul designatus erat de his, qui in custodiis tenebantur, et præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensiforent, supplicium sumendum decreverat: isque postea, per motus oratione C. Cæsaris, pedibus in sententiam Tiberii Neronis iturum se dixerat; quod de ea re, præsidiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam a Consule, hujuscemodi verba locutus est:

L. *Omnis homines, P. C. qui de rebus dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiunt, neque quisquam omnium libidini simul et usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet: si libido possidet, ea dominatur, animus nihil valet: Magna mihi copia est memorandi, qui re-*
ges

ges atque populi, ira, aut misericordia impulsī, male consuluerint, sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, recte atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege Perse gessimus, Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, quæ populi Romani opibus creverat, infida atque advorsa nobis fuit: sed postquam, bello confecto, de Rhodiis consultum est, Majores nostri, ne quis divitiarum magis, quam injuriæ causa, bellum inceptum diceret, impunitos eos dimisere. Item bellis Punicis omnibus, cum sæpe Carthaginenses et in pace, et per inducias multa nefaria facinora fecissent, numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quid se dignum foret, quam quid in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C. ne plus valeat apud vos P. Lentuli, et ceterorum scelus, quam vestra dignitas; ne magis iræ vestræ, quam famæ consulatis. Nam si digna pœna pro factis eorum reperitur, novum consilium adprobo: sin magnitudo sceleris omnium ingenia exsuperat; iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, Composite atque magnifice casum Reipublicæ miserati sunt: quæ belli sævitia esset, quæ victis acciderent, enumeravere; rapi virgines, pueros: divelli liberos a parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus conlibuissent; fana, atque domos exspoliari, cædem; incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore, atque luctu omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quo illa oratio pertinuit? an, uti vos infestos conjurationi faceret? scilicet, quem res tanta, atque tam atrox non permovit, eum oratio accendat. Non ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas gravius æquo habuere. Sed alia aliis licentia est, P. C. Qui demissi in obscuro vitam agunt: si quid iracundia delinquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui magno imperio præditi, in excelsa ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita in maxuma fortuna minima licentia est. Neque studere, neque odisse, sed minime irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea in imperio superbia, atque crudelitas adpellatur. Equidem ego sic existimo, P. C. omnis cruciatus minores, quam facinora illorum, esse: sed plerique mortales, postrema meminere, et in hominibus impiis, sceleris eorum

eorum obliti de pœna differunt, si ea paullo severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certo scio, quæ dixerit, studio Reipublicæ dixisse, neque illum in tanta re gratiam, aut inimicitias exercere: eos mores, eamque modestiam viri cognovi. Verum sententia ejus mihi non crudelis, quid enim in talis homines crudele fieri potest? sed aliena a Republica nostra videtur. Nam profecto aut metus, aut injuria te subegit, Silane, Consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est differere, cum præsertim diligentia clarissimi viri Consulis, tanta præsidia sint in armis. De pœna, possumus equidem dicere, id, quod res habet; in luctu, atque miseriis, mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortalium mala dissolvere; ultra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortalis; quamobrem in sententiam non addidisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? an quin lex Porcia vetat? at aliæ leges, item condemnatis civibus animam non eripi, sed exsilium permitti jubent. An quia gravius est verberari, quam necari? quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? sin, quia levius est; qui convenit in minore negotio legem timere, cum eam in majore neglexeris? At enim quis reprehendet, quod in parricidas Reipublicæ decretum erit? tempus, dies, fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis merito accidet, quidquid evenierit: ceterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex rebus domesticis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minus bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis, et idoneis ad indignos, et non idoneos transfertur.

LI. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus, triginta viros inposuere, qui Rempublicam eorum tractarent. Ii primo cæpere pessimum quemque et omnibus invisum indemnatum necare. Ea populus lætari, et merito dicere fieri. Post, ubi paullatim licentia crevit, juxta bonos et malos lubidinoſe interficere, ceteros metu terrere. Ita civitas, servitute obpressa, stultæ lætitiæ graves pœnas dedit. Nostra memoria victor Sulla,
cum

cum Damasippum, et alios ejusmodi, qui malo Reipublicæ creverant, jugulari jussit; quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos, factiosos, qui seditionibus Rempublicam exagitaverant, merito necatos agebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Nam uti quisque domum, aut villam, postremo aut vas, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, uti in proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paullo post ipsi trahebantur: neque prius finis jugulandi fuit, quam Sulla omnis suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magna civitate, multa et varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio Consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per Senati decretum, Consul gladium eduxerit; quis illi finem statuet, aut quis moderabitur?

LII. Majores nostri, P. C. neque consilii, neque audaciæ umquam eguere: neque superbia obstabat, quo minus aliena instituta, si modo proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab Samnitibus, insignia magistratuum ab Tuscis pleraque sumserunt: postremo, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quam invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore, Græciæ morem imitati, verberibus animadvertabant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam Respublica adolevit, et multitudine civium factiones valuere, circumveniri innocentes, aliaque hujuscemodi fieri cœpere; tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt, quibus legibus exilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, P. C. quo minus novum consilium capiamus, in primis magnam puto. Profecto virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere, quam in nobis, qui ea bene parta vix retinemus. Placet igitur eos dimitti, et augeri exercitum Catilinæ? minime: sed ita censeo; publicandas eorum pecunias, ipsos in vinculis habendos per municipia, quæ maxime opibus valent: neu quis de iis postea ad Senatum referat,

referat, neve cum populo agat; qui aliter fecerit, Senatum existumare, eum contra Rempublicam et salutem omnium facturum.

LIII. Postquam Cæsar dicendi finem fecit; ceteri verbo, alii alii varie adsentiebantur: at M. Porcius Cato, rogatus sententiam, hujusmodi orationem habuit:

LIV. *Longe mihi alia mens est, P. C. cum res, atque pericula nostra considero, et cum sententias nonnullorum ipse mecum reputo. Illi mihi differuisse videntur de pœna eorum, qui patriæ, parentibus, aris, atque focus suis bellum paravere: res autem monet, cavere ab illis magis, quam, quid in illos statuamus, consultare. Nam cetera maleficia tum persequare, ubi facta sunt; hoc, nisi provideris, ne accidat; ubi evenit, frustra judicia implores. Capta urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, tabulas vestras pluris, quam Rempublicam fecistis: si ista cujuscumque modi sint, quæ amplexamini, retinere, si voluptatibus vestris otium præbere vultis; expergiscimini aliquando, et capeffite Rempublicam. Non agitur de vectigalibus, neque de sociorum injuriis; libertas, et anima nostra in dubio est. Sæpenumero P. C. multa verba in hoc ordine feci: sæpe de luxuria, atque avaritia nostrorum civium questus sum; multosque mortalis ea caussa adversos habeo: qui mihi atque animo meo nullius unquam delicti gratiam fecissem, haud facile alterius lubricini malefacta condonabam. Sed, ea tametsi vos parvi pendebatis; tamen Respublica firma erat: opulentia negligentiam tolerabat. Nunc vero non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus; neque, quantum, aut quam magnificum imperium populi Romani sit: sed cujus hæc cumque modi videntur, nostra, an, nobiscum una, hostium futura sint.*

LV. *Heic mihi quisquam mansuetudinem, et misericordiam nominat? jam pridem equidem nos vera rerum vocabula amisimus; quia, bona aliena largiri, liberalitas; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur;*

eo Respublica in extremo sita est. Sint sane, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis, sint misericordes in furibus ærarii: ne illis sanguinem nostrum largiantur, et, dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. Bene, et composite C. Cæsar paullo ante in hoc ordine de vita et morte differuit, credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur: diverso itinere malos a bonis loca tætra, inculta, fæda, atque formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; videlicet timens ne, si Romæ sint, aut a popularibus conjurationis, aut a multitudine conductæ per vim eripiantur. Quasi vero mali, atque scelesti tantummodo in Urbe, et non per totam Italiam sint; aut non ibi plus possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidem hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eo magis refert, me mihi, atque vobis timere.

LVI. Quare cum de P. Lentulo, ceterisque statuetis; pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ et de omnibus conjuratis decernere. Quanto vos adtentius ea agelis, tanto illis animus infirmior erit. Si paululum modo vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros armis Rempublicam ex parva magnam fecisse. Si ita res esset; multo pulcerrumam eam nos haberemus; quippe sociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum major nobis copia, quam illis, est. Sed alia fuere, quæ illos magnos fecere; quæ nobis nulla sunt; domi industria, foris iustum imperium; animus in consulendo liber, neque delicto, neque lubrici obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam; publice egestatem, privatim opulentiam: laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos et malos discrimen nullum: omnia virtutis præmia ambitio possidet. Neque mirum; ubi vos separatim sibi quisque consilium capitis, ubi domi voluptatibus, hic pecuniæ, aut gratiæ servitis; eo fit, ut impetus fiat in vacuam Rempublicam. Sed ego hæc omitto. Conjuravere nobilissimi cives patriam incendere: Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum accessunt:

cessunt: dux hostium cum exercitu supra caput est: vos cunctamini etiam nunc, et dubitatis, quid, intra mœnia deprehensis hostibus, faciatis? Misereamini censeo: deliquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. Næ ista vobis mansuetudo, et misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est; sed vos non timetis eam. Immo vero maxime; sed inertia et mollitia animi, alius alium exspectantes, cunctamini, videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc Rempublicam in maxumis sæpe periculis servavere. Non votis, neque suppliciis muliebribus auxilia Deorum parantur: vigilando, agendo, bene consulendo, prospere omnia cedunt: ubi secordiæ tete atque ignaviæ tradideris; nequidquam deos implores, irati infestique sunt. Apud majores nostros A. Manlius Torquatus bello Gallico filium suum, quod is contra imperium in hostem pugnaverit, necari iussit; atque ille egregius adolescens, inmoderata fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet cetera vita eorum huic sceleri obstat. Verum parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famæ suæ si diis, aut hominibus unquam ullis pepercit: ignoscite Cethegi adolescentiæ; nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cæpario loquar? quibus si quidquam pensi unquam fuisset, non ea consilia de Republica habuissent. Postremo, P. C. si mehercle peccato locus esset, facile paterer vos ipsa re corrigi, quoniam verba mea contemnitis; sed undique circumventi sumus. Catilina cum exercitu in faucibus urget: alii intra mœnia; atque in sinu Urbis sunt hostes: neque parari, neque consuli quidquam occulte potest: quo magis properandum est. Quare ita censeo: Cum nefario consilio sceleratorum civium, Respublica in maxuma pericula venerit, hique indicio T. Volturcii et legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaque sæda atque crudelia facinora in civis, patriamque paravisse; de confessis, sicuti de manifestis rerum capitalium, more majorum supplicium sumendum.

LVII. Postquam Cato adsedit: Consulares omnes itemque Senatus magna pars, sententiam ejus laudant, virtutem animi

ad cœlum ferunt: alii alios increpantes *timidos* vocant: Cato magnus atque clarus habetur: Senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi, militiæque, mari, atque terra præclara facinora fecit, forte lubuit adtendere, quæ res maxime tanta negotia sustinuiſſet. Sciebam sæpenumero parva manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram, parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ violentiam toleravisse: facundia Græcos, gloria belli Gallos ante Romanos fuisse. Ac mihi, multa agitati, constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas superaret. Sed, postquam luxu, atque desidia civitas corrupta est; rursus Respublica magnitudine sua imperatorum, atque magistratuum vitia sustentabat; ac veluti effœta parentum, multis tempeſtibus haud sane quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoria mea, ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato, et C. Cæſar: quos, quoniam res obtulerat, ſilentio præterire non fuit conſilium, quin utriusque naturam, et mores, quantum ingenio poſſem, aperirem. Igitur his genus, ætas, eloquentia prope æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria: ſed alia alii. Cæſar beneficiis, ac munificentia magnus habebatur, integritate vitæ Cato. Ille manſuetudine, et miſericordia clarus factus: huic ſeveritas dignitatem addiderat. Cæſar, dando, ſublevando, ignoſcendo; Cato, nihil largiendo, gloriam adeptus eſt. In altero miſeris perſugium erat; in altero malis pernicies. Illius facilitas, hujus conſtantia laudabatur. Poſtremo Cæſar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, ſua neglegere; nihil denegare, quod dono dignum eſſet; ſibi magnum imperium, exercitum, novum bellum exoptabat, ubi virtus eniteſcere poſſet. At Catoni ſtudium modeſtiæ, decoris, ſed maxime ſeveritatis erat. Non divitiis

BELLUM CATILINARIUM. CAP. LVIII. 37

vitiis cum divite, neque factione cum factioso; sed cum strenuo virtute, cum modesto pudore, cum innocente, abstinentia certabat; esse, quam vidui, bonus malebat; ita quo minus gloriam petebat, eo magis illum adsequebatur.

LVIII. Postquam, ut dixi, senatus in Catonis sententiam discessit, Consul optimum factu ratus, noctem, quæ instabat, antecapere, ne quid eo spatio novaretur, triumviros, quæ ad supplicium postulabat, parare jubet: ipse, dispositis præfidiis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit ceteris per Prætores. Est locus in carcere, quod *Tullianum* adpellatur, ubi paullulum escenderis ad lævam, circiter duodecim pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper camera lapideis fornicibus vincta: sed incultu, tenebris, odore, fœda atque terribilis ejus facies est. In eum locum postquam demissus est Lentulus; vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex clarissima gente Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis exitium vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Coepario, eodem modo supplicium sumtum est.

LIX. Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni copia, quam et ipse adduxerat, et Manlius habuerat, duas legiones instituit; cohortes, pro numero militum complet: deinde, ut quisque voluntarius, aut ex fociis in castra venerat, æqualiter distribuerat; ac brevi spatio duas legiones numero hominum expleverat; cum initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copia circiter pars quarta erat militaribus armis instructa; ceteri, ut quemque casus armaverat, sparos, aut lanceas, alii præacutas fudes portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat; Catilina per montis iter facere; modo ad Urbem; modo in Galliam versus castra movere; hostibus occasionem pugnandi
non

non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ socii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, cujus initio ad eum magnæ copię concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul alienum suis rationibus existumans, videri causam civium cum servis fugitivis communicavisse. Sed, postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, et Cethego, ceterisque, quos supra memoravi, supplicium sumtum: plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium inlexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montis asperos magnis itineribus in agrum Pistoriensem abducit; eo consilio, uti per tramites occulte profugeret in Galliam Transalpinam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præsidebat, ex difficultate rerum eadem illa existumans, quæ supra diximus, Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra propere movit, ac sub ipsis radicibus montium confedit: qua illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius procul aberat, utpote qui magno exercitu locis æquioribus expeditos, in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam videt montibus, atque copiis hostium sese clausum, in Urbe res adversas, neque fugæ, neque præsidii ullam spem; optimum factu ratus, in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quam primum conflare. Itaque concione advocata, hujusmodi orationem habuit.

LX. *Compertum ego habeo, milites, verba virtutem non addere; neque ex ignavo strenuum, neque fortem ex timido exercitum oratione imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia natura, aut moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere; timor animi auribus officit. Sed ego vos, quo pauca monerem, advocavi; simul uti causam mei consilii aperirem. Scitis equidem, milites, secordia, atque ignavia Lentuli,*
quantam

quantam ipsi, nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex Urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc vero, quo in loco res nostræ sint, juxta mecum omnes intellegitis.

LXI. Exercitus hostium duo, unus ab Urbe, alter a Gallia obstant: diutius in his locis esse, si maxime animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocumque ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti atque parato animo sitis; et, cum prælium inibitis, memineritis, vos divitias, decus gloriam, præterea libertatem, atque patriam, in dextris vestris portare. Si vincimus, omnia nobis tuta erunt: commeatus abunde, municipia, atque coloniæ patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fient; neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, et illis necessitudo inpendet. Nos pro patria, pro libertate, pro vita certamus: illis supervacaneum est pugnare pro potentia paucorum; quo audacius adgredimini, memores pristinae virtutis. Licuit nobis cum summa turpitudine in exilio ætatem agere. Potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienas opes exspectare. Quia illa fœda, atque intoleranda viris videbantur, hæc sequi decrevistis. Si hæc relinquere vultis, audacia opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam, in fuga salutem sperare, cum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus averteris, ea vero dementia est. Semper in prælio iis maximum est periculum, qui maxime timent: audacia pro muro habetur. Cum vos confidero, milites, et cum facta vestra æstumo, magna me spes victoriæ tenet. Animus, ætas, virtus vestra me hortantur: præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae loci. Quod si virtuti vestræ fortuna inviderit; cavete, inulti animam amittatis; neu capti potius, sicuti pecora, trucidemini, quam virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

LXII. Hæc

LXII. Hæc ubi dixit: paullulum commoratus, signa canere jubet; atque instructos ordines in locum æquum deducit. Dein, remotis omnium equis, quo militibus exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum, pro loco, atque copiis instruit. Nam, uti planities erat inter sinistros montis et ab dextera rupes aspera, octo cohortis in fronte constituit: reliqua signa in subsidiis arctius conlocat. Ab his centuriones omnis lectos et evocatos, præterea ex gregariis militibus optimum quemque armatum in primam aciem subducit. C. Manlium in dextra, Fæfulanum quemdam in sinistra parte curare jubet: ipse cum libertis, et colonis propter Aquilam adstitit; quam bello Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex altera parte C. Antonius, pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. Petrejo legato exercitum permittit. Ille cohortes veteranas, quas tumulti causa conscripserat, in fronte; post eas ceterum exercitum in subsidiis locat. Ipse equo circumiens, unumquemque nominans, adpellat, hortatur, rogat, *ut meminerint, se contra latrones inermes, pro patria, pro liberis; pro aris atque focis suis certare.* Homo militaris, quod amplius annos triginta, tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor cum magna gloria in exercitu fuerat, plerosque ipsos, factaque eorum fortia noverat; ea commemorando, militum animos accendebat.

LXIII. Sed ubi, omnibus rebus exploratis, Petrejus tuba signum dat; cohortes paullatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eo ventum est, unde a ferentariis prælium committi posset, maximo clamore, cum infestis signis concurrunt; pila omittunt; gladiis res geritur. Veterani, pristinae virtutis memores, comminus acriter instare; illi haud timidi resistunt: maxuma vi certatur. Interea Catilina cum expeditis in prima acie versari: laborantibus succurrere: integros
pro

pro faucibus arcessere: omnia providere: multum ipse pugnare, sæpe hostem ferire: strenui militis, et boni imperatoris officia simul exsequebatur. Petrejus, ubi videt Catilinam contra, ac ratus erat, magna vi tendere; cohortem prætoriam in medios hostis inducit; eosque perturbatos, atque alios alibi resistentes, interficit: deinde utrimque ex lateribus ceteros adgreditur. Manlius et Fæfulanus, in primis pugnantes cadunt. Postquam fusas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina, memor generis, atque pristinae suæ dignitatis, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur.

LXIV. Sed, confecto prælio, tum vero cerneret quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam fere, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum, amissa anima, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paullo diversius, sed omnes tamen adversis vulneribus, conciderant. Catilina vero longe a suis, inter hostium cadavera repertus est, paullum etiam spirans, ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremo, ex omni copia, neque in prælio, neque in fuga quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti, suæ hostiumque vitæ juxta percerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque, aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi autem, qui de castris visundi, aut spoliandi gratia processerant, volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita varie per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur.

C. CRISPI SALLUSTII

BELLUM

JUGURTH.

C. CRISTPI SALTETUM

BELLUM

JUGURTH.

C. CRISPI SALLUSTII

JUGURTHA,

SEU

BELLUM JUGURTHINUM.

CAPUT I.

FALSO queritur de natura sua genus humanum, quod imbecilla, atque ævi brevis, Forte potius, quam virtute, regatur. Nam contra reputando, neque majus aliud, neque præstabilius, invenias, magisque naturæ industriam hominum, quam vim, aut tempus deesse. Sed dux, atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis via grassatur, abunde pollens potensque, et clarus est, neque Fortuna eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artis bonas neque dare, neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, et voluptates corporis pessumdatus est: perniciose lubricine paullisper usus; ubi per secordiam vires, tempus, ingenium diffluxere, naturæ infirmitas accusatur: suam quippe culpam auctores ad negotia transferunt. Quod si hominibus bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena, ac nihil profutura, multumque etiam periculosa petunt; neque regerentur magis, quam regerent casus; et eo magnitudinis procederent, ubi pro mortalibus gloria æterni fierent.

II. Nam uti genus hominum compositum e corpore, et anima est: ita res cunctæ, studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi naturam sequuntur. Igitur præclara facies, magnæ divitiæ,

vitiae, ad hoc vis corporis, et alia huiusmodi omnia, brevi dilabuntur; at ingenii egregia facinora, sicuti anima, immortalia sunt. Postremo, corporis et fortunae bonorum, ut initium, sic finis est; omniaque orta occidunt, et aucta senescunt; animus incorruptus, aeternus, rector humani generis, agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quo magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis, per luxum, atque ignaviam aetatem agunt: ceterum ingenium, quo neque melius, neque amplius aliud in natura mortalium est, incultu atque seordia torpescere sinunt: cum praesertim tam multae, variaeque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur.

III. Verum ex his magistratus, et imperia, postremo omnis cura rerum publicarum, minime mihi hac tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem jus fuit, tuti aut eo magis honesti sunt. Nam, vi quidem regere patriam, aut parentes, quamquam et possis et delicta corrigas, tamen inopportuno est: cum praesertim omnes rerum mutationes caedem, fugam, aliaque hostilia portendant. Frustra autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium quaerere, extremae dementiae est: nisi forte quem inhonesta, et perniciosa libido tenet, potentiae paucorum, decus atque libertatem suam gratificari.

IV. Ceterum ex iis negotiis, quae ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: cujus de virtute quia multi dixere, praetereundum puto; simul, ne per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul a Republica aetatem agere, tanto, tamque utili labori meo nomen inertiae inponant: certe, quibus maxuma industria videtur, salutare plebem, et conviviis gratiam quaerere. Qui si reputaverint, et
quibus

quibus ego temporibus magistratum adeptus sim; et quales viri idem adsequi nequiverint; et postea, quæ genera hominum in Senatum pervenerint; profecto existimabunt, me magis merito, quam ignavia, judicium animi mei mutavisse; majusque commodum ex otio meo, quam ex aliorum negotiis, Reipublicæ venturum. Nam sæpe audivi, Q. Maxumum, P. Scipionem: præterea civitatis nostræ præclaros viros solitos ita dicere: *Cum majorum imagines intuerentur, vehementissime sibi animum ad virtutem accendi.* Scilicet non ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoria rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari; quam virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contra, quis est omnium his moribus, quin divitiis et sumptibus, non probitate, neque industria, cum majoribus suis contendat? etiam homines novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, furtim, et per latrocinia potius, quam bonis artibus, ad imperia et honores nituntur. Proinde quasi Prætura, et Consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara, et magnifica sint, ac non perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verum ego liberius, altiusque processi, dum me civitatis morum piget, tædetque; nunc ad inceptum redeo.

V. Bellum scripturus sum, quod populus Romanus cum Jugurtha rege Numidarum gessit: primum, quia magnum et atrox, variaque victoria fuit: dein, quia tum primum superbiæ nobilitatis obviam itum est. Quæ contentio divina et humana cuncta permiscuit: eoque væcordiæ processit; ut studiis civilibus bellum; atque vastitas Italiæ finem faceret. Sed prius quam hujuscemodi rei initium expedito, pauca supra repetam; quo, ad cognoscendum, omnia industria magis, magisque in aperto sint. Bello Punico secundo, quo dux Carthaginiensium Hannibal, post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxime adtri-

verat;

verat; Masinissa, rex Numidarum, in amicitiam receptus a P. Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa et præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Garthaginiensibus, et capto Syphace, cujus in Africa magnum, atque late imperium valuit, populus Romanus quascumque urbis, et agros manu ceperat, regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta nobis permanfit: sed imperii, vitæque ejus, finis idem fuit. Deinde Micipsa filius regnum solus obtinuit, Mastanabale, et Gulussa fratribus morbo absumtis. Is Adherbalem, et Hiempsalem ex sese genuit; Jugurthamque, Mastanabalis fratris filium, quem Masinissa, quod ortus ex concubina erat, privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos suos, domi habuit.

VI. Qui, ubi primum adolevit, pollens viribus, decora facie, sed multo maxime ingenio validus, non se luxu, neque inertiae corrumpendum dedit; sed, uti mos gentis illius est, equitare, jaculari, cursu cum æqualibus certare: et, cum omnis gloria anteiret, omnibus tamen carus esse: ad hoc, pleraque tempora in venando agere: leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimum facere, et minimum ipse de se loqui. Quibus rebus Micipsa, tametsi initio lætus fuerat, existumans Jugurthæ virtutem regno suo gloriæ fore: tamen postquam hominem adulescentem, exacta sua ætate, et parvis liberis, magis magisque crescere intellegit, vehementer eo negotio permotus, multa cum animo suo volvebat. Terrebat eum natura mortalium, avida imperii, et præceps ad explendam animi cupidinem: præterea, opportunitas suæque et liberorum ætatis, quæ etiam mediocres viros spe prædæ transvorsos agit: ad hoc, studia Numidarum in Jugurtham accensa: ex quibus, si talem virum dolis interfecisset, ne qua seditio, aut bellum oriretur, anxius erat.

VII. His

VII. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque insidiis obprimi posse hominem tam acceptum popularibus; quod erat Jugurtha manu promptus, et adpetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, et eo modo fortunam tentare. Igitur bello Numantino Micipsa, cum populo Romano equitum, atque peditum auxilia mitteret; sperans vel ostentando virtutem, vel hostium sævitia facile eum occasurum, præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat. Sed ea res longe aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat inpigro, atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, et morem hostium cognovit; multo labore, multa que cura, præterea modestissime parendo, et sæpe obviam eundo periculis, in tantam claritudinem brevi pervenerat, ut nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac fane, quod difficillimum in primis est, et prælio strenuus erat, et bonus consilio: quorum alterum ex providentia timorem, alterum ex audacia temeritatem adferre plerumque solet. Igitur imperator omnis fere res asperas per Jugurtham agere, in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti; quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustra erat. Huc adcedebat munificentia animi, et ingenii sollertia, quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat.

VIII. Ea tempestate in exercitu nostro fuere complures, novi, atque nobiles quibus divitiæ bono honestoque potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quam honesti; qui Jugurthæ non mediocrem animum pollicitando accendebant, *Si Micipsa rex occidisset, fore, uti solus imperio Numidiæ potiretur: in ipso maxumam virtutem: Romæ omnia venalia esse.*

G

Sed

Sed postquam, Numantia deleta, P. Scipio dimittere auxilia, et ipse reverti domum decrevit: donatum atque laudatum magnifice pro concione Jugurtham in prætorium adduxit: ibique secreto monuit, *uti potius publice, quam privatim, amicitiam populi Romani coleret; neu quibus largiri insuesceret: periculose a paucis emi, quod multorum esset: si permanere vellet in suis artibus, ultro illi et gloriam, et regnum venturum: sin properantius pergeret, suamet ipsum pecunia præcipitem casurum.*

IX. Sic locutus, cum litteris eum, quas Micipsæ redderet, dimisit; earum sententia hæc erat: *Jugurthæ tui bello Numantino longe maxuma virtus fuit: quam rem certo scio tibi gaudio esse; nobis ob merita sua carus est: ut idem Senatui Populoque Romano sit, summa ope nitemur. Tibi quidem pro nostra amicitia gratulor; en habes virum dignum te, atque avo suo Masinissa.* Igitur rex, ubi ea, quæ fama acceperat, ex litteris Imperatoris ita esse cognovit, cum virtute, tum gratia viri permotus, flexit animum suum; et Jugurtham beneficiis vincere adgressus est: statimque eum adoptavit, et testamento pariter cum filiis heredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, et cognatis, itemque Atherbale, et Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurtha habuisse.

X. *Parvum ego te, Jugurtha, amisso patre, sine spe, sine opibus, in meum regnum accepi, existumans non minus me tibi quam liberis, si genuissem, ob beneficia carum fore: neque ea res falsum me habuit. Nam, ut alia magna, et egregia tua facinora omittam, novissime, rediens Numantia, meque regnumque meum gloria honoravisti, tuaque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: In Hispania nomen familiæ renovatum est: postremo, quod difficillimum inter mortalis est, gloria invidiam*

diam vicisti. Nunc quoniam mihi natura finem vitæ facit, per hanc dextram, per regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, beneficio meo fratres sunt, caros habeas: neu malis alienos adjungere; quam sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verum amici, quos neque armis cogere, neque auro parare queas: officio et fide pariuntur. Quis autem amicior, quam frater patri? aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego, vobis regnum trado; firmum, si boni eritis; si mali, inbecillum. Nam concordia parvæ res crescunt, discordia maxumæ dilabuntur. Cæterum ante hos, te, Jugurtha, qui ætate, et sapientia prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet. Nam in omni certamine, qui opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plus potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal et Hiempsal, colite, observate talem hunc virum: imitamini virtutem: et enitimini, ne ego meliores liberos sumsisse videar, quam genuisse.

XI Ad ea Jugurtha, tametsi regem ficta locutum intelligebat, et ipse longe aliter animo agitabat: tamen pro tempore benigne respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio justa magnifice fecerant, reguli in unum convenere, ut inter se de cunctis negotiis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimus ex illis erat, natura ferox, etiam ante ignobilitatem Jugurthæ, quia materno genere impar erat, despiciens, dextra Atherbalem adfedit: ne medius ex tribus, quod apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ætati concederet, fatigatus a fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cum multa de administrando imperio differerent, Jugurtha inter alias res jacet: Oportere quinquennii consulta, et decreta omnia rescindi: nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum Idem Hiempsal, placere sibi respondit: nam ipsum illum tribus proxumis annis adoptione in regnum pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ altius, quam quisquam ratus

erat, descendit. Itaque ex eo tempore ira, et metu anxius, moliri, parare, atque ea modo cum animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardius procedunt, neque lenitur animus ferox: statuit quovis modo inceptum perficere.

XII. Primo conventu, quem ab regulis factum supra memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, finisque imperii singulis constitui. Itaque tempus ad utramque rem decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius alio concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmida forte ejus domo utebatur, qui proximus licitor Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat. Quem ille casu ministrum oblatum promissis onerat, inpellitque, uti tamquam suam visens domum eat; portarum claves adulterinas paret: nam, veræ ad Hiempsalem referebantur: ceterum, ubi res postularet, se ipsum cum magna venturum manu. Numida mandata brevi conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædes inrupere: diversi regem quærere: dormientis alios, alios occurrentis interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: strepitu et tumultu omnia miscere: cum interim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quo initio pavidus, et ignarus loci perfugerat. Numidæ caput ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt.

XIII. Ceterum fama tanti facinoris per omnem Africam brevi divulgatur: Atherbalem, omnisque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis discedunt Numidæ, plures Atherbalem sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha quam maximas potest copias armat: urbes partim vi, alias voluntate imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui
Senatum

Senatum docerent de cæde fratris, et fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in provinciam, ac deinde Romam contendit. Tum Jugurtha, patratis consiliis; postquam omni Numidia potiebatur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum Romanum neque advorsus iram ejus usquam, nisi in avaritia nobilitatis et pecunia sua spem habere. Itaque, paucis diebus, cum argento, et auro multo Romam legatos mittit: queis præcipit, uti primum veteres amicos muneribus expleant: deinde novos adquirant: postremo, quemcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venere, et ex præcepto regis, hospitibus, aliisque, quorum ea tempestate in Senatu auctoritas pollebat, magna munera misere; tanta commutatio incessit; ut ex maxuma invidia in gratiam et favorem nobilitatis Jugurtha veniret: quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex Senatu ambiundo nitebantur, ne gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto Senatus utrisque datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus:

XIV. P. C. Micipsa pater meus moriens, mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo procurationem existumarem meam; ceterum jus, et imperium penes vos esse: simul eniterer domi, militiæque quam maximo usui esse populo Romano; Vos mihi cognatorum, vos in locum adfinium ducerem: si ea fecissem, in vestra amicitia exercitum, divitias, munimenta regni me habiturum. Quæ cum præcepta patris mei agitarem; Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, etiam ab stirpe socium, atque amicum populi Romani, regno fortunisque omnibus expulit. Atque ego, P. C. quoniam eo miseriarum venturus eram, vellem, potius ob mea, quam ob majorum meorum beneficia posse me a vobis auxilium petere, ac maxime deberi mihi beneficia a populo Romano, quibus non egerem;

secundum

secundum ea, si desideranda erant, uti debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est; neque mihi in manu fuit, Jugurtha, qualis foret: ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quam usui esse. Cæteri reges, aut bello victi in amicitiam a vobis recepti sunt, aut in suis dubiis rebus societatem vestram adpetiverunt.

XV. Familia nostra cum populo Romano bello Carthaginiensi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus, quam fortuna pendenda erat. Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me, nepotem Masinissæ, frustra a vobis auxilium petere. Si ad inpetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam; quod paullo ante rex genere, fama, atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes expecto; tamen erat majestatis populi Romani prohibere injuriam, neque pati, cujusquam regnum per scelus crescere. Verum ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Romanus dedit: unde pater, et avus meus una vobiscum expulere Syphacem, et Carthaginienses. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in mea injuria despecti estis. Eheu me miserum! huccine, Micipsa pater, beneficia tua evasere, ut quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit? Numquam ne ergo familia nostra quieta erit? semper ne in sanguine, ferro, fuga versabimur? Dum Carthaginienses incolumes fuere, jure omnia sæva patiebamur; hostes ab latere: vos amici procul: spes omnis in armis erat. Postquam illa pestis ex Africa ejecta est, læti pacem agitabamus: quippe, queis hostis nullus erat, nisi forte quem vos jussissetis. Ecce autem ex improviso Jugurtha, intoleranda audacia, scelere, atque superbia sese ecferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum, regnum ejus sceleris sui prædam fecit: post, ubi me iisdem dolis nequit capere, nihil minus quam vim, aut bellum expectantem, in imperio vestro, sicuti videtis, oxtorrem patria, domo; inopem, et coopertum miseriis effecit, ut ubivis tutius, quam in meo regno essem.

XVI. Ego

XVI. Ego sic existumabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum; Qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, ceterum ex omnibus maxime tutos esse. Quod in familia nostra fuit, præstitit; uti in omnibus bellis adesset vobis: nos uti per otium tuti simus, in manu vestra est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit; tertium, Jugurtham, beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus, alterius ipse ego manus inpias vix effugi. Quid agam? aut quo potissimum infelix adcedam? generis præsidia omnia extincta sunt: pater, uti necesse erat, naturæ concessit: fratri, quem minime decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: adfines, amicos, propinquos ceteros meos, alium alia clades obpressit: capti ab Jugurtha, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in tenebris cum mærore et luctu, morte graviores vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent; tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos inplorarem P. C. quibus pro magnitudine imperii, jus et injurias omnis, curæ esse decet. Nunc vero exsul patria, domo, solus, atque omnium honestarum rerum egens, quo accedam, aut quos adpellem? nationes ne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob vestram amicitiam infesti sunt? an quoquam mihi adire licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? aut quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit?

XVII. Postremo, Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi populum Romanum; ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestra amicitia fore: si huic imperio, fortuna mutaretur, una occidendum nobis esse. Virtute, ac diis volentibus, magni estis et opulenti: omnia secunda, et obedientia sunt: quo facilius sociorum injurias curare licet. Tantum illud vereor, ne quos privata amicitia Jugurthæ, parum cognita, transvorsos agat: quos ego audio maxuma ope niti, ambire, fatigare vos singulos, nequid de absente,

sente, incognita caussa, statuatis, fingere me verba, et fugam simulare, cui licuerit in regno manere. Quod utinam illum, cujus in pio facinore, in has miseras projectus sum, eadem hæc simulantem videam: et aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur: ne ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis excruciat, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. Jam jam frater animo meo carissime, quamquam tibi inmaturo, et, unde minime decuit, vita erepta est, tamen lætandum magis, quam dolendum puto casum tuum. Non enim regnum, sed fugam, exsilium, egestatem, et omnis has, quæ me premunt, æumnas cum anima simul amisisti. At ego infelix in tanta mala præcipitatus, ex patrio regno, rerum humanarum spectaculum præbeo: incertus quid agam, tuas ne injurias persequar, ipse auxilii egens, an regno consulam, cujus vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam, emori, fortunis meis honestus exitus esset: ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuriæ concessissem. Nunc neque vivere lubet, neque mori licet sine dedecore. P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros, per majestatem populi Romani subvenite mihi misero: ite obviam injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ, quod vestrum est, per scelus, et sanguinem familiæ nostræ tabescere.

XVIII. Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ largitione magis, quam caussa freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quod injuriam facere nequisset. Jugurtham ab Senatu petere, ne se alium putarent, ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua ponerent. Deinde utrique Curia egrediuntur. Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars gratia depravata, Atherbalis dicta contemnere; Jugurthæ virtutem extollere laudibus; gratia, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, et flagitio, sua quasi pro gloria, nitebantur. At contra pauci, quibus bonum

bonum et æquum divitiis carius erat, subveniendum Atherbali, et Hiempsalis mortem severe vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxime Æmilius Scaurus, homo nobilis, inpiger, factiosus, avidus potentiæ, honoris, divitiarum; ceterum vitia sua callide occultans. Is postquam videt regis largitionem famosam, impudentemque, veritus, quod in tali re solet, ne polluta licentia, in vidiam accenderet, animum a consueta lubricitate continuit.

XIX. Vicit tamen in Senatu pars illa, quæ vero pretium aut gratiam ante ferebat. Decretum fit, *uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham, et Atherbalem dividerent.* Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, et tum in Senatu potens, quia Consul C. Graccho, et M. Fulvio interfectis, acerrime victoriam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tametsi Romæ in amicis habuerat, tamen accuratissime recepit: dando, et pollicendo, multa perfecit, uti famæ, fide, postremo omnibus suis rebus commodum regis anteferebat: reliquos legatos eadem via adgressus, plerisque capit: paucis carior fides, quam pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniam attingit, agro virisque opulentior, Jugurthæ traditur: illam alteram, specie, quam usu, potiore, quæ portuosior, et ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, et eas gentis, quibuscum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, et nationes ob calorem, aut asperitatem, item solitudines minus frequentata sunt, de iis haud facile compertum narraverim: cetera quam paucissimis absolvam.

XX. In divisione Orbis terræ plerique in parte tertia Africam posuere: pauci, tantummodo Asiam, et Europam esse; sed Africam in Europa. Ea finis habet ab Occidente, fretum nostri

maris et Oceani: ab ortu solis, declivem latitudinem: quem locum Catabathmon incolæ adpellant. Mare sævum, inportuosum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori in fœcundus: cœlo, terraque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, velox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut bestiis interiere. Nam morbus haud sæpe quemquam superat. Ad hoc, malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquam ab ea fama, quæ plerosque obtinet, diversum est: tamen, uti ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est; utique rem sese habere cultores ejus terræ putant: quam paucissimis dicam. Ceterum fides ejus rei penes auctores erit.

XXI. Africam initio habuere Gætuli, et Libyes, asperi, incultique; queis cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regebantur: vagi, palantes, quas nox coegerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispania Hercules, sicuti Afri putant, interiit: exercitus ejus compositus ex variis gentibus, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevi dilabitur. Ex eo numero Medi, Persæ, et Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavere. Sed Persæ intra Oceanum magis: iique alveos navium inversos pro tuguriis habuere: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emendi, aut mutandi copia erat. Mare magnum, et ignara lingua commercia prohibebant. Hi paullatim per connubia Gætulos secum miscuere: et quia sæpe tentantes agros, alia deinde, atque alia loca petiverant, semet ipsi Numidas adpellavere. Ceterum adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ *mapalia* illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem et Armeniis accessere Libyes.

Nam

Nam hi propius mare Africum agitabant: Gætuli sub sole magis, haud procul ab ardoribus: hique mature oppida habuere. Nam, fretu divisi ab Hispania, mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paullatim Libyes corrumpere, barbara lingua *Mauros* pro Medis adpellantes. Sed res Persarum brevi adolevit: ac postea Nomo-Numidæ propter multitudinem, a parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia adpellatur. Deinde, utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere, nomen gloriamque sibi addidere; magis hi, qui ad nostrum mare processerant: quia Libyes, quam Gætuli, minus bellicosi: denique Africæ pars inferior pleraque ab Numidis possessa est; victi omnes in gentem nomenque imperantium concessere.

XXII. Postea Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratia, pars imperii cupidine; sollicitata plebe, et aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Hadrumetum, Leptim, aliasque urbes in ora maritima condidere: Hæque brevi multum auctæ, pars originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dicere: quoniam alio properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon: qui locus Ægyptum ab Africa dividit, secundo mari prima Cyrene est, colonia Thereon, ac deinceps duæ Syrtes, interque eas Leptis: deinde Philenon Aræ: quem locum Ægyptum versus finem imperii habuere Carthaginienfes, post aliæ Punicæ urbes. Cetera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent: proxume Hispaniam Mauri sunt: super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare: post eos Æthiopas esse, dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, et finis Carthaginensium, quos novissime habuerant, populus Romanus per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, et Numidæ usque ad flumen Mulucham sub

Jugurtha erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, cetera ignarus populi Romani itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus. De Africa, et ejus incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

XXIII. Postquam, diviso regno, legati Africa decessere: et Jugurtha, contra timorem animi, præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, *omnia Romæ venalia esse*; simul et illorum pollicitationibus accensus, quos paullo ante muneribus expleverat, in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placido ingenio, obportunus injuriæ; metuens magis, quam metuendus. Igitur ex inprovisto finis ejus cum magna manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque alia præda capit: ædificia incendit: pleraque loca hostiliter cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quod neque se parem armis existumabat, et amicitia populi Romani magis, quam Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quam bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eo magis cupido Jugurthæ minuebatur: quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, uti antea, cum prædatoria manu, sed magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit, et aperte totius Numidiæ imperium petere. Ceterum, qua pergebat, urbes, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere.

XXIV. Atherbal, ubi intelligit eo processum, uti regnum aut relinquendum esset; aut armis retinendum; necessario copias parat,

parat, et Jugurthæ obuius procedit. Interim haud longe a mari prope Cirtam oppidum utriusque exercitus confedit: et quia diei extremum erat, prælium non inceptum. Sed ubi plerumque noctis processit, obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma fumentes fugant, funduntque: Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: et, ni multitudo togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges coeptum, atque patratum bellum foret. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit: vineis, turribusque, et machinis omnium generum expugnare adgreditur: maxime festinans tempus legatorum antecapere, quos ante prælium factum ab Atherbale Romam missos audiverat. Sed postquam Senatus de bello eorum accepit, tres adulescentes in Africam legantur; qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, *Velle, et censere eos ab armis discedere: de controversiis suis, jure potius, quam bello disceptare: ita seque, illisque dignum esse.*

XXV. Legati in Africam maturantes veniunt, eo magis, quod Romæ, dum proficisci parant, de prælio facto, et obpugnatione Cirtæ audiebatur: sed is rumor clemens erat. Quorum Jugurtha accepta oratione respondit: *Sibi neque majus quidquam neque carius auctoritate Senati: ab adulescentia sua ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitia, P. Scipioni, summo viro, placuisse: ob easdem artes a Micipsa, non penuria liberorum, in regnum adoptatum esse; ceterum, quo plura bene, atque strenue fecisset, eo animum suum injuriam minus tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, ejus sceleri obviam isse: populum Romanum neque recte, neque pro bono facturum, si ab jure gentium sese prohibuerit: postremo, de omnibus rebus legatos Romam brevi missurum. Ita utrique digrediuntur. Atherbalis adpellandi copia non fuit. Jugurtha ubi eos Africa decessisse ratus est, neque propter natu-*
ram

ram loci Cirtam armis expugnare potest: vallo, atque fossa mœnia circumdat: turres exstruit, easque præfidiis firmat: præterea dies noctesque, aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modo, modo formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem arrigere: prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intellegit omnis suas fortunas in extremo sitas, hostem infestum, auxilii spem nullam, penuria rerum necessariorum bellum trahi non posse; ex iis, qui una Cirtam profugerant, duos maxime inpigros delegit; eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt: literæ Atherbalis in Senatu recitatae, quarum sententia hæc fuit:

XXVI. *Non mea culpa sæpe ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Jugurthæ subigit: quem tanta lubido exstinguendi me invasit, ut neque vos, neque Deos inmortales in animo habeat; sanguinem meum, quam omnia, malit. Itaque quintum jam mensem socius et amicus populi Romani armis obsessus teneor: neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra decreta auxiliantur: ferro, an fame acrius urgear, incertus sum. Plura de Jugurtha scribere dehortatur fortuna mea: etiam ante expertus sum, parum fidei miseris esse. Nisi tamen intellego illum, supra quam ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, et regnum meum sperare: utrum gravius existimet nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: deinde patrio regno me expulit. Quæ sane fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verum nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos imperatorem Numidis posuistis, clausum obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, qua moveri possit? nam ego quidem vellem, et hæc quæ scribo, et illa quæ antea in Senatu questus sum, vana forent potius, quam miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eo natus sum, ut Jugurthæ scelerum ostentui essem; non jam mortem neque*

que ærumnas, tantummodo inimici imperium, et cruciatus corporis deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti lubet, consulite: me ex manibus impiis, eripite, per majestatem imperii, per amicitiae fidem; si ulla apud vos memoria remanet avi mei Masinissæ.

XXVII. His litteris recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, et quamprimum Atherbali subveniendum; de Jugurtha interim uti consuleretur, quoniam non paruisset legatis. Sed ab iisdem illis fautoribus regis summa ope enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisque negotiis solet, privata gratia devictum. Legantur tamen in Africam majores natu, nobiles, amplis honoribus usi: in queis fuit M. Scaurus, de quo supra memoravimus, Consularis, et tum in Senatu princeps. Hi, quod res in invidia erat, simul et a Numidis obsecrati, triduo navim adscendere: deinde brevi Uticam adpulsi, litteras ad Jugurtham mittunt, *quam ocyffume ad provinciam adcedat; se ad eum ab Senatu missos.* Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primo commotus metu, atque lubidine, divorfus agitabatur. Timebat iram Senati, ni paruisset legatis: porro animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu circumdato, summa vi Cirtam inrumpere nititur, maxume sperans, diducta manu hostium, aut vi, aut dolis sese casum victoriæ inventurum. Quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, ut prius, quam legatos conveniret, Atherbalis potiretur; ne amplius morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametsi Senati verbis graves minæ nunciabantur, quod ab obpugnatione non desisteret; multa tamen oratione consumpta, legati frustra discessere.

XXVIII. Ea

XXVIII. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defensabantur; confisi, deditione facta, propter magnitudinem populi Romani inviolatos sese fore, Atherbali suadent, uti seque, et oppidum Jugurthæ tradat: tantum ab eo vitam paciscatur, de ceteris Senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penes eosdem, si advorsaretur, cogendi potestas erat, ita, uti censuerant Italici, deditionem facit. Jugurtha in primis Atherbalem excruciatum necat: deinde omnis puberes Numidas, atque negotiatores promiscue, uti quisque armatus obvius fuerat, interfecit.

XXIX. Quod postquam Romæ cognitum est, et res in Senatu agitari cœpta, iidem illi ministri regis, interpellando, ac sæpe gratia, interdum jurgiis trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. Memmius, tribunus plebis designatus, vir acer, et infestus potentiæ nobilitatis, populum Romanum edocuiisset *id agi, uti per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur*: profecto omnis invidia, prolatandis consultationibus, dilapsa foret: tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi Senatus delicti conscientia populum timet; lege Sempronia provinciæ futuris Consulibus Numidia, atque Italia decretæ: Consules declarati P. Scipio Nasica, L. Bestia Calpurnius; Calpurnio Numidia, Scipioni Italia obvenit. Deinde exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur.

XXX. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia venire, in animo hæserat; filium, et cum eo duos familiares ad Senatum legatos mittit; iisque, uti illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, *omnis mortalis pecunia adgre-
diantur*. Qui postquam Romam adventabant; Senatus a Bestia
consultus

consultus est, *placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus: iique decrevere, Nisi regnum, ipsumque deditum venissent, uti in diebus proximis decem Italia decederent.* Consul Numidis ex Senati decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, legat sibi homines nobiles, factiosos quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat: in queis fuit Scaurus, cujus de natura et habitu supra memoravimus. Nam in Consule nostro multæ, bonæque artes animi, et corporis erant: quas omnis avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, fatis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula et insidias. Sed legiones per Italiam Rhegium, atque inde Siciliam, porro ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius, initio paratis commeatibus, acriter Numidiam ingressus est: multosque mortalis, et urbis aliquot pugnando cepit.

XXXI. Sed ubi Jugurtha per legatos pecunia tentare, bellicque, quod administrabat, asperitatem ostendere cœpit: animus æger avaritia facile conversus est. Ceterum socius, et administrator omnium consiliorum adsumitur Scaurus: qui tametsi a principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrime regem in-pugnauerat; tamen, magnitudine pecuniæ a bono, honestoque in pravum abstractus est. Sed Jugurtha primum tantummodo belli moram redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratia effecturum: postea vero quam participem negotii Scaurum accepit; in maxumam spem adductus recupe andæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactationibus præsens agere. Ceterum interea fidei causa mittitur a Consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ Vaccam: cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius palam legatis imperaverat: quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit: ac pauca præsentis consilio locutus de in-
I vidia

vidia fui facti, atque uti in deditionem acciperetur; reliqua cum Bestia, et Scauro secreta tranfigit: dein postero die, quasi per Saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed, uti pro consilio imperatum erat, elephantum triginta, pecus atque equi multi, cum parvo argenti pondere, Quæstori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus rogandos proficiscitur. In Numidia et exercitu nostro pax agitabatur.

XXXII. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actæ forent, fama divulgavit; Romæ per omnis locos et conventus, de facto Consul agitari; apud plebem gravis invidia: Patres solliciti erant: probarentne tantum flagitium, an decretum Consul subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor et socius Bestiæ ferebatur, a vero, bonoque impediēbat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, et odio potentiæ nobilitatis supra diximus; inter dubitationem et moras Senati, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne Rempublicam ne libertatem suam defererent: multa superba, et crudelia facinora nobilitatis ostendere: prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam ea tempestate Romæ Memmii facundia clara, pollensque fuit; decere existumavi, unam ex tam multis orationem ejus perscribere: ac potissimum ea dicam, quæ in concione post reditum Bestiæ hujuscemodi verbis differuit.

XXXIII. *Multa me dehortantur a vobis, Quirites, ni studium Reipublicæ omnia superet; opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxime, quod innocentiae plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, his annis quindecim quam ludibrio fueritis superbiæ paucorum; quam fæde, quamque inulti perierint vestri defensores; ut vobis animus ab ignavia, atque socordia corruptus sit; qui ne nunc quidem, obnoxii inimicis exsurgitis; atque etiam nunc timetis eos, quibus*

vos

BELLUM JUGURTH. CAP. XXXIV. 67

vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt: tamen, obviam ire factionis potentiae animus subigit. Certe ego libertatem, quæ mihi a parente meo tradita est, experiar: verum id frustra, an ob rem faciam, in vestra manu situm est, Quirites.

XXXIV. Neque ego vos hortor; quod sæpe majores vestri fecere, uti contra injurias armati eati. Nihil vi, nihil secessione opus est: necesse est: suomet ipsi more præcipites eant. Occiso Tib. Graccho, quem regnum parare agebant, in plebem Romanam quæstiones habitæ sunt. Post C. Gracchi, et M. Fulvii cædem, vestri item ordinis multi mortales in carcere necati sunt: utriusque cladis non lex, verum libido eorum finem fecit. Sed sane fuerit regni paratio, plebi sua restituere. Quidquid sine sanguine civium ulcisci nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari: reges, et populos liberos paucis nobilibus vectigal pendere; penes eosdem et summam gloriam, et maxumas divitias esse: tamen hæc talia facinora impune suscepisse, parum habuere: itaque postremo leges, majestas vestra, divina, et humana omnia hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet: sed incedunt per ora vestra magnifici; Sacerdotia, et Consulatus pars Triumphos suos ostentantes: perinde quasi ea honori non prædæ, habeant. Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt: vos Quirites, imperio nati, æquo animo servitutem toleratis? At qui sunt hi, qui Rempublicam occupavere? homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritia, nocentissimi, idemque superbissimi; quibus fides, decus, pietas, postremo honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. Pars eorum, occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent. Ita, quam quisque pessime fecit, tam maxime tutus est: metum a scelere suo ad ignaviam vestram transtulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, eadem metuere in unum cœgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est.

XXXV. Quod si tam vos libertatis curam haberetis, quam illi ad dominationem accensi sunt; profecto neque Respublica sicuti nunc, vastaretur; et beneficia vestra penes optimos. Non audacissimos, forent. Majores vestri parandi juris, et majestatis constituendæ gratia, bis per secessionem armati Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepistis, non ne summa ope nitemini? atque eo vehementius, quo majus dedecus est, parla amittere, quam omnino non paravisse? Dicet aliquis: Quid igitur censes? vindicandum in eos, qui hosti prodidere Rempublicam non manu, neque vi; quod magis, vos fecisse, quam illis accidisse, indignum est; verum quæstionibus, et indicio ipsius Jugurthæ. Qui si dediticius est; profecto jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit; scilicet æstumabitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex qua ad Jugurtham scelerum impunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ, in Rempublicam damna, atque dedecora pervenerint. Nisi forte nondum etiam vos dominationis eorum satietas tenet: et illa, quam hæc tempora, magis placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella, atque paces; postremo divina, et humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc est, Populus Romanus invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium, satis habebatis animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrum recusare audebat? Atque ego tametsi viro flagitiosissimum existumo inpune injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere, quoniam cives sunt, æquo animo paterer, nisi misericordia in perniciem casura esset.

XXXVI. Nam et illis, quantum inportunitatis habent, parum est inpune male fecisse, nisi deinde faciundi licentia eripitur: et vobis æterna sollicitudo remanebit, cum intellegetis aut serviendum esse, aut per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, hostibus pro sociis utuntur. Potestne in tam divorfis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus
ærarîi

*ærarîi factus est; neque per vim sociis ereptæ pecuniæ, quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acer-
rumo prodita Senati auctoritas, proditum imperium vestrum: domi, mi-
litiæque Respublica venalis fuit. Quæ nisi quæsitæ erunt, nisi vindica-
tum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obediens
vivamus? Nam impune quælibet facere, id est, Regem esse. Neque
ego vos, Quirites, hortor, ut malitis civis vestros perperam, quam recte,
fecisse; sed ne, ignoscendo malis, bonos perditum eatis. Ad hoc, in Re-
publica multo præstat, beneficii, quam maleficii, inmemorem esse. Bonus
tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si
injuriæ non sint, haud sæpe auxilii egeas.*

XXXVII. Hæc, atque alia hujuscemodi sæpe indicendo, Mem-
mius populo Romano persuadet, uti L. Cassius, qui tum Prætor
erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque, interposita fide pub-
lica, Romam duceret, quo facilius indicio regis, Scauri, et reli-
quorum, quos pecuniæ captæ arcescebant, delicta patefierent.
Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidia relictæ a Bestia exer-
citui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, et flagi-
tiosissima facinora fecere. Fuere, qui auro corrupti, elephantos
Jugurthæ traderent; alii perfugas venderent, pars ex pacatis
prædas agebant. Tanta vis avaritiæ in animos eorum, veluti
tabes, invaserat. At Cassius Prætor, perlata rogatione a C. Mem-
mio, ac perculsa omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur:
eique timido, et ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet;
*quoniam se populo Romano dedidisset, ne vim, quam misericordiam ejus,
experiri malit.* Privatim præterea fidem suam interponit, quam
ille non minoris, quam publicam ducebat. Talis ea tempestate
fama de Cassio erat.

XXXVIII. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quam
maxime miserabili, cum Cassio Romam venit. Ac tametsi in
ipso

ipso magna vis animi erat; confirmatus ab omnibus, quorum potentia aut scelere cuncta ea gesserat, quæ supra diximus, C. Bæbium tribunum pl. magna mercede parat, cujus impudentia contra jus, et injurias omnis munitus foret. At C. Memmius advocata concione; quamquam regi infesta plebes erat, et pars in vincula duci jubebat, pars, *ni socios sceleris sui aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi*; dignitati quam iræ magis confuens, sedare motus, et animos eorum mollire; postremo confirmare, *fidem publicam per sese inviolatam fore*, post, ubi silentium cœpit, producto Jugurtha, verba facit: *Romæ, Numidiæque facinora ejus memorat; scelera in patrem, fratresque ostendit: quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quamquam intelligat populus Rom. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si vera aperiret, in fide, et clementia populi Rom. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non sociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum*. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, et Jugurtha respondere jussus est, C. Bæbius tribunus pl. quem pecunia corruptum supra diximus, regem tacere jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat eum clamore, vultu, sæpe inpetu, atque aliis omnibus quæ ira fieri amat; vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque, et cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augefcunt.

XXXIX. Ea erat tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gulussæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia in dissensione regum, Jugurthæ advorsus fuerat, dedita Cirta, et Atherbale interfecto, profugus ex Africa abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo Consulatum gerebat, persuadet, quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidia cum metu urgeat, regnum Numidiæ ab Senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quam

quam senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio Macedonia evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit: neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est; quod eorum alium conscientia, alium mala fama, et timor inpediebat: Bomilcari proxumo, ac maxume fido sibi, imperat, *pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret, ac maxume occulte: sin id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat.* Bomilcar mature regis mandata exsequitur: et per homines talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postremo loca, atque tempora cuncta explorat: deinde, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paullo inconsultius Massivam adgreditur, illum obtruncat: sed ipse deprehensus, multis hortantibus, et in primis Albino Consule, indicium profitetur. Fit reus magis ex æquo bonoque, quam ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publica venerat. At Jugurtha, manifestus tanti sceleris, non prius omisit contra verum niti, quam animum advortit, supra gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quamquam in priore actione ex amicis quinquaginta vades dederat, regno magis, quam vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit, veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret. Et ipse paucis diebus profectus est, jussus a Senatu *Italia decedere.* Sed postquam Roma egressus est, fertur, sæpe eo tacitus respiciens, postremo dixisse: *Urbem venalem, et mature perituram, si emtorem invenerit.*

XL. Interim Albinus, renovato bello commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus usui forent, maturat in Africam portare; ac statim ipse profectus, uti ante comitia, quod tempus haud longe aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contra, Jugurtha trahere omnia, et alias, deinde alias moræ causas facere: polliceri deditionem, ac deinde me-

tum

tum simulare: instanti cedere, et paullo post, ne sui diffiderent, instare: ita belli modo, modo pacis mora Consulem ludificare. Ac fuere, qui tum Albinum haud ignarum consilii regis existimarent; neque ex tanta properantia tam facile tractum bellum secordia magis, quam dolo crederent.

XLI. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabat; Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit. Ea tempestate Romæ seditionibus tribuniciis atrociter Respublica agitabatur. P. Lucullus, et L. Annius, tribuni plebis, resistentibus conlegis, continuare magistratum nitebantur: quæ dissensio totius anni comitia impediēbat. Ea mora in spem adductus Aulus, quem proprætore in castris relictum supra diximus, aut conficiundi belli, aut terrore exercitus ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat; magnisque itineribus hieme aspera pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quamquam, et sævitia temporis, et obportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat: nam circum murum, situm in prærupti montis extremo, planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat: tamen, aut simulandi gratia, quo regi formidinem adderet; aut cupidine cæcus, ob thesauros oppidi potiundi, vineas agere, aggerem jacere; aliaque, quæ incepto usui forent propere.

XLII. At Jugurtha, cognita vanitate atque inperitia legati, subdolus ejus augere amentiam: missitare supplicantis legatos, ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, et tramites exercitum ducere. Denique Aulum spe pactionis perpulit, uti, relicto Suthule, in abditas regiones sese, velut cedentem, insequeretur: ita delicta occultiora fore. Interea per homines callidos die noctuque exercitum tentabat: centuriones, ducesque turmarum

marum partim, uti transfugerent, corrumpere; alii, signo dato, locum uti defererent. Quæ postquam ex sententia instruxit; intempesta nocte de improviso, multitudine Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii; alii se abdere; pars territos confirmare; trepidare omnibus locis; vis magna hostium: cælum nocte, atque nubibus obscuratum: periculum anceps: postremo, fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paullo ante corruptos diximus, cohors una Ligurum, cum duabus turmis Thracum, et paucis gregariis militibus, transiere ad regem: et centurio primi pili tertiæ legionis per munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus intrœundi dedit: eaque Numidæ cuncti inrupere. Nostri fœda fuga, plerique abjectis armis, proximum collem occupavere. Nox, atque præda castrorum, hostes, quo minus victoria uterentur, remota sunt. Deinde Jugurtha postero die cum Aulo in conloquio verba facit: *Tametsi ipsum cum exercitu fame, ferroque clausum tenet; tamen se humanarum rerum memorem; si secum fœdus faceret, incolumes omnis sub jugum missurum: præterea, uti diebus decem Numidia decederet.* Quæ quamquam gravia, et flagitii plena erant; tamen, quia mortis metu mutabantur, sicuti regi libuerat, pax convenit.

XLIII. Sed ubi ea Romæ comperta sunt; metus, atque mœror civitatem invasere: pars dolere pro gloria imperii: pars insolita rerum bellicarum, timere libertati. Aulo omnes infesti, ac maxime qui bello sæpe præclari fuerant; quod armatus dedecore potius, quam manu, salutem quæsierit. Ob ea consul Albinus, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum timens; Senatum de fœdere consulebat: et tamen interim exercitui supplementum scribere: ab fociis et nomine Latino auxilia arcescere; denique omnibus modis festinare. Senatus ita, uti par fu-

erat, decernit: *Suo atque populi injussu nullum potuisse fœdus fieri.* Consul inpeditus a tribunis plebis, ne, quas paraverat copias, secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti convenerat, Numidia dēductus in provincia hiemabat. Postquam eo venit; quamquam persequi Jugurtham, et mederi fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam, soluto imperio licentia, atque lascivia corruerat, ex copia rerum statuit, nihil sibi agitandum.

XLIV. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Tribunus plebis rogationem ad populum promulgat, *uti quæreretur in eos, quorum consilio Jugurtha Senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias acceperant; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent.* Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidia pericula metuentes, quoniam aperte resistere non poterant, quin illa, et alia talia placere sibi faterentur, occulte per amicos, ac maxime per homines nominis Latini, et socios Italicos inpedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quam intenta fuerit, quantaque vi rogationem jufferit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quam cura Reipublicæ, tanta libido in partibus erat. Igitur, ceteris metu perculsis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse supra memoravimus, inter lætitiā plebis, et suorum fugam, trepida etiam tum civitate, cum ex Mamiliana rogatione tres quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercita aspere, violenterque ex rumore, et libidine plebis, ut sæpe nobilitatem, sic ea tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat.

XLV. Ceterum mos partium popularium, et Senati factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis ante annis Romæ
ortus

ortus est otio, atque abundantia earum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, et Senatus Romanus placide modesteque inter se Rempublicam tractabant: neque gloriæ, neque dominationis certamen inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi illa formido mentibus discessit; scilicet, ea, quæ secundæ res amant, lascivia, atque superbia incessere. Ita, quod in adversis rebus optaverunt, otium postquam adepti sunt, asperius, acerbiusque fuit. Namque cœpere nobilitas dignitatem, populus libertatem in libidinem vertere: sibi quisque ducere, trahere, rapere. Ita omnia in duas partis abstracta sunt. Respublica, quæ media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis pollebat: plebis vis soluta, atque dispersa, in multitudine minus poterat: paucorum arbitrio belli, domique agitabatur. Penes eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant: populus militia, atque inopia urgebatur; prædas bellicas imperatores cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum, uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum potentia, avaritia sine modo, modestiaque invadere, polluere, et vastare omnia; nihil pensi, neque sancti habere, quoad semet ipsa præcipitavit. Nam ubi primum ex nobilitate reperti sunt, qui veram gloriam injustæ potentiæ anteponebant; moveri civitas, et dissensio civilis, quasi permixtio terræ, oriri cœpit.

XLVI. Nam postquam Tiberius, et C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum Reipublicæ addiderant, vindicare plebem in libertatem, et paucorum scelera patefacere cœpere: nobilitas noxia, atque eo perculsa, modo per focios, ac nomen Latinum, interdum per equites Romanos, quos spes societatis a plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: et primo Tiberium, dein paucos post annos eadem

ingredientem Cajum, Tribunum, alterum, alterum triumvirum coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco ferro necaverat. Et fane Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis moderatus animus fuit. Sed bono vinci satius est, quam malo more injuriam vincere. Igitur ea victoria nobilitas ex lubidine sua usa, multos mortalis ferro aut fuga exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quam potentiæ, addidit. Quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit: dum alteri alteros vincere quovis modo; et victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, et omnibus civitatis moribus si singillatim, aut pro magnitudine parem differere; tempus, quam res, maturius deferet. Quamobrem ad inceptum redeo.

XLVII. Post Auli fœdus, exercitusque nostri fœdam fugam, Metellus, et Silanus Consules designati, provincias inter se par-tiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, et quamquam adverso populi partibus, fama tamen æquabili, et inviolata. Is ubi primum magistratum ingressus est; alia omnia sibi cum conlega ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique arcessere: arma, tela, equos, et cetera instrumenta militiæ parare, ad hoc commeatum affatim, denique omnia, quæ in bello vario, et multarum rerum egenti, usui esse solent. Ceterum ad ea patranda Senatus auctoritate, focii, nomenque Latinum, et reges ultro auxilia mittendo, postremo omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ex sententia omnibus rebus paratis, compositisque, in Numidiam proficiscitur, magna spe civium, cum propter bonas artis, tum maxime quod adversum divitias invictum animum gerebat; avaritia magistratum ante id tempus in Numidia nostræ opes contusæ, hostiumque auctæ erant.

XLVIII. Sed

XLVIII. Sed, ubi in Africam venit, exercitus ei traditur Spuri Albin proconsulis, iners, imbellis, neque periculi neque laboris patiens, lingua, quam manu, promptior, prædator ex fociis, et ipse præda hostium, sine imperio, et modestia habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quam ex copia militum auxilii, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam et æstivorum tempus comitiorum mora imminuerat; et, exspectatione eventui, civium animos intentos putabat; non prius bellum adtingere, quam majorum disciplina milites laborare cœgisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitusque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provincia, quantum temporis æstivorum in imperio fuit, plerumque milites stativis castris habebat; nisi cum odos, aut pabuli egestas locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ deducebantur: ut cuique libebat, ab signis aberat. Lixæ permitti cum militibus, diu, noctuque vagabantur: et palantes agros vastare, villas expugnare: pecoris et mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectio, et aliis talibus: præterea, frumentum publice datum vendere, panem in dies mercari: postremo, quæcumque dici, aut fingi queunt ignaviæ, luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, et alia amplius.

XLIX. Sed in ea difficultate Metellum non minus, quam in rebus hostilibus, magnum, et sapientem virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ambitionem, sævitiamque moderatum. Namque edicto primum adjumenta ignaviæ sustulisse, *ne quisquam in castris panem, aut quem alium coctum cibum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve in agmine servum, aut jumentum haberet;* ceteris arte modum statuisse: præterea transvorsis itineribus quotidie castra movere; juxta ac si
hostes

hostes adessent, vallo, atque fossa munire; vigilias crebras ponere, et eas ipse cum legatis circuire; item in agmine in primis modo, modo in postremis, sæpe in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur; ut, cum signis frequentes incederent, miles cibum, et arma portaret. Ita prohibendo a delictis magis, quam vindicando, exercitum brevi confirmavit.

L. Interea Jugurtha, ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur, legatos ad Consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent, alia omnia dederent populo Romano. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos adgreditur; ac paullatim tentando, postquam obportunos sibi cognovit; multa pollicendo persuadet, *uti Jugurtham maxime vivum, sin id parum procedat, necatum sibi traderent*: ceterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Deinde ipse paucis diebus, intento, atque infesto exercitu in Numidiam procedit: ubi, contra belli faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant: ex oppidis, et mapalibus, præfecti regis obvii procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremo omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minus, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere, late explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, et insidiis locum tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum et sagittariorum delecta manu apud primos erat; in postremo C. Marius legatus cum equitibus curabat: in utrumque latus auxilios equites tribunis legionum, et præfectis cohortium dispertiverat: ut cum his permixti Velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent.

Nam

Nam in Jugurtha tantus dolus, tantaque peritia locorum, et militiæ erat, ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longe ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxime celebratum; ubi et incolere, et mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc Consul, simul tentandi gratia, et, si paterentur obportunitates loci, præsidium inposuit: præterea imperavit frumentum, et alia, quæ bello ufui forent, comportare: ratus id, quod res monebat, frequentiam negotiatorum, et com meatum juvaturum exercitum, et jam paratis rebus munimento fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modo legatos supplices mittere, pacem orare: præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, uti priores, Consul inlectos ad prodicionem domum dimittebat: regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri, et inter eas mōras promissa legatorum exspectare.

LII. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac se suis artibus tentari animadvertit; quippe cui verbis pax nunciabatur, ceterum re bellum asperrimum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, animi popularium tentati; coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex obportunitate loci, quam maxumas potest copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in ea parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen oriens a meridie, nomine Muthul; quo aberat mons ferme millia passuum XX. Tractu pari, vastus ab natura, et humano cultu: sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in inmensum pertingens, vestitus oleastro, ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi arido, atque arenoso gignuntur. Media autem planicies
deserta,

deserta, penuria aquæ, præter flumini propinqua loca: ea confita arbuſtis, pecore atque cultoribus frequentabantur.

LIII. Igitur in eo colle, quem tranſvorſo itinere porrectum docuimus, Jugurtha extenuata ſuorum acie confedit: elephantis, et parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit; eumque edocet, quæ ageret: ipſe propior montem cum omni equitatu, et peditibus delectis ſuos conlocat: dein ſingulas turmas, et manipulos circumiens monet, atque obteſtatur, *uti memores priſtinæ virtutis, et victoriæ, ſeſe regnumque ſuum ab Romanorum avaritia defendant: cum iis certamen fore, quos antea victos ſub jugum miſerint: ducem illis, non animum, mutatum: quæ ab imperatore decuerint, omnia ſuis proviſa; locum ſuperiorem, uti prudentes cum imperitis, ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus manum conſererent: proinde parati, intentique eſſent, ſigno dato, Romanos invadere: illum diem aut omnis labores, et victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore.* Ad hoc viritim, uti quemque ob militare facinus pecunia, aut honore extulerat, commonefacere beneficii ſui, et eum ipſum aliis oſtentare: poſtremo, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitando, obteſtando, alium alio modo excitare: cum interim Metellus, ignarus hoſtium, monte degrediens cum exercitu conſpiciatur. Primo dubius, quidnam inſolita facies oſtenderet, (nam inter virgulta equi, Numidæque confederant, neque plane occultati humilitate arborum, et tamen, quidnam eſſet, incerti, cum natura loci, tum dolo ipſi, atque ſigna militaria, obſcurati,) dein, brevi cognitis inſidiis, pauliſper agmen conſtituit. Ibi conmutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hoſtes erat, triplicibus ſubſidiis aciem inſtruxit: inter manipulos funditores, et ſagittarios diſpertit: equitatum omnem in cornibus locat: ac pauca pro tempore milites cohortatus, aciem, ſicuti inſtruxerat, tranſvorſis principiis in planum deducit.

LIV. Sed

LIV. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore, et inopia aquæ, ne siti conficeretur exercitus, Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, et parte equitum præmisit ad flumen, uti locum castris ante caperet, existumans hostes crebro inpetu, et transvorsis præliis iter suum remoratorios, et quoniam armis diffiderent, lassitudinem et sitim militum tentaturos. Deinde ipse pro re, atque loco, sicuti monte descenderat, paullatim procedere: Marium post principia habere: ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli primos suos prætergressum videt, præsidio quasi dum millium peditum montem occupat, qua Metellus descenderat: ne forte, cedentibus adversariis, receptui, ac post, munimento foret: dein, repente signo dato, hostes invadit. Numidæ alii postremos cædere: pars a sinistra, ac dextra tentare: infensi adesse, atque instare; omnibus locis Romanorum ordines conturbare; quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati incerto prælio, ipsi modo eminus fauciabantur, neque contra ferendi aut conferendi manum copia erat. Ante jam docti ab Jugurtha equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant, sed alius alio quam maxime divorsi. Ita numero priores, si a persequendo hostes detertere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant: sin opportunior fugæ collis, quam campi fuerant; ea vero consueti Numidarum equi facile inter virgulta evadere; nostros asperitas, et insolentia loci retinebat.

LV. Ceterum facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis, dispersi a suis, pars cedere, alii insequi: neque signa, neque ordines observare: ubi quemque periculum ceperat,

L

ibi

ibi resistere, ac propulsare: arma, tela equi, viri; hostes, cives permisti, nihil consilio, neque imperio agi: fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cum etiam tum eventus in incerto erat. Denique, omnibus, labore, et æstu, languidis, Metellus, ubi videt Numidas minus inflare, paullatim milites in unum conducit: ordines restituit, et cohortes legionarias quatuor advorsum pedites hostium conlocat. Eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul orare, hortari milites, *ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere: neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quo cedentes tenderent: in armis omnia sita.* Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat; circuire, hortari, renovare prælium, et ipse cum delectis tentare omnia: subvenire suis, hostibus dubiis inflare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando retinere.

LVI. Eo modo inter se duo imperatores, summi viri, certabant: ipsi pares, ceterum opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus advorsus: Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intellegunt, neque sibi perfugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; et jam die vesper erat; advorso colle, sicuti præceptum fuerat, evadunt. Amisso loco Numidæ fusi, fugatique, pauci interiере: plerosque velocitas, et regio hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, et parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurtha supra diximus, ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit: ac, dum legatus ad flumen, quo præmissus erat, festinans pergit, quietus, uti res postulabat, aciem exornat: neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium confedissee jam, et animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri; veritus, ne legatus, cognita re, laborantibus suis auxilio foret, aciem, quam diffidens virtuti militum arte statuerat, quo

quo hostium itineri officeret, latius porrigit; eoque modo ad Rutilii castra procedit.

LVII. Romani, ex inprovifo, pulveris vim magnam animadvertunt; nam prospectum ager arbuſtis confitus prohibebat. Et primo rati humum aridam vento agitari: poſt, ubi æquabilem manere, et, ſicuti acies movebatur, magis magisque adpropinquare vident; cognita re properantes arma capiunt, ac pro caſtris, ſicuti imperabatur, conſiſtunt. Deinde, ubi propius ventum eſt, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo remorati, dum in elephantis auxilium putant, poſtquam eos impeditos ramis arborum, atque ita diſiectos circumveniri vident, fugam faciunt: ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephantum quatuor capti, reliqui omnes numero quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque opere caſtrorum, et prælio feſſi, lætique erant; tamen, quod Metellus amplius opinione morabatur, inſtructi, intentique obviam procedunt: Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remiſſi patiebatur. Ac primo obſcura nocte, poſtquam haud procul inter ſe erant, ſtrepitu, velut hoſtes adventare, alteri apud alteros formidinem ſimul, et tumultum facere: et pæne inprudencia admiſſum facinus miſerabile, ni utrimque præmiſſi equites rem exploraviſſent. Igitur pro metu repente gaudium exortum, milites alius alium læti adpellant, acta edocent, atque audiunt: ſua quiſque fortia facta ad cælum fert. Quippe res humanæ ita ſeſe habent: in victoria vel ignavis gloriari licet: advorſæ res etiam bonos detrecant.

LVIII. Metellus in iſdem caſtris quatrīduo moratus, faucios cum cura reficit; meritos in præliis more militiæ donat, univerſos in concione laudat, atque agit gratias: hortatur, *ad cetera,*

quæ levia sunt, parem animum gerant: pro victoria satis jam pugnatum, reliquos labores pro præda fore. Tamen interim transfugas, et alios obportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agitaret, cum paucis ne esset, an exercitum haberet, ut sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, et natura munita receperat: ibique cogebat exercitum numero hominum ampliorem, sed hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id ea gratia eveniebat, quod præter regiones equites nemo omnium Numidarum ex fuga regem sequitur: quo cujusque animus fert, eo discedunt: neque id flagitium militiæ ducitur: ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt animum regis etiam tum ferocem esse; bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine geri non posset; præterea inimicum certamen sibi cum hostibus: minore detrimento illos vinci, quam suos vincere: statuit non præliis, neque acie, sed alio more bellum gerendum. Itaque in Numidiæ loca opulentissima pergit: agros vastat: multa castella, et oppida, temere munita, aut sine præsidio, capit, incenditque, puberes interfici jubet: alia omnia militum prædam esse. Ea formidine multi mortales Romanis dediti obsides: frumentum, et alia, quæ usui forent, affatim præbita: ubicumque res postulabat, præsidium inpositum. Quæ negotia multo magis, quam prælium male pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cujus spes omnis in fuga sita erat, sequi cogeatur; et qui sua loca defendere nequiverat, in alienis bellum gerere. Tamen ex inopia, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in eisdem locis opperiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur: nocturnis et aviis itineribus ignoratus, Romanos palantis repente adgreditur. Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit; et Numidæ, prius quam ex castris subveniretur, sicuti jussi erant, in proximos collis discedunt.

LIX. Interim Romæ gaudium ingens ortum cognitis Metelli rebus: ut seque, et exercitum more majorum gereret; in adverso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordia, spem salutis in solitudine, aut fuga coegisset habere. Itaque Senatus, *ob ea feliciter acta, Diis immortalibus supplicia decernere*: civitas trepida antea, et sollicita de belli eventu, læta agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eo intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: cavere tamen, necubi hosti obportunus fieret: meminisse, post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eo magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari. Ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat. Sed igni magis, quam præda, ager vastabatur. Duobus locis haud longe inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: ceterum, quo fuga, atque formido latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per colles sequi: tempus, aut locum pugnae quærere: qua venturum hostem audierat, pabulum, et aquarum fontes, quorum pænuria erat, corrumpere: modo se Metello, interdum Mario ostendere: postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi: rursus aliis, post aliis minitari: neque prælium facere, neque otium pati; tantummodo hostem ab incæpto retinere.

LX. Romanus Imperator ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri; urbem magnam, et in ea parte, qua sita erat, arcem regni, nomine Zamam, statuit ob pugnare; ratus id, quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique prælium fore. At ille, quæ parabantur, a perfugis edoctus, magnis itineribus Metellum antevenit: oppidanos hortatur, mœnia defendant, additis auxilio perfugis; quod

quod genus ex copiis regis, quia fallere nequibat, firmissimum erat. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu adfore. Ita compositis rebus in loca quam maxime occulta discedit, ac post paullo cognoscit: Marium ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus Siccam missum: quod oppidum primum omnium post malam pugnam ab rege defecerat. Eo cum delectis equitibus noctu pergit, et jam egredientibus Romanis in porta pugnam facit: simul magna voce Siccenses hortatur, *uti cohortes ab tergo circumveniant: fortunam illis præclari facinoris casum dare, si id fecerint; postea sese in regno, illos in libertate sine metu ætatem acturos.* Ac ni Marius signa inferre, atque evadere oppido properavisset, profecto cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent. Tanta mobilitate sese Numidæ agunt. Sed milites Jugurthini paullisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt.

LXI. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum in campo situm, magis opere, quam natura munitum erat, nullius idoneæ rei egens, armis virisque opulentum. Igitur Metellus, pro tempore, atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit: legatis imperat, ubi quisque curaret: deinde, signo dato, undique simul clamor ingens oritur. Neque ea res Numidas terret: infensi, intentique sine tumultu manent: prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus glande, aut lapidibus pugnare: evadere alii, alii succedere, ac murum modo suffodere, modo scalis adgredi; cupere prælium in manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, fudes, pila, præterea pice et sulphure tædam mistam ardentia mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satis muniverat. Nam plerosque jacula, tormentis, aut manu emissa, vulnerabant, parique periculo, sed fama inpari, boni atque ignavi erant.

LXII. Dum

LXII. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex inprovisto castra hostium cum magna manu invadit, remissis, qui in præsidio erant, et omnia magis, quam prælium, expectantibus, portam inrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt: alii fugere, alii arma capere: magna pars vulnerati, aut occisi. Ceterum ex omni multitudine non amplius quadraginta, memores nominis Romani, grære facto locum cepere, paullo, quam alii, editiorem; neque inde maxuma vi depelli quiverunt; sed tela eminus missa remittere pauci in pluribus minus frustrati: Sin Numidæ propius accessissent, ibi vero virtutem ostendere, et eos maxuma vi cedere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cum acerrume rem gereret, clamorem et tumultum hostilem a tergo accepit: deinde, converso equo, animadvertit fugam ad se versus fieri: quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra propere misit, ac statim C. Marium cum cohortibus sociorum, eumque lacrumans *per amicitiam, perque Rempublicam obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinet.* Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in angustiis ipsi sibi properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur.

LXIII. Igitur postero die, prius quam ad obpugnandum egredieretur, equitatum omnem in ea parte, qua regis adventus erat, pro castris agitare jubet: portas, et proxima loca tribunis dispertit: deinde ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum adgreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in proximo locati fuerant, paullisper territi perturbantur: reliqui cito subveniunt. Neque diutius Numidæ
resistere

resistere quivissent, ni pedites cum equitibus permisti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non uti equestri prælio solet, sequi, dein cedere, sed advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis pœne victos dare.

LXIV. Eodem tempore apud Zamam magna vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eo acerrume niti, neque alius in alio magis, quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, obpugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros sauciare, quam semet tegere. Clamor permistus, hortatione, lætitia, gemitu: item strepitus armorum ad cœlum ferri: tela utrimque volare. Sed illi, qui mœnia defendabant, ubi hostes paullulum modo pugnam remiserant, intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos, modo, modo pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri a suis, aut cerni possent, monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut niti corporibus; huc et illuc, quasi vitabundi, aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, nam is in ea parte curabat, consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu regis prælium visere. Ita, illis studio suorum adstrictis, repente magna vi murum adgreditur: et jam scalis adgressi milites prope summa ceperant, cum oppidani concurrunt, lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primo resistere: deinde, ubi unæ atque alteræ scalæ comminutæ, qui supersteterant afflicti sunt; ceteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit.

LXV. Metellus postquam videt frustra inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut suo loco pugnam facere; et jam æstatem exactam esse; ab Zama discedit: et
in

in iis urbibus, quæ ab se defecerant, satisque munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia inponit. Ceterum exercitum in provinciam, quæ proxima Numidiæ, hiemandi gratia conlocat. Neque id tempus ex aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit, sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, et eorum perfidia pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurtha fuerat, et inde, vadibus datis clam Massivæ de nece, iudicium fugerat, quod ei per maximam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus adgreditur: ac primo efficit, uti ad se conloquendi gratia occultus veniat: dein, fide data, *si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset, fore, ut illi Senatus impunitatem, et sua omnia concederet*; facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur.

LXVI. Is, ubi primum obportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas accedit: monet, atque lacrumans obtestatur, *uti aliquando sibi liberisque, et genti Numidarum optumemerenti, provideat: omnibus præliis sese victos, agrum vastatum, multos mortalis captos, occisos; regni opes comminutas esse; satis sæpe jam et virtutem militum, et fortunam tentatam: caveat, ne illo cunctante, Numidæ sibi consulant.* His, atque talibus aliis ad deditionem regis animum inpellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac sine ulla pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus propere cunctos Senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet; eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum ex consilii decreto, per legatos *Jugurthæ imperat, argenti pondo ducenta millia, elephantos omnis, equorum, et armorum aliquantum.* Quæ postquam sine mora facta sunt, jubet omnis perfugas victos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti:

M

pauci,

pauci, cum primum deditio cœpit, ad regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisque, et pecunia spoliatus est, cum ipse ad imperandum Tifidium vocaretur, rursus cœpit flectere animum suum, et ex mala conscientia digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem confumtis, cum modo tædiorum advorsarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quam gravis casus in servitium ex regno foret; multis, magnisque præsiis nequidquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ Senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat.

LXVII. Per idem tempus Uticæ forte C. Mario, per hostias diis supplicanti, *magna, atque mirabilia portendi* haruspex dixerat, *proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam sæpissime experiretur: cuncta prospere eventura.* At illum jam antea Consulatus ingens cupido exagitabat: ad quem capiundum, præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus belli ingens, domi modicus, lubricinis, et divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, et omnem pueritiam Arpini altus, ubi primum ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græca facundia, neque urbanis munditiis sese exercuit: ita inter artis bonas integrum ingenium brevi adolevit. Ergo ubi primum tribunatum militarem a populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus, facile notus per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quam gerebat, dignus haberetur. Tamen is ad id locorum talis vir, nam postea ambitione præceps datus est, Consulatum adpetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, Consulatum nobilitas inter se per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregiis factis erat, quin is indignus illo honore, et quasi pollutus haberetur.

LXVIII. Igi-

LXVIII. Igitur: ubi Marius haruspici dicta eodem intendere videt, quo cupido animi hortabatur; ab Metello petundi gratia missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis superabant, tamen inerat contemtor animus, et superbia, commune nobilitatis malum. Itaque primum commotus insolita re, mirari ejus consilium: et quasi per amicitiam monere, *Ne tam prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satis placere: postremo caveret id petere a populo Romano quod illi jure negaretur.* Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit: *Ubi primum potuisset per negotia publica, facturum sese, quæ peteret.* Ac postea, sæpius eadem postulanti, fertur dixisse: *Ne festinaret abire: satis mature illum cum filio suo Consulatum petiturum.* Is eo tempore contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter viginti quæ res Marium cum pro honore, quem adfectabat, tum contra Metellum vehementer accenderat. Ita cupidine, atque ira, pessumis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modo ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, laxiore imperio, quam antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, criminosè simul et magnifice de bello loqui: *dimidia pars exercitus si sibi permitteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consulto trahi, quod homo inanis, et regie superbiæ, imperio nimis gauderet.* Quæ omnia illis eo firmiora videbantur, quod diuturnitate belli res familiaris corruperant: et animo cupienti nihil satis festinatur.

LXIX. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Mastanabilis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento secundum heredem scripserat, morbis confectus, et ob eam causam mente paulum inminuta. Cui Metellus

petenti, more regum, uti fellam juxta poneret, item postea custodiae causa turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: honorem, quod eorum modo foret, quos populus Romanus reges adpellavisset: praesidium, quod contumeliosum in eos foret, si equites Romani, satellites Numidae traderentur. Hunc Marius anxium adgreditur, atque hortatur, ut contumeliarum in imperatorem, cum suo auxilio poenas petat: hominem ob morbos animo parum valido secunda oratione extollit: *illum regem, ingentem virum, Masinissae nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidae sine mora habiturum: id adeo mature posse evenire, si ipse Consul ad id bellum missus foret.* Itaque et illum, et equites Romanos, milites, et negotiatores, alios ipse, plerosque spes pacis inpellit, uti Romam ad suos necessarios aspere in Metellum de bello scribant, Marium imperatorem poscant. Sic illi a multis mortalibus honestissima suffragatione Consulatus petebatur. Simul ea tempestate plebes nobilitate fusa per legem Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere.

LXX. Interim Jugurtha, postquam, omissa deditione, bellum incipit, cum magna cura parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quae ab se defecerant formidine, aut ostentando praemia adfectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quae spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: servitia Romanorum adlicere, et eos ipsos, qui in praesidiis erant, pecunia tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurtha pacificante, praesidium inposuerat, fatigati regis suppliciis, neque antea voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: nam vulgus, uti plerumque solet, et maxime Numidarum, ingenio mobili, seditiosum, atque discordiosum erat, cupidum novarum rerum, quieti et otio adversum: dein, compositis inter se rebus, in diem tertium constituunt, quod is festus celebratusque per omnem

omnem Africam, ludum, et lasciviam magis, quam formidinem, ostentabat. Sed, ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militaris, et ipsum præfectum oppidi T. Turpilius Silanum, alius alium domos suas invitant: eos omnis, præter Turpilius, inter epulas obtruncant: postea milites palantis, inermis, quippe in tali die, ac sine imperio adgrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii studio talium rerum incitati, quis acta, consiliumque ignorantibus tumultus ipse, et res novæ fatis placebant.

LXXI. Romani milites, improviso metu, incerti ignarique, quid potissimum facerent, trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, et scuta erant: præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres puerique pro tectis ædificiorum saxa, et alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque cave-ri anceps malum, neque a fortissimis infirmissimo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, et imbelles inulti obtruncati. In ea tanta asperitate, sævissimis Numidis, et oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordia ne hospitis, an pactione, an casu ita even-erit, parum comperimus: nisi quia illi in tanto malo, turpis vi-ta integra fama potior fuit, improbus intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, paullisper mæstus e conspectu abiit: deinde, ubi ira, et ægritudo permista sunt, cum maxuma cura ultum ire injurias festinat. Legionem, cum qua hiemabat, et quam plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit: et postera die circiter horam tertiam pervenit in quandam planitiem, locis paullo su-perioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudi-ne, et jam abnuentis omnia, docet oppidum Vaccam non am-plius mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis, atque miser-
rumis,

rumis, pœnas caperent. Præterea prædam benigne ostentat. Sic animis eorum adrectis, equites in primo latere, pedites quam arctissime ire, et signa occultare jubet.

LXXII. Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere primo, uti res erat, Metellum esse rati, portas claufere: deinde, ubi neque agros vastari, et eos, qui primi aderant, Numidas equites vident; rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repente signo dato, alii vulgum effusum oppido cædere; (alii ad portas festinare: pars turres capere: ira, atque spes prædæ amplius quam lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modo ex perfidia lætati: civitas magna, et opulens, pœnæ cuncta aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse, supra ostendimus, iussus a Metello causam dicere; postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque capite pœnas solvit: nam is civis ex Latio erat.

LXXIII. Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam metu deseruit, inceperat, suspectus regi, et ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque seorsum ab rege exercitum ducere, et omnis res exsequi solitus erat, quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus adstricto superaverant: ex quo illi gloria, opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cetera, uti res posceret, ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus; quem inter hiberna Romanorum iussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit; metusque rem impediēbat; Bomilcar simul
cupidus

cupidus incepta patrandi, et timore focii anxius, ne, omisso veteri consilio, novum quæreret; litteras ad eum per homines fidelis mittit: in queis mollitiem, focordiamque viri accusare; testari Deos, per quos juravisset; monere, *ne præmia Metelli in pestem converteret; Jugurthæ exitium adesse: ceterum, sua ne, an virtute Metelli periret, id modo agitari: proinde reputaret cum animo suo præmia an cruciatum mallet.*

LXXIV. Sed cum hæ litteræ adlatæ, forte Nabdalsa, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat. Ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primo cura, deinde, uti ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, et omnium consiliorum, nisi novissumi, particeps. Qui postquam adlatas litteras audivit, ex consuetudine ratus opera, aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introiit: dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temere positam, sumit, ac perlegit; dein propere, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalsa, post paullo expectatus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, uti acta erat, ex perfugis cognovit; primo indicem persequi conatus; postquam id frustra fuit, Jugurtham placandi gratia, accedit: dicit quæ ipse paravisset facere, perfidia clientis sui præventum: lacrumans *obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet.*

LXXV. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placide respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, iram obpresserat, ne qua ex eo negotio feditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut temporis satis credere: civis, hostis juxta metuere: circumspicere omnia, et omni strepitu pavescere: alio, atque alio loco sæpe
ntocra

contra decus regium, noctu requiescere: interdum somno exci-
tus, adreptis armis tumultum facere: ita formidine, quasi vecor-
dia exagitari.

LXXVI. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, et indicio patefacto ex perfugis cognovit; rursus tamquam ad integrum bellum cuncta parat, festinatque. Marium, fatigantem de profectione, simul et invitum, et offensus sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitis, volenti animo de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas, quæ antea decori fuerat, invidiæ esse: at illi alteri generis humilitas favorem addiderat: ceterum in utroque magis studia partium, quam bona, aut mala sua, moderata. Præterea seditiosi magistratus vulgum exagitare, Metellum omnibus concionibus capitis arcessere, Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, uti opifices, agrestisque omnis, quorum res, fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus frequentarent Marium, et sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita perculsa nobilitate, post multas tempestates, novo homini Consulatus mandatur: et postea populus a Tr. pl. Manlio Mantino rogatus; quem vellet cum Jugurtha bellum gerere, frequens Marium iussit. Sed Senatus paullo ante Metello Numidiam decreverat, ea res frustra fuit.

LXXVII. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat, ceteri formidine; pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant; cum neque bellum geri sine ministris posset, novorumque fidem in tanta perfidia veterum experiri periculosum duceret, varius incertusque agitabatur. Neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modo adversum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpe in fuga, at
post

post paullo spem in armis habere: dubitare, virtuti an fidei popularium minus crederet. Ita; quocumque intenderat, res adversæ erant. Sed inter eas moras repente sese Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurtha pro tempore parati, instructique: dein prælium incipitur. Qua in parte rex pugnae adfuit, ibi aliquamdiu certatum: ceteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, et armorum, et aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quam arma, tuta sunt.

LXXVIII. Ea fuga Jugurtha impensius modo rebus suis diffidens, cum perfugis, et parte equitatus in solitudines, dein Thalam pervenit; id oppidum magnum, et opulentum: ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognoverat; tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac naturam etiam vincere adgreditur. Igitur omnia jumenta farcinis levare jubet, nisi frumento dierum decem: ceterum utres modo, et alia aquæ idonea portari. Præterea conquirat ex agris quam plurimum potest domiti pecoris; eoque inponit vasa cujusque modi, pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitimis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quamplurimum quisque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præsto forent, prædicat. Ipse ex flumine, quam proximam oppido aquam esse supra diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Deinde ubi ad id loci ventum, quod Numidis præceperat; et castra posita, munitaque sunt; tanta repente cælo missa vis aquæ dicitur, ut ea modo exercitui satis superque foret. Præterea commeatus spe amplior: quia Numidæ, sicuti plerique in nova deditione, officia

N

intenderant.

intenderant. Ceterum milites, religione, pluvia magis usi, ea-
que res multum animis eorum addidit; nam rati sese Diis in-
mortalibus curæ esse. Deinde postero die, contra opinionem
Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum
asperitate munitos crediderant, magna atque insolita re per-
culsi, nihilo segnius bellum parare: idem nostri facere.

LXXIX. Sed rex nihil jam Metello infectum credens, quippe
qui omnia, arma, tela, locos, tempora, denique Naturam ipsam,
ceteris imperitantem, industria vicerat, cum liberis, et magna
parte pecuniæ ex oppido noctu profugit; neque postea in ullo
loco amplius una die, aut una nocte moratus, simulabat, sese
negotii gratia properare; ceterum prodicionem timebat, quam
vitare posse celeritate putabat. Nam talia consilia per otium
et ex obportunitate capi. At Metellus ubi oppidanos prælio
intentos, simul oppidum et operibus, et loco munitum videt,
vallo, fossaque mœnia circumvenit. Deinde jubet locis ex co-
pia maxime idoneis vineas agere: superque eas aggerem jacere
et super aggerem inpositis turribus opus et administratos tutari.
Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil
reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore, præliis-
que fatigati, post dies quadraginta, quam eo ventum erat, oppi-
do modo potiti: præda omnis a perfugis corrupta. Ii postquam
morum arietibus feriri, resque suas afflictas vident, aurum, at-
que argentum, et alia, quæ prima ducuntur, domum regiam
comportant: ibi vino, et epulis onerati, illaque, et domum, et
femet igni corrumpunt; et quas victi ab hostibus pœnas metu-
erant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum capta Tha-
la legati ex oppido Lepti ad Metellum venerant, orantes uti
præsidium, præfectumque eo mitteret: Hamilcarem quemdam,
hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere; advorsum
quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni
id

id festinaret, in summo periculo suam salutem, illorum socios fore. Nam Leptitani jam inde a principio belli Jugurthini ad Bestiam Consulem, et postea Romam miserant, amicitiam, societatemque rogatum. Deinde, ubi ea impetrata, semper boni, fidelesque mansere, et cuncta a Bestia, Albino, Metelloque imperata nave fecerant. Itaque ab imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eo cohortes Ligurum quatuor, et Cajus Annius præfectus.

LXXX. Id oppidum ab Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse; ceterum situm inter duas Syrtes, quibus nomen ex re inditum. Nam duo sunt sinus prope in extrema Africa, inæquales magnitudine, pari natura: quorum proxima terræ præalta sunt, cetera, uti fors tulit, alta; alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, et sævire cœpit ventis, limum, arenamque, et saxa ingentia fluctus trahunt: ita facies locorum cum ventis simul mutatur: *Syrtes ab tractu nominatæ*. Ejus civitatis lingua modo conversa connubio Numidarum: legum, cultusque pleraque Sidonica: quæ eo facilius retinebant, quod procul ab imperio regis ætatem agebant. Inter illos, et frequentem Numidiam multi vastique loci erant.

LXXXI. Sed, quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non indignum videtur, egregium, atque mirabile facinus duorum Carthaginiensium memorare; eam rem nos locus admonuit. Qua tempestate Carthaginienses pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenses quoque magni, atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus, una specie: neque flumen, neque mons erat, qui finis eorum discerneret; quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpe fusæ, fugatæque, et alteri alteros

aliquantum adtriverant: veriti, ne mox victos, victoresque defessos alius adgrederetur, per inducias sponfionem faciunt, *uti certo die legati domo profiscerentur: quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur.* Igitur Carthagine duo fratres missi, quibus nomen Philænis erat, maturavere iter pergere: Cyrenenses tardius iere. Id secordiane, an casu acciderit, parum cognovi. Ceterum solet in illis locis tempestas haud secus, atque in mari retinere. Nam, ubi per loca æqualia, et nuda gignentium ventus coortus arenam humo excitavit, ea magna vi agitata, ora, oculosque implere solet: ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquanto posteriores se esse vident, et ob rem corruptam domi pœnas metuunt; criminari Carthaginienes ante tempus domo digressos; conturbare rem; denique omnia malle, quam victi abire. Sed cum Pœni aliam conditionem, tantummodo æquam, peterent, Græci optionem Carthaginienfium faciunt, *ut vel illi, quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur; vel eadem conditione sese, quem in locum vellent, processuros:* Philæni, conditione probata, seque, vitamque suam Reipublicæ condonavere: ita vivi obruti. Carthaginienes in eo loco Philænis fratribus aras consecravere; alique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

LXXXII. Jugurtha postquam, amissa Thala, nihil satis firmum contra Metellum putat; per magnas solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, et eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit: ac paullatim consuefacit ordines habere, signa sequi, imperium observare, item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi proximos magnis muneribus, et majoribus promissis ad studium sui perducit: queis adjutoribus regem adgressus, inpellit, uti adversum Romanos bellum fuscipiat. Id ea gratia facilius, proniusque fuit, quod Bocchus initio
hujusce

hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus, et amicitiam peti-
tum. Quam rem opportunissimam incœpto belli, pauci impe-
diverant, cæci avaritia, queis omnia honesta, atque inhonesta
vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Boccho nupserat.
Verum ea necessitudo apud Numidas, Maurosque levis ducitur:
quia singuli pro opibus, quisque quam plurimas uxores, denas
alii, alii plures habent; sed reges eo amplius. Ita animus mul-
titudine distrahitur; nullam pro focia obtinet: pariter omnes
viles sunt.

LXXXIII. Igitur in locum ambobus placitum exercitus con-
veniunt: ibi, fide data, et accepta, Jugurtha Bocchi animum
oratione accendit: *Romanos injustos, profunda avaritia, communes
omnium hostis esse: eandem illos causam belli cum Boccho habere quam
secum, et cum aliis gentibus, lubidinem imperitandi, queis omnia regna
advorsa sint: tum sese, paullo ante Carthaginienses, item Regem Persen,
post, uti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore.* His,
atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt:
quod ibi Q. Metellus prædam, captivosque, et impedimenta lo-
caverat. Ita Jugurtha ratus, aut capta urbe, operæ pretium fo-
re; aut, si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos.
Nam callidus id modo festinabat, Bocchi pacem inminuere; ne,
moras agitando, aliud, quam bellum, mallet.

LXXXIV. Imperator postquam de regum societate cognovit,
non temere, neque uti sæpe jam victo Jugurtha consueverat, om-
nibus locis pugnandi copiam facit: ceterum, haud procul ab
Cirta castris munitis, reges opperitur; melius esse ratus, cogni-
tis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pug-
nam facere. Interim Roma per litteras certior fit, provinciam
Numidiam Mario datam. Nam Consulem factum ante accepe-
rat. Quibus rebus supra bonum, aut honestum perculsus, neque
lacrumas

lacrimas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumelia accensum esse: multi quod jam parta victoria ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum est, illum magis honore Marii, quam injuria sua excruciatum, neque tam anxie laturum fuisse, si adempta provincia alii, quam Mario, traderetur.

LXXXV. Igitur eo dolore inpeditus, et quia stultitiæ videbatur, alienam rem periculo suo curare, legatos ad Bocchum mittit, postulatum, *ne sine caussa hostis populo Romano fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiaque conjungendæ, quæ potior bello esset; quamquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare; omne bellum sumi facile, ceterum ægerrime desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, et finem esse: incipere cuius etiam ignavo licere; deponi cum victores velint: proinde sibi, regnoque suo consulere; neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis misceret.* Ad ea rex satis placide verba facit: *sepe pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi copia fieret, omnia conventura.* Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpe ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, et ex Metelli voluntate bellum intactum trahi.

LXXXVI. At Marius, ut supra diximus, cupientissima plebe Consul factus, postquam ei provinciam Numidiam populus jussit, antea jam infestus nobilitati, tum vero multus, atque ferox instare: singulos modo, modo universos lædere: dictitare: *Sese Consulatum ex victis illis spolia cepisse; alia præterea magnifica pro se, et illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia a populis, et regibus, sociisque arcessere: præterea ex Latio fortissimum quemque*

quemque, plerosque militia, paucos fama cognitos accire, et ambiendo cogere homines emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi Senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio abnuere audebat : ceterum supplementum etiam lætus decreverat : quia, neque plebi militiam volenti, putabatur, et Marius aut belli usum, aut studium vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata. Tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat : sese quisque præda locupletem fore, victorem domum rediturum, alia hujuscemodi animis trahebant : et eos non paullum oratione sua Marius adrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult, hortandi causa, simul et nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit; deinde hoc modo disseruit :

LXXXVII. Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium a vobis petere, et, postquam adepti sunt, gerere : primo industrios, supplices, modicos esse; dehinc per ignaviam, et superbiam ætatem agere, sed mihi contra videtur. Nam, quo universa Respublica pluris est, quam Consulatus, aut Prætura, eo majore cura illam administrari, quam hæc peti debere. Neque me fallit, quantum cum maximo beneficio vestro negotii sustineam. Bellum parare, simul et ærario parcere; cogere ad militiam eos, quos nolis offendere; domi, forisque omnia curare; et ea agere inter invidos, occurrentes, factiosos, opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum et adfinium opes, multæ clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt : mihi spes omnes in memet sitæ; quas necesse est et virtute, et innocentia tutari : nam alia infirma sunt. Et illud intellego, Quirites, omnium ora in me conversa esse; æquos, bonosque favere : quippe benefacta mea Reipublicæ procedunt : nobilitatem locum invadendi quærere. Quo mihi acrius adnitendum est; uti neque vos capiamini, et illi frustra sint. Ita ad hoc ætatis a pueritia fui, ut omnis labores, pericula, consueta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam.

faciebam, ea uti, accepta mercede, deferam, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi, qui omnem ætatem in optumis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurtha jussistis: quam rem nobilitas ægerrime tulit. Quæso reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit, si quem ex illo globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale negotium mittatis, hominem veteris prosapiæ, ac multarum imaginum, et nullius stipendii; scilicet ut in tanta re ignarus omnium trepidet, festinet,umat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit; ut, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat.

LXXXVIII. At ego scio, Quirites, qui, postquam Consules facti sunt, acta majorum, et Græcorum militaria præcepta legere cæperint; homines præposterii. Nam gerere, quam fieri, tempore posterius, re, atque usu prius est. Comparete nunc, Quirites, cum illorum superbia me hominem novum. Quæ illi audire, et tegere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi, quæ illi litteris, ea ego militando didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mihi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego naturam unam, et communem omnium existumo, sed fortissimum quemque generosissimum. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, me ne, an illos ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quam optimos voluisse? Quod si jure me despiciunt; faciant idem majoribus suis; quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cæpit. Invident honori meo: ergo invideant labori, innocentia, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbia, ita ætatem agunt, quasi vestros honores contemnant; ita hos petunt, quasi honeste vixerint. Ne illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignaviæ voluptatem; et præmia virtutis. Atque etiam cum apud vos, aut in Senatu verba faciunt, pleraque oratione majores suos extollunt; eorum fortia facta memorando clariores

clariores sese putant: quod contra est. Nam, quanto vita illorum præclarior, tanto horum secordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet: majorum gloria posteris quasi lumen est, neque bona eorum, neque mala in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi adrogant, id mihi ex mea non concedunt: scilicet quia imagines non habeo, et quia mihi nova nobilitas est: quam certe peperisse, quam acceptam corrupisse melius est.

LXXXIX. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam, et compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent, non placuit reticere: ne quis modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem, ex animi mei sententia, lædere nulla oratio potest. Quippe vera, necesse est bene prædicet: falsam, vita moresque mei superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, qui mihi summum honorem, et maximum negotium inposuistis: etiam atque etiam reputate, num eorum penitendum sit. Non possum, fidei causa, imagines, neque triumphos, aut Consulatus majorum meorum ostentare; at, si res postulet, hastas, vexillum phaleras, alia militaria dona, præterea cicatrices adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas, non hæreditate relicta, ut illa illis, sed quæ ego meis plurimis laboribus, et periculis quæsiui. Non sunt composita verba mea: parvi id facio; ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, ut turpia facta oratione tegant. Neque litteras Græcās didici. Parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optuma Reipublicæ doctus sum; hostem ferire, præsidia agitare, nihil metuere, nisi turpem famam; hiemem, et æstatem juxta pati, humi requiescere; eodem tempore inopiam, et laborem tolerare. His ego præceptis milites hortabor: neque illos arcte colam, me opulenter; neque gloriam meam laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc civile imperium. Namque, cum tute per molliem agas, ex-

exercitum supplicio cogere, id est, dominum esse, non imperatorem. Hæc, atque alia majores vestri faciundo, seque, et Rempubicam celebravere. Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; et omnis honores non ex merito, sed quasi debitos, a vobis repetit. Ceterum homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ licebat, illis reliquere, divitias, imagines, memoriam sui præclaram: virtutem non reliquere; neque poterant: ea sola neque datur dono, neque accipitur.

XC. Sordidum me, et incultis moribus ajunt; quia parum scite convivium exorno; neque histrionem ullum, neque pluris pretii coquum, quam villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam et ex parente meo, et ex aliis sanctis viris ita accepi, munditias mulieribus, viris laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ, quam divitiarum esse: arma, non suppellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstumant, id semper faciant: ament, potent: ubi adulescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviis, dediti ventri, et turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem, et alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verum non est ita. Nam, ubi se omnibus flagitiis dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita injustissime luxuria, et ignavia, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil efficiunt, Reipublicæ innoxia cladi sunt. Nunc, quoniam illis, quantum mei mores, non illorum flagitia poscebant, respondi; pauca de Republica loquar. Primum omnium de Numidia bonum habetote animum, Quirites: nam, quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis, avaritiam, inperitiam, superbiam. Deinde exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quam felix: nam magna pars ejus avaritia, aut temeritate ducum adtrita est. Quamobrem vos, quibus militaris est ætas, adnitimini mecum, et capeßite Rempubicam, neque quemquam ex calamitate aliorum, aut imperatorum superbia metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, et socius periculi vobiscum adero; meque vosque in omnibus rebus juxta geram.

Et

Et profecto, diis juvantibus, omnia matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos Reipublicæ subvenire decet. Etenim ignavia nemo immortalis factus: neque quisquam parens liberis, uti æterni forent, optavit; magis, uti boni, honestique vitam exigent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent: nam strenuis abunde dictum puto.

XCI. Hujuscemodi oratione habita, Marius postquam plebis animos adrectos videt, propere commeatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis onerat: cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea milites scribere, non more majorum, neque ex classibus, sed uti cujusque libido erat, capite censo plerosque. Id factum alii inopia bonorum, alii per ambitionem Consulis memorabant; quod ab eo genere celebratus, auctusque erat; et homini potentiam quærenti egentissimus quisque opportunissimus; cui neque sua curæ, quippe quæ nulla sunt, et omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Marius cum aliquanto majore numero, quam decretum erat, in Africam profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur a P. Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat; ne videret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat.

XCII. Sed Consul, expletis legionibus, cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem, et præda onustum proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castella, et oppida natura, et viris parum munita adgreditur: prælia multa, ceterum alia levia aliis locis facere. Interim novi milites sine metu pugnae adesse: videre fugientis capi, aut occidi; fortissimum quemque tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, et alia omnia tegi: gloriam, atque divitias quæri. Sic brevi spatio novi, veteresque coaluere, et virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu Marii cognoverunt, diversi in locos diffi-

cilis abeunt. Ita Jugurthæ placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti plerosque, remoto metu laxius, licentiusque futuros.

XCIII. Metellus interea Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis accipitur: plebi, patribusque, postquam invidia decesserat, juxta carus. Sed Marius inpigre, prudenterque suorum, et hostium res pariter adtendere: cognoscere; quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera regum; consilia, et insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud illos tutum pati. Itaque et Getulos, et Jugurtham, ex sociis nostris prædas agentis, sæpe adgressus itinere fuderat, ipsumque regem haud procul ab oppido Cirta armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modo, neque belli patrandi cognovit, statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, et advorsum se obportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præfidiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios ad eum sæpe miserat, *velle populi Romani amicitiam, ne quid ab se hostile timeret.* Id simulaverit ne, quo inprovius gravior accederet, an mobilitate ingenii pacem, atque bellum mutare solitus, parum exploratum est.

XCIV. Sed Consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, avortere ab hostibus. Ac primo mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, et aliis negotiis intentum accepit; majora, et magis aspera adgredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa: cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, levi imperio, et ob ea fidelissimi habebantur: muniti advorsum hostis non mœnibus modo, et armis, atque
viris

viris, verum etiam multo magis locorum asperitate. Nam, præter oppido propinqua, omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicuti omnium ferarum, inopia cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ipsa perniciofa, siti magis, quam alia re accenditur. Ejus potiundi Marium maxuma cupido invaserat, cum propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: et Metellus oppidum Thalam magna gloria ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque: nisi quod apud Thalam non longe a mœnibus aliquot fontes erant: Capsenses una modo, atque ea intra oppidum jugi aqua, cetera pluvia utebantur. Id ibique, et in omni Africa, quæ procul a mare incultius agebat, eo facilius tolerabatur, quia Numidæ plerumque lacte, et ferina carne vescebantur, neque salem, neque alia irritamenta gulæ quærebant. Cibus illis adversum famem, atque sitim, non libidini, neque luxuriæ erat.

XCV. Igitur Consul, omnibus exploratis, credo Diis fretus, nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopia tentabatur, quod Numidæ pabulo pecoris magis, quam arvo, student, et, quodcumque natum fuerat, jussu regis in loca munita contulerant: ager autem aridus, et frugum vacuus ea tempestate: nam æstatis extremum erat; tamen pro rei copia satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus prædæ fuerat, equitibus auxiliariis agendum adtribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum Laris, ubi stipendium, et commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se prædabundum post paucos dies eodem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam.

XCVI. Ceterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; et, ex coriis utres uti fierent,

fierent, curabat: simul et inopiam frumenti lenire, et ignaris omnibus, parare, quæ mox ufui forent: denique sexto die, cum ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere, atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet; omnibus farcinis abjectis, aqua modo seque, et jumenta onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur: noctemque totam itinere facto, confedit: idem proxuma facit. Dein tertia multo ante lucis adventum pervenit in locum tumultuosum, ab Capsa non amplius duum millium intervallo: ibique, quam occultissime potest, cum omnibus copiis opperitur. Sed, ubi dies cœpit; et Numidæ nihil hostile metuentes, multi oppido egressi; repente omnem equitatum, et cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, et portas obsidere jubet: deinde ipse intentus propere sequi, neque milites prædare finire. Quæ postquam oppidani cognovere; res trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coegere; uti deditionem facerent. Ceterum oppidum incensum: Numidæ puberes interfecti: alii omnes venundati: præda militibus divisa. Id facinus contra jus belli non avaritia, neque scelere Consulis admissum; sed quia locus Jugurthæ obportunus, nobis aditu difficilis: genus hominum mobile, infidum, ante neque beneficio, neque metu coercitum.

XCVII. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit; magnus, et clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit: omnia non bene consulta in virtutem trahebantur. Milites modesto imperio habiti, simul et locupletes, ad cœlum ferre: Numidæ magis, quam mortalem, timere: postremo omnes focii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut Deorum nutu cuncta portendi. Sed Consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit: pauca, repugnantibus Numidis,

Numidis, capit, plura, deserta propter Capsensium miserias, igni corrumpit: luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem adgreditur, non eadem asperitate, qua Capsensium, ceterum haud secus difficilem. Namque haud longe a flumine Muluchæ, quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat, erat inter ceteram planiciem mons saxeus, mediocri castello, satis patens, in inmensum editus, uno perangusto aditu relicto: nam omnis natura, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summa vi capere intendit: sed ea res forte, quam consilio, melius gesta. Nam castello virorum, atque armorum satis magna vis, et frumenti, et fons aquæ, aggeribus, turribusque, et aliis machinationibus locus inportunus: iter castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum: vineæ cum ingenti periculo frustra agebantur. Nam cum eæ paullo processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur: milites neque pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut fauciari; ceteris metus augeri.

XCVIII. At Marius, multis diebus, et laboribus consumtis, anxius trahere cum animo suo, omitteret ne inceptum, quoniam frustra erat; an fortunam opperiretur; qua sæpe prospere usus fuerat. Quæ cum multos dies, noctesque æstuans agitaret, forte quidam Ligus, ex cohortibus auxiliariis miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod advorsum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentem cochleas: quarum cum unam, atque alteram, dein plures peteret, studio legundi, paullatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit; more humanæ cupidinis ignara visundi animum vortit. Et forte in eo loco
grandis

grandis ilex coaluerat inter saxa, paullulum modo prona, deinde inflexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modo, modo eminentibus faxis nifus Ligus, castelli planiciem perscribit; quod cuncti Numidæ intenti præliantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eadem regreditur, non temere, uti escenderat, sed tentans omnia et circumspiciens. Itaque Marium propere adit: acta edocet: hortatur, *ab ea parte, qua ipse escenderat castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem.* Marius cum Ligure, promissa ejus cognitum ex præsentibus misit: quorum, uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem nunciavere. Consulis animus tamen paullum adrectus. Itaque ex copia tubicinum, et cornicinum, numero quinque quam velocissimos delegit, et cum his, præsidio qui forent, quattuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet: et ei negotio proximum diem constituit.

XCIX. Sed ubi ex præcepto tempus visum; paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Ceterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab duce, arma, ornatumque mutaverant, capite, atque pedibus nudis, uti prospectus, nifusque per saxa facilius foret: super terga gladii, et scuta; verum ea Numidica ex coriis, ponderis gratia; simul et offensa, quo levius streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, et si quæ vetustate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus adlevati milites facilius escenderent, interdum timidos insolentia itineris levare manu: ubi paullo asperior adscensus erat, singulos præ se inermos mittere; deinde ipse cum illorum armis sequi: quæ dubia nifui videbantur, potissimum tentare: ac sæpius eadem adscendens, descendensque dein statim digrediens, ceteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt, desertum ab ea parte; quod omnes, sicuti aliis diebus,

bus, advorsum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quamquam tota die intentos prælio Numidas habuerat, tum vero cohortatus milites, et ipse extra vineas egressus telludine acta succedere, et simul hostem tormentis, sagittariisque, et funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpe antea vineis Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed pro muro dies, noctesque agitare: maledicere Romanis, ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ, servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus, hostibusque prælio intentis, magna utrimque vi, pro gloria atque imperio his, illis pro salute certantibus, repente a tergo signa canere: ac primo mulieres, et pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat, postremo cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit, eo acrius Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo fauciare, dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ certantes murum petere; neque quemquam omnium præda morari. Sic forte correcta Marii temeritas, gloriam ex culpa invenit.

C. Ceterum, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit: qui, uti ex Latio, et a fociis exercitum cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit; idoneum visum est, de natura, cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus: et L. Sisenna optume, et diligentissime omnium, qui eas res dixere, persecutus, parum mihi libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ nobilis fuit, familia prope jam extincta majorum ignavia, litteris Græcis, atque Latinis juxta, atque doctissime eruditus, animo ingenti, cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse; tamen ab negotiis numquam voluptas remorata, nisi quod de uxore potuit

honestius consuli: facundus, callidus, et amicitia facilis: ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxime pecuniæ largitor: atque, felicissimo omnium ante civilem victoriam, numquam super industriam fortuna fuit: multique dubitare, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, pudeat an pigeat differere.

CI. Igitur Sulla, uti supra dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit, rudis antea, et ignarus belli, sollertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benigne adpellare: multis rogantibus, aliis per se ipse dare beneficia, invitus accipere; sed ea properantius, quam æs mutuum, reddere; ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quam plurimi deberent: joca atque seria cum humillimis agere: in operibus, in agmine, atque ad vigilias multus adesse: neque interim, quod prava ambitio solet, Consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu priorem alium pati; plerosque antevenire. Quibus rebus, et artibus brevi Mario, militibusque carissimus factus.

CII. At Jugurtha, postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, et sibi utilis, simul et magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quam primum in Numidiam copias adduceret: prælii faciendi tempus adesse. Quem ubi cunctari accepit, dubium belli, atque pacis rationes trahere: rursus, uti antea, proximos ejus donis corrumpit: ipsique Mauro pollicetur Numidiæ partem tertiam, si aut Romani Africa expulsi, aut, integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio inlectus Bocchus, cum magna multitudine Jugurtham adcedit. Ita, amborum exercitu conjuncto, Marius jam in hiberna proficiscentem, vix decima parte die reliqua invadunt, rati noctem, quæ

quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; et si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur simul Consul ex multis de hostium adventu cognovit: et ipsi hostes aderant: et prius quam exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere, denique, antequam signum, aut imperium ullum accipere quivit, equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prælii, sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, ac tamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos descendere, obviam ire hostibus: pugna latrocinio magis, quam prælio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites pedites permisti; cedere alios, alios obtruncare: multos, contra adversos acerrume pugnantes ab tergo circumvenire: neque virtus, neque arma satis tegere; quia hostes numero plures, et undique circumfusi erant. Denique Romani veteres, novique, et ob ea scientes belli, si quos locus, aut casus conjunxerat, orbis facere: atque ita ab omnibus partibus simul tecti, et instructi, hostium vim sustentabant.

CIII. Neque in eo tam aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit; sed cum turma sua, quam ex fortissimis magis, quam familiarissimis paraverat, vagari passim; ac modo laborantibus suis succurrere, modo hostis, ubi confertissimi obsisterant, invadere manu: consulere militibus, quoniam imperare conturbatis omnibus non poterat. Jamque dies consumtus erat, cum tamen barbari nihil remittere: atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum marius ex copia rerum consilium trahit; atque, uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, castris parum amplo, fons aquæ magnus erat: alter usui obportunus, quia magna parte editus, et præceps;

pauca munimento egebat. Ceterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse paullatim dispersos milites, neque minus hostibus conturbatis, in unum contrahit: dein cunctos pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur; neque tamen suos longius abire sinunt, sed, utroque colle multitudine circumdato effusi confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exsultare, strepere vocibus: et ipsi duces feroces; quia non fugere, ut pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis, ex tenebris, et editoribus locis facilia visu, magnoque hortamento erant.

CIV. Plurimum vero Marius inperitia hostium confirmatus, quam maximum silentium haberi jubet: ne signa quidem, uti per vigilias solebant, canere, deinde, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paullo ante somno captis, de inprovviso vectigalis, item cohortium, turmarum, legionum tubicines simul omnis signa canere, milites clamorem tollere, atque portis erumpere. Mauri, atque Gætuli, ignoto et horribili sonitu repente excitati, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant; ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus tumultu, terrore, formidine, quasi vecordia, ceperat. Denique omnes fusi, fugatique: arma, et signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quam omnibus superioribus, interemti. Nam somno, et metu insolito impedita fuga.

CV. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur, quæ propter commeatum in oppidis maritimis agere decreverat: neque tamen victoria secors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu apud dextimos, in sinistra parte A. Manlius cum funditoribus,

funditoribus, et sagittariis, præterea cohortes Ligurum curabat: primos, et extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, minime cari, et regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul Consul, quasi nullo inposito, omnia providere: apud omnis adesse, laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque item milites cogeabat; neque secus, atque iter facere castra munire, excubitus in porta cohortis ex legionibus, pro castris equites auxilios mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare, vigilias ipse circuire, non diffidentia futuri, quæ imperavisset, quam uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et sane Marius illo et aliis temporibus Jugurthini belli, pudore magis, quam malo, exercitum coercebat: quod multi per ambitionem fieri aiebant: pars, quod a pueritia consuetam duritiam, et alia, quæ ceteri miseras vocant, voluptati habuisset. Nisi tamen Respublica pariter, ac sævissimo imperio, bene, atque decore gesta.

CVI. Igitur quarto denique die, haud longe ab oppido Cirta undique simul speculatores citi sese ostendunt: qua re hostis adesse intelligitur. Sed quia diversi redeuntes, alius ab alia parte, atque omnes idem significabant; Consul incertus, quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, adversum omnia paratus, ibidem opperitur. Ita Jugurtham spes frustrata, qui copias in quattuor partis distribuerat, ratus ex omnibus æque aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes adtigerant, cohortatus suos, turmatim, et quam maxime confertis equis, ipse alique Mauros invadunt: ceteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere, et si qui in manus venerant, obtruncare.

CVII. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priore pugna,
in

in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos erat, quod ibi Jugurtha cum plurimis instabat. Dein Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ad pedites convertit: ibi Latine, nam apud Numantiam loqui didicerat, exclamat: *Nostros frustra pugnare: paullo ante Marium sua manu interfectum*; simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugna, fatis inpigre occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quam fide nuncii, terrentur: simulque barbari animos tollere, et in percussos Romanos acrius incedere. Jamque paulum a fuga aberant, cum Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens ab latere Mauris incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, et prope jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextra sinistra, omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, fugatis equitibus, adcurrit auxilio suis, quos pelli jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi.

CVIII. Tum spectaculum horribile in campis patentibus; sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri adflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; niti modo, ac statim concidere: postremo omnia, qua visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus; et inter ea humus infecta sanguine. Postea loci Consul, haud dubie jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quo initio profectus intenderat. Eo post diem quintum, quam iterum barbari male pugnaverant, legati a Boccho veniunt; qui regis verbis ab Mario petivere, *duos quam fidissimos ad eum mitteret: velle de suo, et de populi Romani commodo cum iis differere*. Ille statim L. Sullam, et A. Manlium ire jubet. Qui quamquam acciti ibant; tamen placuit verba apud regem facere; uti ingenium aut aversum flecterent; aut cupidum pacis vehementius

vehementius accenderent. Itaque Sulla, cujus facundiæ, non ætati, a Manlio concessum, pauca verba hujusmodi locutus :

CIX. *Rex Bocche, magna nobis lætitia est, cum te talem virum dii monuere, uti aliquando pacem, quam bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Jugurtha miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, et illum sceleratissimum persequi. Ad hoc, populo Romano jam a principio inopi, melius visum amicos, quam servos, quærere; tutiusque rati, volentibus, quam coactis, imperitare. Tibi vero nulla obportunior amicitia nostra: primum quod procul absumus; in quo offensæ minimum, gratia par, ac si prope adessemus: dein, quod parentes abunde habemus; amicorum, neque nobis, neque cuiquam omnium satis fuit. Atque hoc utinam a principio tibi placuisset! profecto ex Populo Romano ad hoc tempus multo plura bona accepisses, quam mala perpeffus esses. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit; cui scilicet placuisse et vim, et gratiam nostram experiri: nunc, quando per illam licet, festina; atque, uti cœpisti, perge. Multa, atque obportuna habes, quo facilius errata officiis superes. Postremo hoc in pectus tuum dimitte, numquam Populum Romanum beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat tute scis.*

CX. *Ad ea Bocchus placide, et benigne; simul pauca pro delicto suo verba facit: se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse: nam Numidiæ partem, unde vi Jugurtham expulerit, jure belli suam factam, eam vastari a Mario, pati nequivisse: præterea, missis antea Romam legatis, repulsum ab amicitia: ceterum vetera ommittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad Senatum missurum. Dein, copia facta, animus barbari ab amicis flexus, quos Jugurtha, cognita legatione Sullæ, et Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruerat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, et parte equitatus proficiscitur in loca sola, obsessum turrim regiam, quo Jugurtha perfugas*
omnis

monis præsidium inposuerat. Tum rursus Bocchus *feliciter*, seu reputando, quæ sibi duobus præliis venerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat, ex omni copia necessariorum quinque delegit: quorum et fides cognita, et ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet: agendarum rerum, et quocumque modo belli componendi licentiam ipsis permittit.

CXI. Illi mature ad hiberna Romanorum proficiscuntur. Deinde a Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliatique, pavidī, sine decore ad Sullam pergunt; quem Consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro vanis hostibus, uti meriti erant, sed adcurate et liberaliter habuit. Qua re barbari et famam Romanorum avaritiæ falsam, et Sullam ob munificentiam in sese amicum rati. Nam etiam tum largitio multis ignota erat, munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur Quæstori mandata Bocchi patefaciunt; simul ab eo petunt, uti fautor, consultorque sibi adsit: *copias, fidem, magnitudinem regis sui, et alia, quæ aut utilia, aut benevolentiae esse credebant*, oratione extollunt: dein, Sulla omnia pollicito, docti quo modo apud Marium, item apud Senatum verba facerent, circiter dies quadraginta ibidem opperiuntur.

CXII. Marius postquam infecto negotio, quo intenderat, Circam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque, et Sullam venire jubet, itemque L. Bellienum prætorem, Uticam, præterea omnis undique Senatorii ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoscit, in quibus, legatis potestas eundi Romam fit; et ab Consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ, et plerisque placuere: pauci ferocius decernunt, scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, et mobiles semper in adversa mutantur.

Ceterum

Ceterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti cum Cn. Octavio Rufo, qui Quæstor stipendium adportaverat: duo ad Regem redeunt. Ex his Bocchus cum cetera, tum maxime benignitatem, et studium Sullæ lubens accepit. Romæque legatis ejus, postquam, *errasse regem et Jugurtha scelere lapsum*, deprecati sunt, amicitiam et fœdus petentibus hoc modo respondetur:

Senatus et Populus Romanus beneficii, et injuriæ memor esse solet. Ceterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit; fœdus et amicitia dabuntur, cum meruerit.

CXIII. Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras a Mario petivit, ut Sullam ad se mitteret; cujus arbitrato de communibus negotiis confuleretur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum Baleariorum: præterea iere sagittarii, et cohors Peligna cum velitaribus armis, itineris properandi causa: neque his secus, atque aliis armis, adversum tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non amplius equitibus sese ostendit: qui temere et effuse euntes, Sullæ, aliisque omnibus et numerum ampliorem vero, et hostilem metum efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma atque tela tentare, intendere: timor aliquantus, sed spes amplior, quippe victoribus, et adversum eos, quos sæpe vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, uti erat, quietam nunciant.

CXIV. Volux adveniens Quæstorem adpellat: dicitque *se a patre Boccho ob viam illis simul, et præsidio missum*. Deinde eum, et proximum diem sine metu conjuncti eunt. Post, ubi castra locata, et diei vesper erat; repente Maurus, incerto vultu pavens,

Q

ad

ad Sullam adcurrit; dicitque, *sibi ex speculatoribus cognitum, Jugurtham haud procul abesse, simul noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci, negat se toties fufum Numidam pertimescere: virtuti suorum satis credere: etiam si certa pestis adesset, mansurum potius, quam proditis quos ducebat, turpi fuga incertæ, ac forsitan paullo post morbo interiturae vitæ parceret. Ceterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat: ac statim milites cœnatos esse in castris; ignesque creberrimos fieri, dein prima vigilia silentio egredi jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur; cum equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duum millium intervallo, ante confedissee. Quod postquam auditum est, tum vero ingens metus nostros invadit: credere se proditos a Voluce, et infidiis circumventos. Ac fuere qui dicerent, manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum.*

CXV. At Sulla, quamquam eadem existimabat, tamen ab injuria Maurum prohibet: suos hortatur, *uti fortem animum gererent: sæpe ante paucis strenuis advorsus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi in prælio minus pepercissent, tanto tutiores fore: nec quemquam decere, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere, in maximo metu, nudum et cæcum corpus ad hostis vertere. Deinde Volucem, quoniam hostilia faceret, Jovem maximum obtestatus, ut sceleris, atque perfidiæ Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ; cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Ceterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; et spes, opesque ejus ex patre suo penderent; credere illum nihil ausurum palam, cum ipse filius testis adesset: quare optimum factum videri, per media ejus castra palam transire: sese, vel præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sulla iturum. Ea res, uti in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improviso adcesserint, dubio, atque hæsitante Jugurtha,*

Jugurtha, incolumes transeunt. Deinde paucis diebus, quo ire intenderant, perventum est.

CXVI. Ibi cum Boccho Numida quidam Aspar nomine, multum et familiariter agebat, præmissus ab Jugurtha, postquam Sullam accitum audierat, orator, et subdole speculatum Bocchi confilia: præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, ceterum materno genere inpar; nam pater ejus ex concubina ortus erat; Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis, multis ante tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, *paratum sese facere, quæ populus Romanus vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret*: accitum esse, quo res communis licentius gereretur: nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punica fide, quam ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, et Numidam spe pacis adtinuisse: multum que cum an imo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam traderet: libidinem advorsum nos, metum pro nobis suavisse.

CXVII. Igitur Sulla respondit, *pauca se coram Aspare locuturum, cetera occulte aut nullo, aut quam paucissimis præsentibus*: simul edocet, quæ responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit *se missum a Consule venisse, quæsitum ab eo, pacem, an bellum agiturus foret*. Tum rex, uti præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet; ac nihil etiam nunc decrevisse, sed illo die responsurum. Deinde ambo in sua castra digressi. Sed ubi plerumque noctis processit; Sulla a Boccho occulte arcessitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctius vir, ex sententia jurat ambobus: ac statim sic rex incipit.

CXVIII. Numquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus in hac terra, et omnium, quos novi, opulentissimus, privato homini gratiam deberem. Et hercule Sulla, ante te cognitum, multis orantibus aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id inminutum, quod ceteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi pretium, eguisse aliquando tuæ amicitiae; qua apud animum meum nihil carius habeo. Id adeo experiri licet: arma, viros, pecuniam, postremo quidquid animo libet, fume, utere; et, quoad vives, numquam tibi redditam gratiam putaveris; semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustra voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quam munificentia, vinci, flagitiosum minus. Ceterum de Republica vestra, cujus curator huc missus es, paucis accipe. Bellum ego populo Romano neque feci, neque factum umquam volui: finis meos, adversum armatos armis tutus sum. Id omitto; quando vobis ita placet; gerite, uti vultis, cum Jugurtha bellum. Ego flumen Mulucham quod inter me et Micipsam fuit, non egrediar, neque Jugurtham id intrare sinam. Præterea, si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

CXIX. Ad ea Sulla pro se breviter, et modice; de pace, et de communibus rebus multis differuit. Denique regi patefecit; quod polliceatur, Senatum et populum Romanum quoniam amplius armis valuissent, non in gratia habituros: faciundum aliquid, quod illorum magis, quam sua, retulisse videretur; id adeo in promptu esse; quoniam Jugurthæ copiam haberet: quem si Romanis tradidisset, fore, ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc peteret, tunc ultro adventuram. Rex primo negitare: adfinitatem, cognationem, præterea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne fluxa fide usus popularium animos averteret; queis et Jugurtha carus, et Romani invisi essent. Denique sæpius fatigatus, lenitur; et ex voluntate Sullæ omnia se facturum promittit. Ceterum ad simulandam pacem,

pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, quæ utilia visa, constituunt. Ita composito dolo, digrediuntur.

CXX. At rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, adpellat; dicitque per Dabarem ex Sulla cognitum, *posse conditionibus bellum poni*: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ venit. Deinde ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum; et ei nunciat, *Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum fidere: sæpe antea cum imperatoribus Romanis pacem conventam, frustra fuisse. Ceterum Bocchus, si ambobus consultum, et ratam pacem vellet, daret operam, ut una ab omnibus, quasi de pace, in conloquium veniretur; ibique sibi Sullam traderet: cum talem virum in potestate haberet, tum fore, uti jussu Senatus Populique Romani fœdus fieret; neque hominem nobilem non sua ignavia, sed ob rempublicam in hostium potestate relictum iri.*

CXXI. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit. Ceterum dolo, an vere cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque regiæ voluntates, ut vehementes, sic mobiles, sæpe ipsæ sibi adversæ. Postea tempore et loco constituto, in conloquium uti de pace veniretur, Bocchus Sullam modo, modo Jugurthæ legatum adpellare; benigne habere; idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte ea, quæ proxima fuit ante diem conloquio decretum, Maurus adhibitis amicis, ac statim inmutata voluntate, remotis ceteris dicitur secum ipse multa agitavisse, vultu corporis pariter atque animo varius: quæ scilicet, tacente ipso, occulta oris patefecisse. Tamen postremo Sullam arcessi jubet; et ex ejus sententiâ Numidæ insidias tendit. Deinde, ubi dies advenit; et ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, et Quæstore nostro, quasi obviis honoris causa, præcedit in tumultum facil-
lulum

lumum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, ut dictum erat, adcedit; ac statim signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Ceteri obtruncati: Jugurtha Sullæ victus traditur, et ab eo ad Marium deductus est.

CXXII. Per idem tempus adversum Gallos ab ducibus nostris Q. Cæpione, et M. Manlio male pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. Illique, et inde usque ad nostram memoriam Romani sic habuere; alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, non pro gloria certare. Sed postquam bellum in Numidia confectum; et Jugurtham victum adduci Romam nunciatum est; Marius Consul absens factus est; et ei decreta provincia Gallia; isque Calendis Januariis magna gloria Consul triumphavit. Ex ea tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ.

Finis Belli Jugurthini.

C. C R I S P I

S A L L U S T I I

QUAE EXSTANT.

SALEUS II

QUAE EXSTANT.

C. CRISPI SALLUSTII
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

LIBER I.

I. **R**ES populi R. M. Lepido, Q. Catulo Coss. ac deinde militiæ et domi gestas composui. *Donatus Pomp. Messalinus.*
Cato Romani generis disertissimus multa paucis absolvit. *Servius et Acron.*

Fannius vere. *Victorinus.*

Nos in tanta Doctissimorum hominum copia. *Servius.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit a vero. *Africanus.*

Nobis primæ dissensiones vitio humani ingenii evenere: quod inquires, atque indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Priscianus.*

Nam a primordio urbis ad bellum Persi Macedonicum. *Idem.*

II. Res Romana plurimum Imperio valuit, Ser. Sulpitio et M. Marcello Coss. omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare nostrum, atque Oceanum, nisi quæ a paludibus invia fuit, perdomita. Optumis autem moribus, et maxuma concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginense. *Victorinus et Augustinus.*

At discordia, et avaritia, atque ambitio, et cætera secundis rebus oriri sueta mala, post Carthaginis excidium maxime aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, et ob eas discessio plebis a patri-

R

bus,

bus, aliæque dissensiones domi fuere jam inde a principio: neque amplius, quam regibus exactis, dum metus a Tarquinio et bellum grave cum Etruria positum est, æquo et modesto jure agitatum: dein, fervili Imperio patres plebem exercere; de vita atque tergo regio more consulere; agro pellere, et, cæteris expertibus, soli in Imperio agere. Quibus sævitiis, et maxime fenoris onere oppressa plebes, cum assiduïs bellis tributum simul et militiam toleraret, armata, montem Sacrum, atque Aventinum infedit. Tumque trib. pl. et alia sibi jura paravit. Discordiarum et certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Agustlin et Servius ad Georg. IV.*

III. Postquam, remoto metu Punico, similitates exercere vacuum fuit, plurimæ turbæ, seditiones, et ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum in gratia plerique concesserant, sub honesto patrum aut plebis nomine dominationes affectabant, bonique et mali cives adpellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, et injuria validior, quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. Ex quo tempore majorum mores non paullatim, ut antea, sed torrentis modo præcipitati: adeo juvenus luxu atque avaritia corrupta est; uti merito dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius et Augustinus.*

IV. Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*
Id bellum excitabat metus Pompeji victoris, Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maxumeque ferocia regis Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus et Arufianus.*

Quin lenones et vinarii laniique, quorum præterea vulgus in dies usum habet precio compositi. *Carifus.*

Genus

Genus armis ferox, et servitii insolitum. *Arufianus.*

M. Æmilii Lepidi Cos. ad P. R. Oratio contra Sullam.

Clementia et probitas vestra, Quirites, quibus per cæteras gentis maxumi, et clari eslis, plurimum timoris mihi faciunt, advorsus tyrannidem L. Sullæ: ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo de aliis circumveniamini: (præsertim cum illi spes omnis in scelere atque perfidia sit; neque se aliter tutum putet, quam si peior atque intestabilior metu vestro fuerit, quo captivis libertatis curam miseria eximat;) aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quam in ulciscendo teneamini.

V. Satellites quidem ejus, homines maxumi nominis, non minus optimis majorum exemplis, nequeo fatis mirari, dominationis in vos, servitium suum mercedem dant: et utrumque per injuriam malunt, quam optumo jure liberi agere: plæclara Brutorum, atque Æmiliorum et Lutatorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid a Pyrrho, Hannibale, Philippoque et Antiocho defensum est aliud, quam libertas, et suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, paremus? quæ cuncta sævus iste Romulus, quasi ab externis rapta, tenet: non tot exercituum clade, neque consulis, et aliorum principum, quos fortuna belli consumserat, fatiatus; sed tum crudelior, quum plerosque secundæ res in miserationem ex ira vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in post futuros composuit: quis prius injuria quam vita certa esset: pravissimeque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit; dum vos, metu gravioris servitii, a repetunda libertate terremini.

VI. Agendum atque obviam eundum est, Quirites; ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi forte speratis, per tædium jam aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata periculosius dimissurum. At ille eo processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, et omnia retinendæ dominationis honesta existimet. Itaque illa quies, et otium cum libertate, quæ multi probi potius, quam laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla sunt. Hac tempeſtate ſerviundum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendus, Quirites. Nam, quid ultra? quæve humana ſuperant, aut divina inpolluta ſunt? populus Romanus paulo ante gentium moderator, exſutus imperio, gloria, jure, agitando inops, deſpectuſque, ne ſervilia quidem alimenta reliqua habet.

VII. Sociorum, et Latii magna vis civitate pro multis, et egregiis factis, a vobis data, per unum prohibentur: et plebis innoxia patrias ſedes occupavere pauci ſatellites, mercedem ſcelorum. Leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum; denique necis civium, et vitæ licentia. Simul humanas hoſtias vidiftis, et ſepulchra infecta ſanguine civili. Eſtne viris reliqui aliud, quam ſolvere injuriam, aut mori per virtutem? quoniam quidem unum omnibus finem natura vel ferro ſeptis ſtatuit: neque quiſquam extremam neceſſitatem nihil auſus, niſi muliebri ingenio, exſpectat. Verum ego ſeditioſus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum queror: et bellum cupiens, quia jura pacis reſpeto.

VIII. Scilicet, quia non aliter ſalvi, fatiſque tuti in imperio eritis, niſi Vettius Picens, ſcriba Cornelius, aliena bene parata prodegerint: niſi adprobaveritis omnis proſcriptiones innoxiorum, ob divitias: cruciatus virorum illuſtrium; vaſtam urbem fuga,

fuga, et cædibus: bona civium miserorum, quasi Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis proscriptorum: quod quidem scelerum illius vel maxumum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si recte faceremus. Atque illa, quæ tum formidine mercatus sum, pretio soluto, jure, dominis tamen restituo: neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ, rabie contracta, toleravimus, manus conferentes inter se Romanos exercitus, et arma ab externis in nosmet versa.

IX. Scelerum et contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeo Sullam non pœnitet, ut et facta in gloria numeret, et, si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existumetis de illo, sed quantum vos audeatis vereor: ne, alius alium principem expectantes, ante capiamini, non opibus ejus, quæ futes et corruptæ sunt, sed vestra secordia, quam captum iri licet, et quam audeat, tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? aut quis non omnia mutata, præter victoriam? Scilicet milites: quorum sanguine, Tarrulæ, Scyrroque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt. An, quibus prælatum in magistratibus capiundis Fusidius, ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera et labores, nihil, præter tyrannum, quæsitum est. Nisi forte tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam a majoribus suis; utique jura et judicia sibimet extorquerent; egregia scilicet mercede, cum relegati in paludes et silvas, contumeliam atque invidiam suam, præmia penes paucos intellegerent.

X. Quare igitur tanto agmine atque animis incedit? quia secundæ res mire sunt vitiis obtentui: quibus labefactatis, quam formidatus antea est, tam contemnetur: nisi forte specie concordiae

et

et pacis, quæ sceleri et parricidio suo nomina indidit: Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus, iudiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis pax, et concordia intelleguntur, maxuma turbamenta rei publicæ atque exitia probate: adnuite legibus inpositis; accipite otium cum servitio; et tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis mercede circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium, privatas opes facere; potiorque visa est periculosa libertas, quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites; et, bene juvantibus diis, M. Æmilium Consulem ducem et auctorem sequimini ad recipiendam libertatem.

XI. Tunc vero et posci. Cum ceteri ejusdem causæ ducem senatus rati, maximo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

Curionem quæsit, uti adolescentior, et populi suffragiis integer, ætati concederet Mamerci. *Priscianus lib. X.*

Philippus, qui ætate et consilio ceteros anteibat. *Servius lib. IX.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxume vellem, P. C. rempublicam quietam esse, aut in periculis a promptissimo quoque defendi: denique prava incœpta consultoribus noxæ esse. Sed contra, seditionibus omnia turbata sunt, et ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremo, quæ pessimi et stultissimi decrevere, ea bonis et sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi forte cui pacem præstare, et bellum pati consilium est.

XII. Pro,

XII. Pro, dii boni, qui hanc urbem, omiſſa cura, adhuc regitis; M. Æmilius, omnium flagitioſorum poſtremus, qui pejor an ignavior ſit, deliberari non poteſt, exercitum opprimundæ libertatis habet, et ſe e contempto metuendum effecit: vos muſſantes, et retractantes verbis, et vatum carminibus, pacem optatis magis quam defenditis: neque intellegitis; mollitia decretorum, vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id jure: quoniam ex rapinis conſulatum, ob ſeditionem provinciam cum exercitu adeptus eſt. Quid ille ob benefacta cepiſſet, cujus ſceleribus tanta præmia tribuiſtis? At ſcilicet, ii, qui, ad poſtremum uſque, legatos, pacem, concordiam, et alia hujusmodi decreverunt, gratiam ab eo peperiſſe. Imo deſpecti et indigni Republica habiti, prædæ loco æſtumentur: quippe metu pacem repetentes, quo habitam amiſerant. Equidem a principio, cum Etruriam conjurare, proſcriptos accerſiri, largitionibus rempublicam lacerari videbam, maturandum putabam, et Catuli conſilia cum paucis ſecutus ſum.

XIII. Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant, et ignoſcendo populi Romani magnitudinem auxiſſe, nuſquam etiam tum Lepidum progreſſum videbant; cum privata arma opprimundæ libertatis cepiſſet, ſibi quiſque opes aut patrocina quærendo, conſilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum calonibus et paucis ſicariis; quorum nemo non diurna mercede vitam mutaverit: nunc eſt proconſul cum imperio; non emto, ſed dato a vobis, cum legatis ad huc jure parentibus; et ad eum concurrere homines omnium ordinum corruptiſſimi; flagrantes inopia et cupidinibus, ſclerum conſcientia exagitati: quibus quies in ſeditionibus; in pace turbæ ſunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello ſerunt; Saturnini olim,

olim, post Sulpicii, dein Marii Damasippique, nunc Lepidi satellites.

XIV. Præterea Etruria, atque omnes reliquæ belli adrectæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates, in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. Quod ego vos oro, atque obsecro P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad integros contactu procedere. Nam, ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An exspectatis, dum, exercitu rursus admoto, ferro, atque flamma Urbem invadat? quod multo propius est ab eo, quo agitatur, statu, quam ex pace et concordia ad arma civilia: quæ ille advorsum divina et humana omnia cepit, non pro sua, aut quorum simulat injuria, sed legum ac libertatis subvertundæ.

XV. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, et noxarum metu, expers consilii, inquires: hæc atque illa tentans, metuit otium, odit bellum, luxu atque licentia carendum videt, atque interim abutitur vestra secordia. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam eam adpellem: qui videmini intenta mala quasi fulmen optare se quisque ne adtingat, sed prohibere ne conari quidem. Et, quæso, considerate quam conversa rerum natura sit. Antea malum publicum, occulte; auxilia palam instruebantur, et eo boni malos facile anteibant: nunc pax, et concordia disturbantur palam: defenduntur occulte. Quibus illa placent, in armis sunt; vos, in metu. Quid exspectatis? nisi forte pudet aut piget recte facere. An Lepidi mandata animos movent? qui placere ait sua cuique reddi, et aliena tenet: belli jura rescindi, cum ipse armis cogat: civitatem confirmari, quibus ademptam negat: concordiae gratia plebei tribuniciam

tribuniciam potestatem restitui, ex qua omnes discordiæ accensæ.

XVI. Pessume omnium, atque impudentissime, tibi ne egestas civium, et luctus curæ sunt, cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam? alterum consulatum petis, quasi primum reddideris: bello concordiam quæris, quo parta disturbatur: nostri proditor, istis infidus, hostis omnium bonorum. Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos perfidia aut perjurio violasti! qui, quando talis es, maneat in sententia, et retineas arma, te hortor: neu prolatandis seditionibus inquires ipse, nos in solitudine retineas. Neque te provinciæ, neque leges, neque Dii Penates civem patiuntur. Perge, qua cœpisti, ut quam maturume merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando Rempublicam intutam patiimini, et verbis arma tentabitis? Delectus advorsum vos habiti; pecuniæ publice, et privatum extortæ; præsidia deducta atque inposita; ex lubricine leges imperantur: cum interim vos legatos et decreta paratis.

XVII. Et quanto, mehercule, avidius pacem petieritis, tanto bellum acrius erit: cum intellet se metu magis, quam æquo et bono sustentatum. Nam, qui turbas, et cædem civium odisse ait, et ob id, armato Lepido, vos inermos retinet, quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere possitis, patiamini potius censet. Ita illi a vobis pacem, vobis ab illo bellum suadet. Hæc si placent; si tanta torpedo animos obpressit, ut obliti scelerum Cinnae, cujus in Urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt, nihilo minus vos, atque conjuges, et liberos Lepido permiffuri sitis; quid opus decretis? quid auxilio Catuli? quin is et alii boni Rempublicam frustra curant. Agite, uti lubet; parate vobis Cethegi, atque alia deproditorum patrocina, qui rapinas et incendia instaurare cupiunt, et rursus advorsum Deos Penates

manus armare. Sin libertas et bella magis placent: decernite digna nomine, et augete ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, et, ad hoc, coloniæ veterum militum, nobilitas omnis, duces optumi, fortuna meliores sequitur.

Jam illa, quæ conlecta sunt, secordia nostra dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum privato consilio, paratum cum pessumis, et hostibus Reipublicæ, contra hujus ordinis auctoritatem ad Urbem ducit; ut Appius Claudius interrex cum Q. Catulo proconsule, et ceteris, quibus imperium est, Urbi præsidio sint; operamque dent, ne quid Respublica detrimenti capiat.

XVIII. Uti Lepidus, et Catulus decretis exercitibus maturrimè profiscerentur. *Carisus lib. II.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italia pulso, segnior, neque minus gravis, sed multiplex cura Patres exercebat. *Servius. Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviam ire, et commori hostibus. *Arusianus Messus.* Commoritur illis *apud eundem.*

Lepidus, pœnitens consilii. *Carisus lib. III.*

Sic vero, quasi formidine adtonitus, neque animo, neque auribus, aut lingua competere. *Nonius, Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ Senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum *Festus.*

XIX. Domitium proconsulem ex citeriori Hispania cum omnibus copiis, quas paraverat, arcessivit. *Priscianus lib. X. Arcessivit, inquit, et lacecessivit.*

Sanctus aliter, et ingenio validus. *Carisus lib. I. aliter, pro alias.*

Gens

Gens raro egressa finis suos. *Servius ad lib. XI. Æneidos.* Vox
Gens apud Servium non invenitur. *Arusianus Messus.*

Nisi cum ira belli defenuisset. *Priscianus lib. X.*

Maturaverunt exercitum Dyrrhachium cogere. *Arusianus Messus.*

XX. Illo profectus, vicos, castellaque incendere, et, fuga cultorum deserta, igni vastare: neque clara aut securissimus metu gentis ad furta belli peridoneæ. *Nonius. Servius ad XI. Æneidos.* ad illud, furta paro belli.

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.* Act. V. Sc. 6. et Hecyr. Act. XI. Sc. 2.

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus Messus.*

Infantum aliter sua sententia, atque aliarum mulierum. *Carissus lib. I.*

Recens. *Carissus lib. II. Donat. Act. V. Sc. 8.*

Solis viis. *Donatus Phorm. Act. V. Sc. 8.*

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus lib. X. Servius II. Georg. Virg. Diomed. lib. I. cap. 4.*

Nexuit catenæ modo. *Priscianus lib. X.*

Doctus militiam. *Arusianus Messus.*

Neque se recipere aut instruere prælio quivere. *Priscianus lib. X.*

Equi sine rectore exterriti, aut faucii, consternantur. *Idem lib. IV.*

Occupatusque collis editissimus apud Hilerdam: et cum multa opera circumdata. *Priscianus lib. V.*

At inde nulla munitionis, aut requie mora, processit ad oppidum. *Priscianus lib. XVIII. requie, pro requiei.*

Agreste. *Carif. lib. I.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victorinus De invent. Ciceronis lib. I.*

XXI. Et ponere validam urbem multos dies restantem pugnando vicit. *Nonius.*

Itaque Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritania, nactus obscuram noctem, æstu secundo furtivaque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. *Agellius lib. X. cap. 26. Nonius Marcellus.*

Transgressos omnis, recipit mons Ballera, præceptus a Lusitanis. *Nonius Marcellus ibidem.*

Earum aliæ paullulum progressæ, nimio simul et incerto onere, cum pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quam victoribus decebat, capit. *Servius VIII. Aeneidos. Arufianus Messus.*

Et mox Fufidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pignantibus vadum, cuncta hosti quam suis opportuniora videt. *Nonius.*

Cum Sertorius neque erumperet, tam levi copia, navibus fugam maturabat. *Servius Fuldanus. Messus.*

XXII. Itineris eorum Metellus per literas gnarus. *Arufianus.*

Itaque Servilius ægrotum Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum, urbem inclutam; passusque nemore, in quo crocum gignitur. *Priscianus. Nonius.*

Ad Olympum atque Phaselida. *Priscianus.*

Apud Coricum. *Idem.*

Apud Læthe oppidum, cui nomen oblivionis condiderant. *Idem. Servius ad I. Aeneidos.*

Repulsus a Lethe oppido. *Idem. Priscianus.*

Apud Mutinam. *Idem.*

Apud Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam a bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius, portis turbam morantibus, et nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum adtollitur. *Nonius. Servius.*

XXIII. Neque detrusus aliquotiens terretur. *Priscianus lib. XV.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxume. *Carisus.*

Rumore primo. *Idem.*

Idem fecere Octavius et Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione, neque fane ambitu publice. *Servius ad lib. IV. Æneidos: Ambire significat et rogare. Sallustius in Jugurtha: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur et ambio illum, pro rogo. Sallustius in I. Idem fecere, &c.*

Cum aræ et alia diis sacrata, supplicium sanguine fœdarentur. *Idem.*

Postremo ipsos colonos per miseras et incerta humani generis orare. *Idem ad illud X. Æneid.*

———per everse genitor fumantia Trojæ
Exscidia obtestor.

Ea paucis, quibus peritia et verum ingenium est, abnuentibus. *Idem.*

Perpenna tam paucis profectus vera est æstimanda. *Idem ad XII. Æneidos, XII. 694.*

C. CRISPI SALLUSTII
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

LIBER II.

I. SARDINIA in Africo mari facie vestigii humani, in orientem quam in occidentem latior, prominet. *Agellius lib. XIII. cap. 18. Nonius: Faciem totius corporis formam, πρόσωπον, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab adspectu species, et a fingendo figura, ita a factura corporis facies. Sallust. hist. lib. II. Sardinia, &c. Isidorus.*

Inde Ichnusa adpellata. *Solinus.*

Dubium an insula sit, quod Euri atque Austri superjactis fluctibus, circumlavit. *Nonius, lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito tribunus plebis C. Herennius prohibuerat. *Agellius lib. X. cap. 20.*

Nam procul, et diversis ex regionibus. *Carisus lib. II. Asper, procul, inquit, est e loco.*

Obviam fuere. *Carisus ibidem. Asper, ait, vetuste obviam fuere, adverbio quam nomine uti maluit.*

Urbe, patriaque extorres. *Messus. apud quem, Orbe. sed male.*

II. Genus militum fuetum a pueritia latrociniiis. *Idem.*

Inter læva mœnium, et dextrum flumen Turiam, quod Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Priscianus lib. V. et VI. Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

Ita

Ita fiducia, quam argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donatus Phorm. Act. I. Sc. 3. et Hecyr. Act. IV. Sc. 4. Nonius, Fiducia est audacia. Servius.*

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos, *Arusianus*, apud quem instruitur huic rei. Carrio

Ipse animi atrox. *Idem. ibid. atrox hujus rei.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedonia C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coegit. *Nonius, dicere est promittere.*

Post, ubi in fiducia nimius. *Arusianus.*

III. Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat Corfa nomine Ligus mulier. *Priscianus. lib. VI.*

Nam quædam Corfa nomine Ligus mulier cum taurum ex grege, quem prope litora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore aucto remeare videret, cupiens scire incognita sibi pabula, taurum a cæteris digredientem usque ad insulam navigio profecta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscens Ligures, ratibus eo profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris et ducis appellaverunt. *Isidorus lib. XIV. cap. 6.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus Act. IV. scen. 11 Andriæ.*

Dædalum ex Sicilia profectum, cum Minonis fugeret iram atque opes. *Priscianus lib. VI. Servius.*

IV. Quem ex Mauritania rex Leptasta prodicionis infimulatum cum custodibus miserat. *Priscianus lib. I.*

Quos advorsum multi ex Bithynia volentes occurrere, falsum filium arguituri. *Priscianus. lib. X. Messus.*

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Carisus lib. II.*

Argentum mutuum arcessivit. *Priscianus lib. X.*

Eam

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitam, approbat. *Priscianus* lib. VI.

Nisi qua flumen Lurda Tauro monte defluens. *Id. ibid.*

Frugum, pabulique lætus ager. *Arusianus, Servius* lib. I. *Æneidos.*

Neque virgines nuptum a parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegebant. *Messus.*

V. Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Phorm.* Act. I. Sc. 2.

Noctu, diuque stationes, et vigilias tentare. *Caris.* lib. II. *Instit.* Gramm.

At Lucillum regis cura machinata fames brevi fatigabat; multique commeatus interierant insidiis latronum. *Priscianus* lib. VII. et *Nonius.*

Namque primum lasonem novo itinere maris Æetæ hospitis domum violasse. *Priscianus* lib. VIII.

Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrii mutato nomine Gaddir habent. *Priscianus* lib. V. et VI.

Neque subsidiis, uti soluerat, compositis. *Priscianus* lib. X.

Neque inermos ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem ibidem.*

Ea continentia vir gravis, et nulla arte cuiquam inferior. *Arusianus. Nonius* in, *Gravis.*

VI. Omnes qui circum sunt, præminent altitudine millium passuum duorum. *Arusianus.*

Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, et lingua percitum, et inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbulejum adpellabant. *Priscianus* lib. VI.

Audaciter. *Idem* XV.

Ibi Fimbriana seditione, qui regi per obsequelam orationis, et maxume odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius.*

Mœnibus deturbat. *Nonius, deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

VII. At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus; magna gloria concurrentium undique virile et muliebre fecus, per vias ac tecta omnium, visebatur: cum quæstor C. Urbinus, aliique, cognita voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, et mortalium etiam morem curabant, exornatis ædibus per aulæa et insignia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis; simul croco sparsa humus, et alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cum sedenti transfenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato strepitu tonitruum coronam capiti inponebat: tum venienti thure quasi Deo subplicabatur.

VIII. Toga picta plerumque amiculo erat ei adcumbenti, epulæ quæsitissimæ, neque per omnem modo provinciam, sed trans maria, ex Mauritania volucrum, et ferarum incognita antea plura genera. Quibus rebus, aliquantam partem gloriæ demerat, maxume apud veteres et sanctos viros, superba illa, gravia, indigna Romano imperio existumantes. *Macrob. Saturnal. lib. III. cap. 13. Nonius. Sospater lib. I.*

Ruinaque pars magna fuisset, aut proxumorum telis, ceteri vice pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, et prælium accendere, adeo uti Metello in sagum, Hirtuleio in brachium tela venirent. *Idem.*

IX. Avidisque ita, promptisque ducibus, uti Metellus ictu tragulae fauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Donatus* Act. V. Sc. II. *Andr.*

Primo incidit forte per noctem in renunculo piscantis. *Nonius.*

Ad hoc pauca piraticae adjungit actuaria navigia. *Idem in Piraticae naviculæ.*

Omnia sacrata corpora in ratem inposuisse. *Arusianus.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum, qui in flumine ruebant, necabantur. *Donatus* *Adelph.* Act. III. Sc. 11.

X. Circumventi dextra, unde ferrum erat, faxes, aut quid tale capiti adfligebant. *Arusianus et Donat.*

Sed Metellus in ulteriore provincia. *Donatus ad Phorm.* Act. I. Sc. IV.

Inmane quantum animi exarsere. *Nonius.*

At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas incognita tendere. *Servius F. Urfini MS.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Servius Fuldanus.*

C. CRISPI SALLUSTII
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

LIBER III.

I. **E**XAUDIRIQUE sonus Bacchanaliorum. *Macrob. lib. I. cap 4. Saturnal. Nonius.*

Diverſa, uti ſolet rebus perditis, capeſſunt. Namque alii fiducia gnaritatis locorum in occultam fugam ſparſi, alii globis eruptionem tentavere. *Priscianus lib. X. Nonius in V. Gnaritas.*

Unus conſtitit in agro Lucano, gnarus loci nomine.

Publipor. *Priscianus lib. V. Probus Catholicis.*

Male jam adſuetum ad omnis vis controverſiarum. *Priscianus lib. VI.*

Conjuratione claudit. *Idem lib. X.*

Quaſi par in oppido feſtinatio, et ingens terror erat: ne ex latere nova munimenta madore infirmarentur: nam mœnia oppidi ſtagnabant, redundantibus cloacis adverſo æſtu maris. *Nonius in, Mador.*

Equis, et armis decoribus cultus. *Priscianus lib. VI.*

Decores, inultique terga ab hoſtibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille calvi ratus, quærebat num ſomnio theſaurus portenderetur. *Idem lib. VIII. Nonius in, Calvitur.* Poſtrema verba habet *Eutyches.*

Parte conſumta, reliqua cadaverum ad diuturnitatem uſus fallerent. *Priscianus lib. X.*

Epistola Cn. Pompeji ad Senatum.

II. Si advorsus vos, patriamque, et Deos Penates, totiens labores et pericula suscepissem, quotiens a prima adolescentia ductu meo scelestissimi hostes fusi, et vobis salus quæsitæ est: nihil amplius in absentem me statuissetis, quam adhuc agitis, P. C. quem contra ætatem projectum ad bellum sævissimum, cum exercitu optume merito, quantum est in vobis, fame, miserruma omnium morte, confecistis. Hac in spe populus Romanus liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus, et totiens ob Rempublicam fuso sanguine? fessus scribundo, mittundoque legatos, omnis opes et spes privatas meas consumsi: cum interim a vobis per triennium vix annuus sumtus datus est.

III. Per Deos immortalis, utrum censetis me vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento et stipendio habere posse? equidem fateor, me ad hoc bellum majore studio, quam consilio, profectum: quippe qui nomine modo imperii a vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque in cervicibus jam Italiæ agentis ab Alpibus in Hispaniam submovi. Per eas, iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, Pyrenæum, Lacetaniam, Ilergetum: et primum impetum Sertorii victoris novis quidem militibus, et multo paucioribus sustinui: hiememque in castris inter sævissimos hostis, non per oppida, neque ex ambitione mea, egi. Quid dein prælia aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem, quando res plus valent quam verba? Castra hostium apud Sucronem capta, et prælium apud flumen Durium, et dux hostium C. Herennius cum urbe Valentia, et exercitu deleti, factis clara vobis sunt: pro quis, o grati Patres, egestatem, et famem redditis. Itaque meo et hostium exercitui par conditio est.

est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in italiam venire potest.

IV. Quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ultro nobis sumtui, onerique: Gallia superiore anno Metelli exercitum stipendio frumentoque aluit: et nunc malis fructibus, ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modo, verum etiam fidem consumsi. Reliqui vos estis: qui nisi subvenitis, invito et prædicente me, exercitus hinc, et cum eo omne bellum Hispaniæ in Italiam transgredietur.

V. Namque his, præter solita vitiosis magistratibus, cum per omnem provinciam infecunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset. *Nonius.*

Hi saltibus occupatis, tum externorum agros invasere: frumentique ex inopia gravi satias facta. *Nonius, Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat inmensum aucto mari, et vento gliscenti. *Idem.*

Ac tum maxume, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem, Munia, officia.*

Et forte in navigando cohors una, grandi faselo vecta, a ceteris deerravit, marique placido a duobus prædonum myoparonibus circumventa. *Idem in voce Faselus, et Myoparo.*

VI. Eum, atque Metrophanem senatus magna industria perquirebat, cum per tot scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem et Carisus lib. I.*

Duos quam maximos utres levi tabulæ subiecit: qua super
omni

omni corpore quietus, invicem tractu pedis quasi gubernator existeret: ea inter molem, atque insulam mari vitabundus classem hostium, ad oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui enare conati fuerant, icti sæpe ferramentis navium, aut vulnerati a suis, aut afflicti alveos undarum vi, mulcato fœde corpore, postremo tamen periere. *Idem, et Arusianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, et sublima nebula cœlum obscurabat *Nonius.*

Illum nautis forum. Idem.

Oratio Macri Licinii tribuni plebis ad plebem.

VII. Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus a maioribus relictum vobis, et hoc a Sulla paratum servitium interesset, multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, et quotiens a patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos plebis. Nunc hortari modo reliquum est, et ire primum via, qua capefundam arbitror libertatem. Neque me præterit, quantas opes nobilitatis solus, inpotens, inani specie magistratus, pellere dominatione incipiam; quantoque tutius factio noxiorum agat, quam soli innocentes. Sed præter spem bonam ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis advorsa, pro libertate potiora esse forti viro, quam omnino non certasse. Quamquam omnes alii creati pro jure vestro vim cunctam, et imperia sua gratia, aut spe, aut præmiis in vos convortere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere.

VIII. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui per militare nomen ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere, et arcem habent ex spoliis vestris: cum interim more pecorum vos multitudo singulis habendos, fruendosque præbetis, exsuti omnibus, quæ majores reliquere: nisi quia vosmet

vosmet ipsi per suffragia, uti præsides olim, nunc dominos destinatis. Itaque concessere illuc omnes: et mox si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. Raris enim animus est ad ea, quæ placent, defendenda. Cæteri validiorum sunt. An dubium habetis, ne obficere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertimere? Nisi forte C. Cotta, ex factione media consul, aliter quam metu jura quædam tribunis plebis restituit, et quamquam L. Sicinius primus de potestate tribunitia loqui ausus, mussantibus vobis circumventus erat: tamen prius illi invidiam metuere, quam vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo fatis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sulla mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longe sævior Catulus.

IX. Tumultus intercessit Bruto et Æmilio Mamercio Coss. dein C. Curio ad exitum usque infontis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. Quinctium, vidistis: quantæ denique nunc mihi turbæ concitantur! quæ profecto incassum agerentur, si, prius quam vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cum his civilibus armis dicta alia, sed certatum utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cetera ex licentia, aut odio, aut avaritia in tempus arferere. Permanfit una res modo, quæ utrimque quæsitæ est: et erepta in posterum vis tribunicia, telum a majoribus libertati paratum. Quod ego vos moneo, quæsoque, ut animadvortatis: neu nomina rerum ad ignaviam mutantes, otium pro servitio adpelletis, quo jam ipso frui, si vera et honesta flagitium superaverit, non est conditio: fuisset, si omnino quiessetis. Nunc animum advortite: et, nisi viceritis, quoniam omnis injuria gravitate tutior est, artius habebunt. Quid censes igitur? aliquis vestrum subjecerit. Primum omnium, omittendum morem hunc quem

quem agitis, inpigræ linguæ, animi ignavi, non ultra concionis locum memores libertatis. Dein ne vos ad virilia illa vocem, quo tribunis plebei mandando patricium magistratum, libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere: quamvis, Quirites, in vobis sit, uti, quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere, aut non agere certe possitis. Jovem aut alium quem Deum consultorem exspectatis? magna illa consulum imperia et Patrum decreta, vos exsequendo rata efficitis, Quirites: ultroque licentiam in vos auctum, atque adjutum properatis.

X. Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem cupiatis: neque discordias, ut illi criminantur, sed earum finem volens, jure gentium res repeto: et, si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem, tantummodo, ne amplius sanguinem vestrum præbeatis, censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia; quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium et reliquias exfulum persequantur cum imaginibus suis. Absit periculum et labos, quibus nulla pars fructus est? nisi forte repentina ista frumentaria lege munia vestra pensantur. Qua tamen quinis modiis libertatem omnium æstumavere, qui profecto non amplius possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors prohibetur; fenescunt vires: sic neque absolvit cura familiari tam parva res: et ignavissimi quique tenuissima spe frustantur; quæ tamen quamvis ampla, quoniam servitii pretium ostentaretur, cujus torpedinis erat decipi et vestrarum rerum ultro injuria gratiam debere? Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur.

XI. Cavendus tamen dolus est. Itaque simul comparant delinimenta, et differunt vos in adventum Cn. Pompeji: quem ipsum ubi pertinuere, sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, uti se ferunt, libertatis,

tot

tot viros sine uno, aut remittere injuriam non audere, aut jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompejum, tantæ gloriæ adolescentem, malle principem volentibus vobis esse, quam illis dominationis socium, auctoremque in primis fore tribuniciæ potestatis. Verum, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti præsidia habebatis: neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ignorantia res claudit. Verum occupavit vos nescio quæ torpedo, quia neque gloria movemini, neque flagitio; cunctaque præsentī ignavia mutastis: abunde libertatem rati, quia tergis abstinetur, et huc ire licet atque illuc, munere ditium dominorum.

XII. Atque hæc eadem non sunt agrestibus; sed cæduntur inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita pugnatur, et vincitur a paucis: plebes, quodcumque adcidit, pro victa est: et in dies magis erit: si quidem majore cura dominationem illi retinuerint, quam vos repetitive libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeuntes, fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, et Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

XIII. Quibus a Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant: prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium, atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum, nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat, timide veste tectum pugionem expedire conatus, a Cotta, Vulscioque impeditur. *Nonius.*

U

Castrisque

Castrisque conlatis; pugnatamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompejus a prima adolescentia, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusianus.*

XIV. Post reditum eorum, quibus Senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustra tentatum est, socordius ire milites occipere, non aptis armis, uti in principio, et laxiore agmine. *Nonius.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibus cum optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensus, postquam ex sarcinis paludamenta adflari, et delectæ cohortes intelligi cœpere. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem et patres convenisset, coram se daturum operam. *Priscianus lib. XIV.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusianus.*

XV. M. Antonius perdundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, et axe vinctæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ericii militaris verutabulum pedum. *Nonius Servius.*

Octavium mitem, et captum pedibus. *Arusianus.*

Igitur discubere, Sertorius inferior in medio, super eum L. Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis, in summo Antonius, et infra, scriba Sertorii Versius: et alter scriba Mæcenas in imo; medius inter Tarquitium, et dominum Perpernam. *Nonius Servius.*

Quarum unam epistolam forte cum feryo nacti prædatores Valeriani scorpione in castra misere. *Nonius.*

C. CRISPI SALLUSTII
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

LIBER IV.

I. **A**T Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomen Clodiano fuit, perincertum stolidior, an vanior, legem de pecunia, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigunda, promulgavit. *Agellius* libro XVIII. cap. 4.

Omnes, quibus ætas senectō corpore, animus militaris erat. *Priscianus* lib. IX. et X.

Dein lenita jam ira, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem*. lib. IX.

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem ibidem*.

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit. *Idem* lib. X.

Anxius animi, atque incertus. *Arusianus*.

Magnam exorsus orationem. *Idem*.

Inpotens, et nimius animi est. *Idem*.

Amisumque adfideri sine præliis audiebat. *Priscianus* lib. VIII.

Qui quidem mos, uti tabes, in Urbem conjectus. *Festus*.

Castella, custodias thesaurorum, in deditionem acciperentur. *Servius*. *Carisus* lib. I.

Reliqua cadavera salita. *Diomedes* lib. I. cap. 4.

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

II. **REX MITHRIDATES REGI ARSACI S.** Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent

liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, satis ne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetua pace frui liceret, nisi hostes opportuni, et scelestissimi. Egregria fama, si Romanos opprefferis, futura est. Neque petere audeam societatem: et frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atqui ea, quæ te morari posse videntur, ira in Tigranem recentis belli, et meæ res parum prosperæ, si vera æstumare voles, maxime hortabuntur.

III. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: et, quod florentibus optabile est, ego non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una et ea vetus causa bellandi est, cupido profunda imperii, et divitiarum: qua primum cum rege Macedonum Philippo bellum sumfere. Dum a Carthaginienfibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum concessione Asiæ per dolum avertere: ac mox a Philippo Antiochus, omni cis Taurum agro, et decem millibus talentorum spoliatus est.

IV. Persen deinde Philippi filium, post multa et varia certamina, apud Samothracas Deos acceptum in fidem, callidi, et re-pertores perfidiæ, quia pacto vitam dederant, infomniis occidere. Eumenem, cujus amicitiam gloriose ostentant, initio prodidere Antiocho pacis mercedem; post Attalum custodem agri captivi sumtibus et contumeliis ex rege miserrimum servorum effecere: simulatoque impio testamento, filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxere: Asia ab ipsis obsessa est: postremo totam Bithyniam, Nicomede mortuo, diripuerunt, cum filius Musæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubie esset.

V Nam

V. Nam quid ego me adpellem? quem disjunctum undique regnis, et tetrarchiis ab imperio eorum, quia fama erat divitem, neque servitutum esse, per Nicomedem bello laceffiverunt, sceleris eorum haud ignarum, et ea, quæ accidere, testatum antea, Cretenses solos omnium liberos ea tempestate, et regem Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithynia expulsi; Asiamque, spoliū regis Antiochi, recepi, et Græciæ demsi grave servitium. Incepta mea postremus servorum Archelaus, exercitu prodito, impedivit: illique, quos ignavia aut prava caliditas, uti meis laboribus tuti essent, armis abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt. Ptolemæus pretio diem belli prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque finem nisi exscidio habituri. Equidem cum mihi ob ipsorum interna mala dilata prœlia magis, quam pacem datam intellegerem; abnuente Tigrane, qui mea dicta sero probat, te remoto procul, omnibus aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud Chalcedona terra fudi: mari exfui classe pulceruma.

VI. Apud Cyzicum magno cum exercitu, in obsidione moranti frumentum defuit, nullo circumadnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita sine vi hostium regredi coactus in patrium regnum, naufragiis apud Param, et Heracleam, militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud Cabira exercitu, et variis inter me atque Lucillum prœliis, inopia rursus ambos incessit. Illi suberat regnum Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in Armeniam concessi: secutique Romani non me, sed morem suum omnia regna subvertundi, quia multitudinem artis locis pugna prohibuere, imprudentiam Tigranis pro victoria ostentant.

VII. Nunc

VII. Nunc quæso considera, nobis oppressis, utrum firmiorem te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, et auri esse: et, ea re a nobis ad societatem, ab illis ad prædam peteris. Ceterum consilium est Tigranis, regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere: quando neque vincere, neque vinci sine tuo periculo possumus. An ignoras Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem Oceanus fecit, arma huc convertisse? neque quidquam a principio nisi raptum habere, domum, conjuges, agros, imperium? convenas, olim sine patria, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum: quibus non humana ulla neque divina obstant, quin socios, amicos, procul juxta sitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniaque non serva et maxime regna hostilia ducant.

VIII. Namque pauci libertatem pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli, et in tempore vindices adfuturi. Tu vero, cui Seleucia maxuma urbium, regnumque Perfidis inclutis divitiis, est, quid ab illis, nisi dolum in præsens, et postea bellum exspectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos, quibus victis spolia maxuma sunt; audendo et fallendo, et bella ex bellis ferendo, magni facti. Per hunc morem exstinguent omnia, aut occident: quod difficile non est, si tu Mesopotamia, nos Armenia circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis. Teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque, neu malis perniciæ nostra unum imperium prolatare, quam societate victor fieri.

IX. Curio

IX. Curio Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutata declinatione. Carisus lib. I.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusianus.*

Diffidere inter se cœpere, neque in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturum videbatur. *Nonius, Volentia, quæ plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum vero an per negligentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse. *Idem Componere, conjungere.*

Conlegam minorem, et sui cultorem exspectans. *Arusian.*

Quam maxumis itineribus per regnum Ariobarzanis contendit, ad flumen Euphratem; qua in parte Cappadocia ab Armenia disjungitur. Et quamquam ad id naves codicariæ occulto per hiemem fabricatæ aderant. *Nonius.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ferrea omni specie. *Idem. Confer Fr. lib. VI. cap. 13. a. Equis paria operimenta erant &c.*

X. Cum interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad menstrua solvenda montem adscendunt. *Idem.*

Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque fumo potitur. *Idem.*

Exercitum dimisit, ut primum Alpes degressus est. *Arusianus. Degredior illum locum. Ita corrige.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, et cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes, atque omnes, ut in secunda re, pariter acre invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, et soliti neclere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quod inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius.*

XIII. De

XII. De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolesce-
bant. *Carissus lib. I. Servius.*

Avidior modo properandi factus. *Arusianus.*

Consilii æger. *Idem.*

Reverfi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in
castris, nacti, cum se ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius.*

Atque hiavit humus multa, vasta et profunda. *Idem.*

Rursus jumenta nacti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi se laniata navigia fundo emergunt. *Arusianus.*

Tum vero Bithyni propinquantes jam amnem Tartanium.
Idem.

Eos qui hoc malum publicum clandestinis consiliis compara-
verunt. *Nonius.* Pro machinari, componere.

XIII. In quis notissimus quisque, aut malo dependens verbe-
ratur, aut inmutato corpore, inprobo patibulo eminens ad-
figebatur. *Idem.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non amplius patet millibus V.
et XXX. *Messus.*

Clausi lateribus pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

C. CRISPI SALLUSTII
HISTORIARUM
FRAGMENTA.

LIBER V.

I. **A**T Lucullus, audito Q. Marcium Regem proconsule per
Lycaoniam cum tribus legionibus in Ciliciam tendere.
Priscian. lib. XVIII.

Legiones Valerianæ comperto, lege Gabinia Bithyniam, et
Pontum consuli datam, missos esse. *Idem ibidem.*

Regem averfabatur. *Arusianus.*

Ceteri negotia sequebantur familiaria legatorum, aut tribuno-
rum; et pars sua commeatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arusianus.*

II. Sæpe celebritatem nominis intellego timentem. *Priscianus*
lib. XVIII.

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem ibidem.*

Nam si Pompejo quid humani evenisset. *Arusianus.*

Quibus de caussis Sullam in victoria dictatorem, equo descen-
dere, sibi uni adfurgere de sella, caput aperire solitum. *Nonius,*
Arusianus, Servius.

C. CRISPI SALLUSTII
FRAGMENTA
INCERTORUM LIBRORUM.

V E L

LIBER VI.

I. **N**E inrumiendi po
sublicibus cavata

sent. Festus.

Cujus duas insulas propinquas inter se, et decem stadium
procul a Gadibus fitas, constabat suoapte ingenio alimenta mor-
talibus gignere. *Nonius.*

Serum bellum in angustiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg.*
Virgilii.

Illi tertio mense pervenere in Pontum multo celerius spe Mi-
thridatis. *Arufricanus.*

Ergo senati decreto serviundum ne sit. *Donatus Act. II. Scen.*
II. Andr.

Pompejus oris improbi, animoque inverecundo. *Suetonius de*
claris Gram. cap. XIV.

Simulans sibi alvum purgari. *Isidorus lib. XI. in voce Alvus.*
Servius ad lib. III. Aeneid.

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Carisus lib. II.*

Communem habitum transgressus. *Priscianus lib. XIV.*

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca lib. XX.*
Epist. 115.

Haud

Haud inpigre, neque inultus occiditur. *Donatus ad And. Terentii* Act. I Sc. II.

Festinantibus in summa inopia Patribus. *Idem ad Eunuch.* Act. IV. Scen. 3.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus* lib. XVIII. De Triumphis facinus fecit.

Exercitum argento fecit. *Seneca* lib. XX. epist. CXV.

Togam paludamento mutavit. *Isidor.* lib. XIX. In voce, paludamentum. *Servius.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca.* Lib. XX. Epist. CXV.

Ibi triennio frustra trito. *Servius.* ad IV. *Aeneidos.* Ad, *Qua spe Libyeis teris otia terris.*

Oratio C. Cottæ Consulis ad Populum.

III. Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa adversa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli Deorum auxiliis, et virtute mea: in quis omnibus neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ, secundæque res, opes non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortuna deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senecta jam ætate, ne mortem quidem honestam sperare licet. Nam si parricida vestri sum, et bis genitus hic Deos Penates meos, patriamque, et summum imperium vilia habeo: quis mihi vivo cruciatus fatis est, aut quæ pœna mortuo? cum omnia memorata apud inferos supplicia scelere meo vici. A prima adolescentia in ore vestro, privatus, et in magistratibus egi: qui lingua, qui consilio meo, qui pecunia voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: avidissimus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro Republica suscepi; qui victus cum illa simul, cum egens alienæ opis, plura mala exspectarem; vos,

Quirites, rursus mihi patriam, Deos Penates, cum ingenti dignitate dedistis.

IV. Pro quibus beneficiis, vix satis gratus, si singulis animam, quam nequeo, concesserim. Nam vita et mors jura naturæ sunt: uti sine dedecore cum civibus, fama et fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, domi bellicque inpeditißuma Republica. Namque Imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt: et id res cogit; quoniam post defectionem sociorum, et Sertorii per montis fugam, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asia Ciliciaque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minus Italiæ marituma, et provinciarum: cum interim vectigalia parva, et bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ita classe, qua commeatus vehabatur, minore quam antea navigamus.

V. Hæc si dolo aut socordia nostra contracta sunt, agite, et, uti lubet, ita supplicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, et Republica incipitis? Atque ego, cujus ætati mors propior est, non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur. Neque mox ingenuo corpori honestius, quam pro vestra salute finem vitæ fecerim. Adsum en C. Cotta consul, facio quod sæpe majores asperis bellis fecere; voveo, dedoque me pro Republica, quam deinde, cui mandetis, circumspicite. Nam talem honorem bonus nemo volet, cum fortunæ, et pacis, et belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote, non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, et gloriam majorum, tolerate advorsa, et consulite Reipublicæ. Multa cura summo imperio inest, multi ingentes labores: quos nequicquam abnuitis,

abnuitis, et pacis opulentiam quæritis: cum omnes provinciæ, regna, maria, terræque aspera, aut fessa bellis sint.

VI. Germani intectum renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicetur. *Arufianus.*

Et ei voce magna vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos a tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum differuit. *Priscianus.*

Inde ortus fermo percunctantibus utrimque: Satin salvæ, quam grati ducibus suis, quantis familiaribus copiis augerentur? *Donatus.*

Fugam nostris fecere. *Seneca.*

Quæ audita Panormitanos dedere Romanis fecere. *Idem.*

VII. Quo cupidius in ore ducis sese quisque bonum, et strenuum ostentantes. *Isidorus. Servius X.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumuli-que sedere. *Isidorus initio lib. XIV. Servius Lib. II. Georg.*

Ubi multa nefande casu super ausi atque passi. *Priscian.*

Saguntium. *Carisus Lib. I. Inslit.*

Tota autem insula modica, et cultoribus inanis est. *Martianus.*

Inmodicus animi. *Arufianus Messus.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Servius in lib. X. Æn.*

Tantum antiquitatis, curæque majoribus pro Italica gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratia. *Agrætius De Orthographiâ.*

VIII. Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Dio-medes lib. II. cap. 6.*

Non repugnantibus modo, sed ne deditis quidem. *A. B. C. M. Donatus in Act. I sc. 3. Phorm.*

In

In silva Sila fuerunt. *Servius* in XII. *Æn.*
 Quæfere. *Phocas.*
 In nuda injecta corpora. *Diomedes* lib. II. cap. 6.
 Apollinis filia et Cyrenes. *Probus.*
 Ne simplici quidem morte moriebantur. *Servius* in II. *Georg.*
 Cum prædixero positum insulæ. *Donatus.* Act. I. sc. 11.

IX. Cujus adversa voluntate, colloquio militibus permisso,
 corruptio facta paucorum, et exercitus Sullæ datus est. *Idem.*
 Act. III. sc. 11. *Eunuch.*

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus* De Civ. Dei
 lib. II.

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis, quam
 facundus. *Quintilianus* lib. IV. cap. 11. *Hieronymus* adversus
Helvid. et *Agell.* I. 15.

Insolens vera accipiendi. *Donatus* in *Andr.* Act. V. sc. 1.

Quæ pecunia ad Hispaniense bellum Metello facta erat. *Idem*
Phorm. Act. I. sc. 1.

Curubis. *Probus.*

Tharros. *Idem.*

Camifos. *Idem.*

Luces. *Sergius* in artem *Donati*, et *Pompejus* in eandem.

Primam modo Iapydiam ingressus. *Servius* in II. *Georg.*

Carbo turpi formidine Italiam atque exercitum deseruit. *Idem*
 in III. *Georg.*

X. Quæ pacta in conventionem non præstitissent. *Donatus.* Act.
 III. sc. 2. *Andr.*

Crebritate fluctuum ut Aquilo solet. *Servius* lib. I. *Æn.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quintilianus*
 lib. VIII. cap. 3.

Tyrannumque, et Cinnam adpellantes. *Victorinus* in lib. *Cic.*
de Invent. et *Servius.* Nomen-

Nomenque Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviam iretur. *Donatus in Eunuch. Act. I. sc. 2.*

Septimium, neque animo, neque lingua satis compotem. *Idem.*
Act. III. sc. 2. Adelp.

Vulgus amat fieri. *Quintilianus, Lib. IX. cap. 3.*

Non poenitutum. *Idem. Lib. IX. cap. 3.*

Pompejus cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis veste certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio, nisi se, et milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius lib. I. cap. 9. Johan. Saresb.*

XI. Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit.
Lactantius Lib. VI. cap. 18.

Primus Græcorum Achilles. *Servius in I. Æneid.*

Cupientissimus legis. *Diomedes Lib. I. cap. 1.*

Magna gloria tribunus militum in Hispania T. Didio imperante, magno usu bello Marfico, paratu militum, et armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primo per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt. Cominus faciem suam ostentabat, aliquot adversis cicatricibus, et effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maxime lætabatur: neque illis anxius, quia reliqua gloriosus retinebat. *Agellius.*

XII. Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cetera in majus componentem, altores Jovis celebravisse. *Lactantius et Isidorus.*

Italiam conjunctam Siciliae constat fuisse: sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum, inde Rhegium nominatum. *Idem.*

Pompejus devictis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis constituit. *Servius in lib. XI. Æneid.*

Atque

Atque edita undique tribus tamen cum muris, et magnis turribus. *Donatus Andr. Act. I. sc. 1.*

Et in proeliis actu promptus. *Idem Act. IV. sc. 7. Eunuch.*

Pactione amisso Publio legato. *Idem.*

XIII. Ipsum Mare Ponticum dulcius quam cetera. *Servius ad Æneid. XII. Priscianus XV. Macrobius. Lib. VII. Saturnal. Sergius in Artem Don. et Pompejus in eandem.*

Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Servius ad Æneid. XI.*

Rebus supra votum fluentibus. *Idem in Æneid. II*

Ænum, et Maroneam, et viam militarem. *Idem.*

Inpediebant iussa nautarum. *Idem in Æn. III.*

Nihil socordia claudebat. *Donatus in Eunuch. Act. V. sc. 11.*

Ut tanta repente mutatio non sine Deo videretur. *Idem.*

In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem. in Adelph. Act. I. sc. 11.*

Pressi undique multitudine. *Idem, ibidem. Act. III. sc. 11.*

Hunc igitur redarguit Tarquinius, *Idem. ibidem.*

Dein campi Themyscirii, quod habuere Amazones, a Tanai flumine incertum quamobrem digressæ. *Servius.*

XIV. Ubi eum tota concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus opera non usurum; eumque ab armis dimittit. *Idem Æneid. XII.*

Et Metello procul agente longa spes auxiliorum. *Idem Æneid. X.*

More equestris prælii sumtis tergis atque redditis, et egressi ad faciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem in lib. X. Æneid.*

Multos tamen ab adolescentia bonos insultavit. *Idem, et Donatus Eunuch. Act. II. sc. 2. &c.*

Cosa. *Servius in Æneid. X.*

Equis

Equis, atque armis insignibus. *Id. ibid. et Asper.*

Fessus in Pamphiliam se receperat. *Idem.*

XV. Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quintilianus Lib. VIII.*

Apud latera certos collocaverat. *Servius in I. Æneid.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Id. ibid.*

Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

Lyciæ, Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem in II. Æneid.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo promontoria, Bruttium, et Salentinum. *Idem. Æn. III.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

XVI. Qua tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem in IV. Æn. et Scholiastes Juvenalis.*

Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus adpellata.

Ipsa enim est et major Phrygia. *Servius V. Æn. bis.*

Sed Mithridates extrema pueritia regnum ingressus, matre veneno interfecta. *Idem. in Æneid. V.*

Exercitum vertere. *Idem ibidem.*

Creta altior est, qua parte spectat orientem. *Idem.*

Se regibus devovent, et post eos vitam refutant: adeo illis ingenta est sanctitas regii nominis. *Idem; et Philargyrius.*

XVII. Dum inferior omni via grassaretur. *Johannes Grammat.*

Narbone concilia Gallorum. *Pompejus in Artem Donati.*

Cum Brutus &c. *Pompejus ibidem.*

Post defectionem sociorum et Latii. *Donatus Adelph. III. 4.*

Ad Jovis mandem nostra. *Idem. IV. 2.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem Hecyr.*
III. 2.

Atque ea cogentes non coactos scelestos magis quam miseros
distringi. *Idem IV. 1. ibidem.*

Graviori bello, quo prohibitori venerant socii, frigere. *Idem*
Act. V. sc. 1. *ibidem.*

Nam quidem Pyrrho Hannibali, æquor et terra. *Idem Act. I.*
sc. 1. *Phorm.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem Act. II. sc. 3. Phorm.*

Neque est defensus dominationem Sullæ. *Idem ibidem.*

At illi. *Serv. Eclog. I.*

Cui nomen. *Serv. I. Æneid.*

Neu quis miles, neve pro milite. *Servius.*

XVIII. Ex insolentia avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem Æneid. IX.*

Charybdis, quæ forte inlata naufragia sorbens gurgitibus oc-
cultis millia sexaginta Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti, per mortalium studium
maiores quam opibus, quippe quis etiam tum semiruta mœnia,
domus intactæ, parietesque templorum ambusti manus Punicas
ostentabant. *Hieronym. in Habacuc. cap. 11.*

Apud Corduennos amomum et alii leves odores gignuntur.
Philargyrius in IV. Georg. Virgil.

XIX. Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

Repente incautos agros invasit. *Idem.*

Belli sane sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus Achæi atque
Tauri sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate rapto vi-
vere coacti. *Glossæ Juvenalis.*

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

Triplici

HIST. FRAGMENTA. LIB. INCERT. 171

Triplici fluctu. *Servius Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sane bonus ea tempestate contra pericula et ambitionem. *Idem.*

XX. Simul inmanis hominum vis ex locis invasere patentes,
cum et pacis modo effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua Oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modo in melius servitium. *Servius ad primum
Æneidos.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta.
Idem ibidem.

Cum murum hostium successisset, pœnas dederat. *Idem ad
Eclogam quintam.*

XXI. Quippe vasta Italia rapinis, fuga, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula, et alias res aureas, diis sacra-
ta instrumenta convivio mereantur. *Idem ad VIII. Æneidos.*

In secunda festinas cohortes composuerat. *Idem ad IX.*

Jam repente visus sævire Taguns. *Idem ad X.*

Exsuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitaniæ gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, et stationes locata
pro castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus defineret. *Idem.*

In quibus longissimo ævo plura de bonis falsa in deterius com-
posuit. *Idem.*

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obfistat, ferro quam fame æquius perituros. *Servius.*

Confedit in valle virgulta nemorosaque. *Idem.*

Paullulum requietis militibus. *Idem.*

XXII. Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdare lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii Interpres.*

Ut res magis quam verba gerentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustra fedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodes ultra Æthiopiam cultu Persarum justos et egregios agere. *Priscianus.*

Et Perpernam forte cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horatium.*

Omnium fluminum, quæ in maria, qua imperium Romanum est, fluunt, quam Græci τὴν εἰσω θάλασσαν adpellant, maximum esse Nilum consentitur, proxima magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agellius lib. X. cap. 7.*

Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum cura dicendum, quam quod in manibus est. *Seneca De benef. IV. 1.*

Turbinum motus vagus est, et disiectus, et, uti Sallustii verbis utar, vorticosus: cometarum autem, compositus, et certum iter carpens. *Idem Nat. Q. 7. 8.*

XXIV. Sallustius,

XXIV. Sallustius, auctor certissimus, adserit Tigrim, et Euphratem uno fonte manare in Armenia, qui per diversa euntes longius dividantur, spatio medio relicto multorum millium: quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem*, et *Isidor.* XIII. 5. Euphrates. et *Hieron.* De locis Heb. et *Vib. Sequest.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens aquilonem, juxta Sallustium, dictum a gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cum se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius* in III. *Æneid.* et *Isidorus* XIV.

XXV. Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum a canibus Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, et Ceam insulam tenuit, primo adhuc hominibus vacuam: postea, ea relicta, cum Dædalo in Sardiniam transivit, post delatus est Cumas. *Servius* I. *Georg.* et VI. *Æneid.*

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Idem* in XI. *Æneid.* et *Isidor.* XVIII.

Cares insulani, populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi a Minoe, uti Sallustius, et Thucydides pag. 3. δ. tradunt. *Idem* VIII. *Æneid.*

A Troja Capys Campaniam, Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem* I. *Æneid.*

Dardania a Dardano, Jovis et Electræ filio, aut, secundum Sallustium, a Mida Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem* II. *Æneid.*

XXVI. Sallustius Scyllam saxum esse dicit simile formæ celebratæ procul visentibus. *Idem* lib. III.

In Sicilia est Enceladus, Othus in Creta, secundum Sallustium. *Idem ibidem.*

Sallustius

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur a matribus. *Idem lib. X. Aeneid.*

Orion, juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum. *Idem Aeneid. V.*

In Flaminia est civitas, quæ Cale dicitur, et in Gallia hoc nomine, quam Sallustius a Perperna captam commemorat. *Idem Aeneid. VII.*

Getæ sunt Mysii, quos Sallustius a Lucullo dicit esse superatos. *Idem ibidem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem Aeneid. I.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius et Sallustius docent. *Idem ibidem.*

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem II. Aeneid.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul a continenti. *Idem III. Aeneid.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps; sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova æstas, adulta, præceps. *Idem in I. Georg.*

Sallustius in historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad Insulas Fortunatas. *Acron in Epod. Horat.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homeri carminibus. *Servius in Aeneid. V.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, et adjunctum, verum etiam longe remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset. *Virg. Aeneid. lib. V.*

Proximus huic, longo sed proximus intervallo,

Insequitur Salius.

Ita et Sallustius in Situ Ponti, de promontoriis Paphlagonum, et quod Κρις μέτωπον appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti,

*Interrogasti, si tenes, Mæotici
Situs quis esset æquoris. Sallustium
Noram id dedisse, dicta et ejus omnibus
Præjudicatæ auctoritatis ducier,
Non abnuebam.*

Festus Avienus.

XXVIII. *Portus ab Eoo fluctu curvatus in arcum.* In arcus similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcus. *Servius ad II. Æneid. vf. 533.*

Lata autem ideo dixit, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius. *Servius ad Æneid. II. vf. 312.*

Teia autem dicta est a Teio Anacreontis Poetae Lyrici oppido, quod in Paphlagonia esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horatium.*

Porro Sallustius, auctor certissimus, adserit tam Tigris, quam Euphratis in Armenia fontes demonstrari. *Hieronymus de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum periculum, uti Capys, qui Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ut alii Sardiniam, secundum Sallustium. *Servius.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronym. advers. Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem ibidem.*

Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos inludunt. Sallustius vanos Mauros, et feroces Dalmatas pulsat. *Tertull. De anima.*

XXIX. Sarcasmus Chleuasmo proxima est, et similis figura, qua adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum lacessimus; ut apud Sallustium de Sullae crudelitate; ut in M. Mario, cum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus De schematis lexeos.*

Mesopotameni

Mesopotameni homines effrenatæ libidinis sunt, ut Sallustius meminit, in utroque sexu. *Glossæ in Juvenalem.*

Antonius ille, trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ maritimæ, qua Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si omnes focios et maxime Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eadem Glossæ.*

XXX. Σαλλῆστις δὲ Δαυμάζω, τότε πρῶτον ὤφθαι Ῥωμαίοις καμήλῃς, λέγοντο, εἰ μήτε πρότερον τὰς μετὰ Σκιπίωνος νικήσαντας Ἀντίοχον ὤελο, μήτε τὰς ἐναγχοῦς πρὸς Ὀρχομενῶ, ἢ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάω μεμαχημένους, ἐγνωκέναι κάμηλον. Id est: *Sallustium demiror, qui autumat tum primum visos Romanis Camelos, quod neque olim illos, qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos, qui ad Orchomenum et Chæroneam certaverunt cum Archelao, nosse putaverit Camelum. Plutarchus in Lucul. 498. ed Francof. 1620.*

Σαλλῆστιος μὲν ἐν φησί, χαλεπῶς διαλεθῆναι τὰς στρατιώτας πρὸς αὐτόν, εὐθύς ἐν ἀρχῇ τοῦ πολέμου, πρὸς Κυζίκω, ἢ πάλιν πρὸς Ἀμισῶ δύο χειμῶνας, ἔξῃς ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκαδένως. Id est: *Ac Sallustius quidem fuisse milites jam inde a principio male ait in eum (Lucillum) animatos, quod ad Cyzicum, et iterum ad Amisum duas hiemes eos in castris continuisset. Idem.*

Falcato, falces habente. *Hoc genus armorum etiam Sallustius describit. Lactantius ad Statii Thebaidos X. 544.*

QUÆ sequuntur Fragmenta, in MS. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus.

* mor Trequii præter s r ciem necessariam haud multo secus quam ro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur a fugitivis, ægra parte militum autumnigravitate, neque ex postrema fuga, cum severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, et qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus militiam, Quæstorem suum C. Thoranium, ex quo præsentem vera facillime noscerent. *** commiserant, et tamen interim quum volentibus numero quatuor.

XXXI. * ingre, tante setui debacrlttur, nefandum in modum perverso vulnere et interdum lacerum corpus semianimum omit- tentes, alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi, quos ingenium socios dabat, abdita a dominis aut ipsos trahebant ex occulto, neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, et servili ingenio: quæ Spartacus nequiens prohibere, multis precibus cum oraret, celeritate **** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, et promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incaute motus novos incognitosque et aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu silentes jam, neque tam magnifice fumentes prælium, quam postulaverant. Atque illi certamini conscii inter se juxta seditionem erant. Crixo et gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviam ire et ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum. *Servius.*

ORATIO I.

A D

C. CAESAREM,

D E

REPUBLICA ORDINANDA.

XXXII. **P**RO vero antea otinebat, regna atque imperia, Fortunam dono dare, item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia et apud indignos sæpe erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam incorrupta permanferant. Sed res docuit id verum esse, quod in carminibus Appius ait, *Fabrum esse suæ quemque fortunæ*: atque in te maxime, qui tantum alios prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Cæterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magna industria haberi decet: ne incuria deformentur, aut conruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: et quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen quia malo esse licet, formidatur. Id evenit, quia plerique rerum potentes perverse consulunt: et eo se munitiores putant, quo illi, quibus inperitant, nequiores fuere.

XXXIII. At contra id eniti decet, cum ipse bonus atque strenuus sis, uti quam optumis imperites. Nam pessumus quisque asperrime rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quam ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates evadendum est tibi; atque in posterum
firmanda

firmanda Respublica non armis modo, neque adversum hostes, sed, quod multo majus, multoque asperius est, bonis pacis artibus. Ergo omnes magna mediocrique sapientia res huc vocat: quæ quisque optima potest, ut dicat. Ac mihi sic videtur; qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam, quo melius faciliusque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe.

XXXIV. Bellum tibi fuit, imperator, cum homine claro, magnis opibus, avido potentiæ; majore fortuna, quam sapientia; quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici, item quos adfinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque, si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cetera multitudo vulgi, more magis quam judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus maledictis iniquorum occupandæ Reipublicæ in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuria polluta erant, concurrere in castra tua: et aperte quietis mortem, rapinas, postremo omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari.

XXXV. Ex quis magna pars, ubi neque creditum condonare, neque te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci resistere, quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat: tanta vis creditorum inpendebat. Sed ob easdem causas, inmane dictu est, quanti, et quam multi mortales postea ad Pompejum discesserint: eoque, per omne tempus belli, quasi sacro atque inspoliato fano, debitores usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello, atque pace, agitandum est; hoc uti civiliter deponas, illa ut quam justissima, et diuturna sit: de te ipso primum, qui ea compositurus es, quod optimum factu est, existima. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam

diuturna, arbitror; neque quemquam a multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: eam vitam bellum æternum et anceps gerere; quoniam neque adversus, neque ab tergo aut lateribus tutus sis, semper in periculo, aut metu agites.

XXXVI. Contra qui benignitate, et clementia, imperium temperavere, his læta et candida omnia visa, etiam hostes æquiores, quam aliis cives. An qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bona voluntate prædicent? scilicet quod ea, quæ externis nationibus, natura hostibus, nosque majoresque nostri sæpe tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbaro ritu cæde cædem, et sanguine sanguinem expiandum. An illa, quæ paullo ante hoc bellum in Cn. Pompejum victoriamque Sullanam increpabantur, oblivio interceptit? Domitium, Carbonem, Brutum, alios item non armatos neque in prælio belli jure, sed post ea supplices per summum scelus interfectos: plebem Romanam in villa publica pecoris modo conscissam.

XXXVII. Heu quam illa occulta civium funera, et repentinæ cædes in parentum, aut liberorum finum, fuga mulierum, et puerorum, vastatio domorum! ante partam a te victoriam omnia sæva, atque crudelia erant. Ad quæ te illi iidem hortantur: et scilicet id certatum esse utrius vestrum arbitrio, injuriæ fierent: neque receptam, sed captam a te Rempublicam et ea causa exercitus stipendiis confectis, optimos, et veterrimos omnium, adversum fratres, parentesque, alii liberos, armis contendere; ut ex alienis malis deterrimi mortales ventri, atque profundæ lubidini sumtus quærerent; atque essent obprobria victoriæ: quorum flagitiis conmacularetur bonorum laus.

XXXVIII. Ne-

XXXVIII. Neque enim te præterire puto quali quisque eorum more, aut modestia, etiam tum dubia victoria, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut convivia, exercuerint nonnulli; quorum ætas ne per otium quidem tales voluptates sine dedecore adtigerit. De bello satis dictum. De pace firmanda quoniam tuque, et omnes tui agitis: primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis, malisque dimotis, patenti via ad verum perges. Ego sic existumo, quoniam orta omnia intereunt, qua tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conferturos: ita defessos, et exsangues regi, aut nationi prædæ futuros. Aliiter non orbis terrarum, neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordia bona, et discordia mala expellenda.

XXXIX. Id ita eveniet, si sumtuum, et rapinarum licentiam demseris; non ad vetera instituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus, ludibrio sunt; sed si suam cuique rem familiarem finem sumtuum statueris: quoniam is incessit mos, ut homines adolescentuli, sua, atque aliena consumere, nihil lubidini, atque aliis rogantibus denegare, pulcherrimum putent; eam virtutem, et magnitudinem animi; pudorem, atque modestiam pro socordia æstiment. Ergo animus ferox, prava via ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in socios modo, modo in cives; movet composita, et res novas veteribus acquirit. Quare tollendus scelerator in posterum, uti suas quisque res curemus: ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere; et magnitudinem animi in addendo, non demendo Reipublicæ ostendere.

XL. At-

XL. Atque ego scio, quam aspera hæc res in principio futura sit, præsertim iis, qui se in victoria licentius liberiusque, quam artius, futuros credebant; quorum si saluti potius, quam lubidini, consules; illosque nosque et socios in pace firma constitues. Sin eadem studia, artesque juventuti erunt: næ ista egregia tua fama simul cum urbe Roma brevi concidet. Postremo sapientes pacis causa bellum gerunt, laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit? Quare capesse per Deos Rempublicam, et omnia aspera, uti soles, pervade. Namque aut tu mederi potes; aut omittenda est cura omnibus. Neque quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba judicia, invocat, quibus civitas vastatur magis, quam corrigitur; sed uti pravas artes, malasque lubricas, ab juventute prohibeas.

XLI. Ea vera clementia erit, consuluisse, ne inmerito cives patria expellerentur; retinuisse ab stultitia, et falsis voluptatibus; pacem concordiamque stabilivisse: non si flagitiis obsecutus, delicta perpessus, præsens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac mihi animus, quibus rebus alii timent, maxime fretus est, negotii magnitudine: et quia tibi terræ, et maria simul omnia componenda sunt, (quippe res parvas tantum ingenium adtingere nequit) magnæ curæ magna merces est. Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, et publico frumento, corrupta, habeat negotia sua, quibus ab malo publico detineatur: juvenus probitati, et industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, usum, atque decus demseris.

XLII. Nam sæpe ego cum animo meo reputans, quibus quique rebus clari viri magnitudinem invenissent, quæ res populos nationesve magnis auctoribus auxissent? ac deinde quibus
caussis

caussis amplissima regna, et imperia, conruissent: eadem semper bona, atque mala reperiēbam, omnesque victores divitias contempsisse, et victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, et divina mortalis adtingere potest, nisi, omissis pecuniæ, et corporis gaudiis, animo indulgens, non adsentando, neque concupita præbendo, perversam gratiam gratificans, sed in labore, patientia, bonisque præceptis, et factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam exstruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus exornare, et omnia potius, quam semet, visendum efficere, id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse.

XLIII. Porro ii, quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere mos est; ubi animum, quem dominari decebat, servitio obpressere, nequicquam eo postea hebeti, atque claudo pro exercito uti volunt. Nam imprudentia pleraque, et se præcipitant. Verum hæc, et omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent, si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda, venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modo italia, atque provinciæ tutiores sint, id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deferendo domos, et per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit: cum alii triginta, pars nullum stipendium faciet: et frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, et colonias illis dare conveniet, cum stipendiis emeritis domos reverterint. Quæ Reipublicæ necessaria, tibi que gloriosa ratus sum, quam paucissimis absolvi.

XLIV. Non pejus videtur, pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant: verum-tamen ad reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus; vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur,

videtur, quæ meditata pectore evolvat: quibus me subiectum
 haud pœnitet, magis reticuisse pigeret. Nam siue hac, seu me-
 liore alia via perges; a me quidem pro virili parte dictum, et
 adjutum fuerit. Reliquum est, optare, uti, quæ tibi placuerint,
 ea dii immortales adprobent, beneque evenire finant.

ORATIO II.

A D

C. CAESAREM,

D E

REPUBLICA ORDINANDA.

XLV. **S**CIO ego, quam difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori: postremo cuiquam mortali, cujus opes in excelsis sunt: quippe quum et illis consultorum copiae adsint; neque de futuro quisquam satis calidus, satisque prudens sit. Quinetiam saepe prava magis, quam bona consilia prospere eveniunt: quia pleraque res Fortuna ex lubidine sua agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo Rempublicam capeffere: atque in ea cognoscenda multam, magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modo caperem, quem multi malis artibus adepti erant: sed etiam uti Rempublicam domi, militiae, quantumque armis, viris, opulentia posset, cognitum haberem. Itaque mihi multa cum animo agitati consilium fuit, famam, modestiamque meam post tuam dignitatem habere, et cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriae adcederet. Idque non temere, neque ex fortuna tua, decrevi; sed quia in te, praeter ceteras, artem unam egregie mirabilem comperi, semper tibi maiorem in adversis, quam in secundis rebus animum esse. Sed per ceteros mortales illa res clarior est, quod et prius defessi sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quam tu faciendo, quae gloria digna essent.

Aa

XLVI. Equi-

XLVI. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa sunt, de Republica tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum amplius æquo probaretur: sed inter labores militiæ, interque prælia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urbanis. Namque tibi si id modo in pectore consilii est, uti te ab inimicorum inpetu vindices, quoque modo contra adversum Consulem beneficia populi retineas: indigna virtute tua cogitas. Sin in te ille animus est, qui jam a principio nobilitatis factionem disturbavit; plebem Romanam ex gravi servitute in libertatem restituit; in prætura inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta, et tam præclara facinora fecit, uti ne inimici quidem queri quidquam audeant, nisi de magnitudine tua: quin accipe tu ea, quæ dicam de summa Republica, quæ profecto aut vera invenies, aut certe haud procul a vero.

XLVII. Sed quoniam Cn. Pompejus, aut animi pravitate, aut quia nihil maluit, quam quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hostibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus Rempublicam conturbavit, eisdem tibi restituenda est. Primum omnium, summam potestatem moderandi, de vestigalibus, sumtibus, judiciis, senatoribus paucis tradidit; plebem Romanam, cujus antea summa potestas erat, ne æquis quidem legibus in servitute reliquit. Judicia, tametsi, sicut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem factionosi regunt, dant, adimunt, quæ lubet, innocentes circumveniunt; suos ad honorem extollunt.

XLVIII. Non facinus, non probrum, aut flagitium obstat, quo minus magistratus capiant: quod commodum est, trahunt, rapiunt: postremo, tamquam Urbe capta, lubricine, ac licentia
sua

sua, pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si virtute partam victoriam more suo per servitium exercerent. Sed homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in lingua sita est, forte, atque alterius socordia dominationem oblatam insolentes agitant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis tot tamque inlustres familias ab stirpe evertit? aut quorum umquam victoria animus tam præceps, tamque inmoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoria lege belli licuerunt; tamen, supplicio hostium partes suas muniri intellegebat; tamen, paucis interfectis, ceteros beneficio, quam metu, retinere maluit. At hercule nunc cum Catone, L. Domitio, ceterisque ejusdem factionis, quadraginta senatores, multi præterea cum spe bona adolescentes, sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea inopportunissima genera hominum tot miserorum civium sanguine satiari nequiere: non orbi liberi, non parentes exacta ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum inmanem eorum animum inflexit: quin, acerbius in dies male faciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate eversum irent.

XLIX. Nam, quid ego de te dicam, cujus contumeliam homines ignavissimi vita sua conmutare volunt, si liceat? neque illis tantæ voluptati est (tamen insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas; quin optatius habent, ex tua calamitate periculum libertatis facere, quam per te populi Romani imperium maximum ex magno fieri. Quo magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens subpetit, eloqui non dubitabo. Ceterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut a majoribus accepi, in Patres, et Plebem. Antea in Patribus summa auctoritas erat, vis multo maxuma in Plebe.

L. Itaque sæpius in civitate secessio fuit: semperque nobilitatis opes deminutæ sunt, et jus populi amplificatum. Sed plebes eo libere agitabat; quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbia, sed bona fama, factisque fortibus nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in armis, aut militia nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ erat. Sed, ubi eos paulatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit: cœpere alienas opes petere, libertatem suam cum Republica venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est: et pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus inbuta, deinde in artes, vitæque varias dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeffendam Rempublicam.

LI. Ceterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ cura orietur. Hos ego censeo, permistos cum veteribus novos, in coloniis constituas: ita et res militaris opulentior erit, et plebes bonis negotiis inpedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur; quæ sævitia, quæque tempestates hominum nobilium futuræ sint, cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus hanc servitutem inponi, regnum denique ex libera civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se admittere, qui incommodo Reipublicæ gratiam sibi conciliet. Ubi bonum publicum etiam privatim usui est: id vero dubitare adgredi, socordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio Druso semper consilium fuit, in tribunatu summa ope niti pro nobilitate:

neque

neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent. Sed homines factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant, ubi intellexerunt, per unum hominem maxumum beneficium multis mortalibus dari: videlicet et sibi quisque confcius, malo atque infido animo esse, de M. Livio Druso juxta, ac se, existimaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, contra eam nisi, sua ipsius consilia disturbaverunt.

LII. Quo tibi, imperator, majore cura fideque amici, et multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum obprimere, strenuo homini haud difficile est: occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris; quoniam quidem revocata plebes erit, in ea re maxime animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres, et novos coalescat. Sed multo maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremo humanæ genti, pepereris, si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit; neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet: quin animus magis, aut minus mature, postremo tamen succumbit. Sæpe jam audiui, qui reges, quæ civitates, et nationes, per opulentiam magna imperia amiserint, quæ per virtutem inopes ceperant: id adeo haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriore divitiis magis clarum, magisque acceptum videt, primo æstuat, multaue in pectore volvit: sed ubi gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem a vero deficit.

LIII. Quippe gloria industria alitur: ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremo ubi divitiæ
claræ

claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt: fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem una, et ardua via est: ad pecuniam, qua cuique lubet, nititur; et malis, et bonis rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: neque de capite, neque de honore ex copiis quisquam magis, aut minus judicaverit; si neque prætor, neque consul, ex opulentia, verum ex dignitate, creetur. Sed de magistratu facile populi iudicium fit. Iudices a paucis probari, regnum est; ex pecunia legi, inhonestum. Quare omnes primæ classis iudicare placet, sed numero plures, quam iudicant. Neque Rhodios, neque alias civitates umquam suorum iudiciorum pœnituit: ubi promiscue dives, et pauper, ut cuique fors tulit, de maximis rebus juxta, ac de minimis, disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurde placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus forte centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecunia, virtute anteire alius alium properabit. Hæc ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque adpetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur.

LIV. Ubi ea demseris, nemo omnium gratuito malus est. Ceterum avaritia, bellua fera, inmanis, intoleranda est: quo intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat: divina cum humanis permiscet: neque exercitus, neque mœnia obstant, quo minus vi sua penetret: fama, pudicitia, liberis, patria, atque parentibus cunctos mortales spoliât. Verum, si pecuniæ decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facile bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui, atque iniqui memorent: tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cujus si dolum caveris, alia omnia in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satis valerent, magis æmuli bonorum, quam invidi, essent. Quia desidia, et inertia, et stupor

stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam bonam suum dedecus existumant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis memorem? M. Bibuli fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes lingua, magis malus, quam callidus ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus maxumum imperium maximo dedecori fuit? An L. Domitii magna vis est, cujus nullum membrum a flagitio aut facinore vacat? lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honeste nominari nequeant, inhonestissima.

LV. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum haud contemno. Parantur hæc disciplina Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, qui domi libertatem suam per inertiam amiserunt; censesne eorum præceptis, imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statua, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius, et M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse: ubi salvi pervenire, usui sunt: si quid adversi coortum est, de illis potissimum jactura fit, quia pretii minimi sunt. Nunc quoniam, sicut mihi videor, de plebe renovanda, corrigendaque differui: de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud ferme armis, atque equis, corpus exercui, sed animum in litteris agitavi; quod natura firmitus erat, id in laboribus habui. Atque ego in ea vita multa legendo, atque, audiendo ita comperi; omnia regna, civitates, nationes usque eo prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrumpere; post paullo inminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremo servitus inposita est.

LVI. Equi-

LVI. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicumque in sua civitate amplior, inlustriorque locus, quam aliis est, ei magnam curam esse Reipublicæ. Nam ceteris, salva urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem pepererunt; ubi paullum inclinata Respublica agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defendat; omnibus locis adest, festinat: quanto in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius, magisque anxie agitat. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consulta exsequitur: Patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cum bellis asperimis premerentur, equis, viris, pecunia amissa, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non adversa res, ingentem eorum animum subegit, quin, quæ virtute ceperant, simul cum anima retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quam bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos una Respublica erat, ei omnes consulebant; factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat.

LVII. At hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos fœcundia, atque ignavia, invasit, ignari laboris, hostium, militiæ, domi, factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque Patres, quorum consilio antea dubia Respublica stabiliebatur, obpressi; ex aliena libidine huc atque illuc fluctuantes agitantur, interdum alia, deinde alia, decernunt: ut eorum, qui dominantur, simulas, ac adrogantia fert, ita bonum, malumque publicum existimant. Quod si aut libertas æqua omnium, aut sententia obscurior esset; majoribus opibus Respublica et minus potens nobilitas esset. Sed quoniam coæ-

quari

quari gratiam omnium difficile est; quippe cum illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas: cetera multitudo pleraque insititia, sententias eorum a metu libera. Ita occulto sibi quisque alterius potentia carior erit. Libertas juxta bonis, et malis, strenuis, atque ignavis optabilis est. Verum eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales, quod in certamine dubium est, quorsum adcidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus per tabellam sententiam feret.

LVIII. Tabella obtentui erit, quo magis animo libero facere audeat: in multitudine, et praesidii plus, et usus amplior est. Nam fere, his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis atque amicorum negotiis implicati, haud sane Reipublicae consiliis adfuerunt; neque eos magis occupatio, quam superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos additamenta factionis habent, quaecumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere. Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiae dicentur; nae illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea crudelissime imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris desideres, quem numerum senatorum fieri placeat; quoque modo is in multa, et varia officia distribuatur; et quoniam judicia primae classis mittenda putem, quae descriptio, qui numerus in quoque genere futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factu fuit: sed prius laborandum visum est de summa consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc itinere uti decreveris, cetera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maximeque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospere cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, et quamprimum Respublica adjuvetur. Libertatem gloria cariorem

habeo, atque ego te oro, hortorque, ne clarissimus imperator, Gallica gente subacta, populi Romani summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profecto, si id adcidat, neque tibi nox, neque dies curam animi sedaverit, quin insomniis exercitus, furibundus, atque amens alienata mente feraris. Namque mihi pro vero constat, omnium mortalium vitam divino numine invisi: neque bonum, neque malum facinus cujusquam pro nihilo haberi: sed ex natura diversa præmia bonos, malosque sequi. Interea forte ea tardius procedunt: suus cuique animus ex conscientia spem præbet. Quod si tecum patria, atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent: O Cæsar, nos te genuimus fortissimi viri, in optuma urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem.

LX. Quæ multis laboribus, et periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum anima simul tradidimus, patriam maximam in terris; domum, familiamque in patria clarissimam; præterea bonas artes, honestas divitias; postremo omnia honestamenta pacis, et præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium a te, neque malum facinus, petimus; sed uti libertatem everfam restituas. Qua re patrata, profecto per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hac tempestate, tametsi domi, militiæque præclara facinora egisti; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est: si vero Urbem amplissimo nomine, et maximo imperio, prope jam ab occasu restitueris; quis te clarior, quis major in terris fuerit? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus adcidat: cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur? Quod si tibi vana lubido fuerit, parentibus gratificandi; postero tempore, Republica restituta, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vita clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpe in-

vidia,

vidia, fatigat: ubi anima naturæ cessit, demtis obtrectionibus ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quam paucissimis potui, perscripsi. Ceterum Deos immortales obtestor, uti, quocumque modo ages, ea res tibi, Reique publicæ prospere eveniat.

C. CRISPI SALLUSTII
DECLAMATIO

I N

M. TULLIUM CICERONEM.

LXI. **G**RAVITER, et iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quam morbo animi, petulantia ista uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo tibi: uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam male audiendo amittas. Ubi querar? quos in plorem, P. C. diripi Rempublicam atque audacissimo cuique esse perfidiæ? an apud populum Romanum, qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas venales habeat? an apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique, et sceleratissimo, ludibrio est? ubi M. Tullius leges, iudicia populi Romani defendit, atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familia viri clarissimi, Scipionis Africani, ac non repetitus, ad citus, ac paullo ante insitus huic urbi civis. An vero, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? an non ita a pueritia vixisti, ut nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri conlibuisset? Scilicet, istam inmoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae iactura perdidicisti? Itaque minime mirandum est, si eam flagitiose venditas, quam turpissime parasti.

LXII. Verum, ut opinor, splendor domesticus tibi animos ad tollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque obsequentior, quam parenti par est. Domum
ipsam

ipsam tuam vi, et rapinis, funestam tibi ac tuis, comparasti: videlicet uti nos commonefacias, quam conversa sit Respublica, cum in ea domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Crassi, viri consularis, fuit. Atque hæc cum ita sint; tamen Cicero se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi, civibusque custodem absque carnificis nomine, qui civitatis incommodum in gloriam suam ponit: quasi vero non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, et idcirco Respublica disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentia uxore de Republica consuluisti: cum legis Plautiæ judicia domi faciebas: ex conjuratis alios morte, alios pecunia condemnabas: cum tibi alius Tusculanum, alius Pompejanam villam ædificabat, alius domum emebat: qui vero nihil poterat, is erat calumniæ proximus, is aut domum tuam obpugnatum venerat, aut infidias senatui fecerat, denique de eo tibi compertum erat.

LXIII. Quæ si tibi falsa objicio; redde rationem, quantum patrimonii acceperis, quid tibi litibus adcreverit, qua ex pecunia domum paraveris, Tusculanum, et Pompejanum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine, et visceribus civium paraveris? Verum, ut opinor, homo novus Arpinas, ex C. Marii familia, ejus virtutem imitatur; contemnit similitudinem hominum nobilium; populi Romani curam habet; neque terrore, neque gratia commovetur. Illud vero amicitiae tantum, ac virtutis est animi? Immo vero homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus, modo harum, modo illarum partium, fidus nemini, levissimus senator, mercenarius patronus, cujus nulla pars corporis a turpitudine vacat: lingua vana, manus rapacissima, gula inmensa, pedes fugaces; quæ honeste nominari non possunt, inhonestissima. Atque is, cum ejusmodi sit, tamen audet dicere:

cere: *O fortunatam natam me consule Romam!* Te consule fortunatam, Cicero? immo vero infelicem, et miseram, quæ crudelissimam proscriptionem civium perpessa est; cum tu, perturbata Republica, metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogebas, cum omnia judicia, omnes leges, in tua lubricine erant; cum tu, sublata lege Porcia, erepta libertate, omnium nostrum vitæ, necisque potestatem ad te unum revocaveras.

LXIV. Atqui parum est, quod inpune fecisti: verum etiam commemorando exprobras; neque licet oblivisci servitutis suæ. Egeris, oro te, Cicero, perfeceris, quod libet: satis est perpessos esse: etiamne aures nostras odio tuo onerabis? etiamne molestissimis verbis infectabere? *Cedant arma togæ, concedat laurea linguae.* Quasi vero togatus, et non armatus, ea, quæ gloriaris, confeceris; atque inter te, Sullamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuerit. Sed quid ego plura de tua insolentia commemorem? quem Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optimus maxumus in consilio Deorum admisit, Italia exsulem humeris suis reportavit. Oro te, Romule Arpinas, qui egregia tua virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones, superasti; quem tandem locum in hac civitate obtines? quæ tibi partes Reipublicæ placent? quem amicum, quem inimicum, habes? cui in civitate fecisti insidias, ancillaris. Quo jure, cum de exilio tuo Dyrrhachio redisti, eum sequeris? quos tyrannos adpellabas, eorum nunc potentiam faves? qui tibi ante optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos vocas? Vatinius causam agis: de Sextio male existumas: Bibulum petulantissimis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxime odisti, ei maxime obsequeris: aliud stans, aliud sedens, de Republica sentis: his maledicis, illos odisti: levissime transfuga, neque in hac, neque in illa parte fidem habes.

L U C I I
A N N A E I F L O R I
E P I T O M E
R E R U M R O M A N A R U M .

THE UNIVERSITY OF

ANN ARBOR

LIBRARY

HERBERT H. KENNEDY

L. ANNÆI, FLORII
E P I T O M E
RERUM ROMANARUM.
LIBER PRIMUS.

P R O O E M I U M.

POPULUS Romanus a Rege Romulo in Cæsarem Augustum, septingentos per annos, tantum operum pace belloque gessit, ut si quis magnitudinem imperii cum annis conferat, ætatem ultra putet: Ita late per orbem terrarum arma circumtulit, ut qui res ejus legunt, non unius populi, sed generis humani fata discant: Tot laboribus periculisque jactatus est, ut ad constituendum ejus imperium, contendisse Virtus et Fortuna videantur. Quare quamvis præcipue quæque operæ pretium sit cognoscere, tamen quia ipsa sibi obstat magnitudo, rerumque diversitas aciem intentionis abrumpit, faciam quod solent, qui terrarum situs pingunt, in brevi quasi tabella totam ejus imaginem amplectar, nonnihil, ut spero, ad admirationem Principis Populi collaturus, si pariter, atque in semet universam magnitudinem ejus ostendero. Si quis ergo populum Romanum quasi hominem consideret, totamque ejus ætatem percenseat, ut cœperit, utque adoleverit, ut quasi ad quendam juventæ florem pervenerit, ut postea consenuerit, quatuor gradus processusque ejus inveniet. Prima ætas sub Regibus fuit, prope ducentos quinquaginta per annos, quibus circum ipsam matrem suam cum finitimis luctatus est. Hæc erit ejus infantia. Sequens a Bruto Collatinoque

consulibus, in Appium Claudium, M. Fulvium consules, ducentos quinquaginta annos habet, quibus Italiam subegit. Hoc fuit tempus armis virisque incitatissimum: ideo quis Adolescentiam dixerit. Dehinc ad Cæsarem Augustum ducenti anni, quibus totum orbem pacavit. Hæc jam ipsa Juventa imperii, et quædam quasi robusta maturitas. A Cæsare Augusto in sæculum nostrum, haud multo minus Anni ducenti, quibus inertia Cæsarum quasi consenuit, atque decoxit, nisi quod sub Trajano principe movet lacertos, et præter spem omnium senectus imperii, quasi reddita juventute, revirescit.

CAP. I.

De Romulo primo Romanorum Rege.

PRIMUS ille et Urbis et Imperii conditor Romulus fuit, a Marte genitus, et Rhea Silvia. Hoc sese Vestæ Sacerdos gravidam confessa est: nec mox fama dubitavit, quum Amulii imperio abjectus in profluentem cum Remo fratre, non potuit extinguï; Siquidem et Tiberinus amnem repressit, et relictis catulis Lupa, vagitum sequuta, uber admovit infantibus, matremque se gessit. Sic repertos apud arborem Regius Pastor tulit in casam, atque educavit. Alba tunc erat Latio caput, Juli opus; nam Lavinium patris Æneæ contempserat. Ab his Amulius bis septima soboles, regnabat, fratre pulso Numitore, cujus ex filia Romulus. Igitur statim prima juventæ face, patrum Amulium ab arce deturbat, Avum reponit: Ipse fluminis amator, et montium, apud quos erat educatus, mœnia novæ urbis agit. Gemini erant: uter auspicaretur, et regeret, adhibere placuit Deos. Remus montem Aventinum, hic Palatinum occupat. Prior ille sex vultures: Hic postea, sed duodecim videt. Sic victor augurio, urbem excitat, plenus spei, bellatricem fore. Ita illi assuetæ sanguine et præda aves pollicebantur. Ad tutelam novæ urbis sufficere vallum videbatur: cujus dum irridet angustias Remus, idque increpat saltu, dubium an jussu fratris, occisus est. Prima certe victima fuit, munitionemque urbis novæ, sanguine suo consecravit. Imaginem urbis magis, quam urbem fecerat: Incolæ deerant. Erat in proximo lucus: Hunc Asylum facit. Et statim mira vis hominum, Latini Tusci que Pastores: Quidam etiam transmarini: Phryges, qui sub Ænea: Arcades, qui sub Evandro duce influxerant. Ita ex variis quasi elementis congregavit corpus unum, Populumque Romanum ipse fecit. Res erat unius æta-

tis Populus Virorum. Itaque matrimonia a finitimis petita, quia non impetrabantur, manu capta sunt. Simulatis quippe Ludis Equestribus, Virgines, quæ ad spectaculum venerant præda fuere. Hæc statim causa bellorum. Pulsi fugatique Cæninenses. Captum ac dirutum est oppidum. Spolia insuper Opima de Rege, Feretrio Jovi manibus suis Rex reportavit. Sabinis proditæ portæ per virginem: nec dolo; sed puella pretium rem, quam gerebant in sinistris, petierat, dubium clypeos, an armillas. Illi, ut fidem solverent, et ulciscerentur, Clypeis obruere. Admissis ad mœnia hostibus atrox in ipso aditu pugna, adeo ut Romulus Jovem oraret, *foedam suorum fugam sisteret*. Hinc templum, et Stator Jupiter. Tandem sævientibus intervenere Raptæ, laceris comis. Sic pax facta cum Tatio, foedusque percussum: sequutaque res mira dictu, ut relictis sedibus suis, novam in urbem hostes demigrarent, et cum Generis suis avitas opes pro dote sociarent. Auctis brevi viribus, hunc Rex sapientissimus statum Reipublicæ imposuit: juvenus divisa per tribus, in equis et armis, ad subita bella excubaret: consilium Reipublicæ penes senes esset, qui ex auctoritate *Patres*, ob ætatem *Senatus* vocabantur. His ita ordinatis repente, quum concionem haberet, ante Urbem apud Capræ paludem, e conspectu ablatus est. Discerptum aliqui a senatu putant ob asperius ingenium; sed oborta tempestas, solisque defectio, consecrationis speciem præbuere: cui mox Julius Proculus fidem fecit, visum a se Romulum affirmans, augustiore forma, quam fuisset: mandare præterea, ut se pro Numine acciperent: *Quirinum* in cœlo vocari: placitum diis, ita gentium Roma potiretur.

CAP. II.

De Numa Pompilio.

SUCCEDIT Romulo Numa Pompilius, quem Curibus Sabinis agentem, ultro petivere, ob inclytam viri religionem. Ille sacra et cæremonias, omnemque Cultum Deorum immortalium docuit: Ille Pontifices, Augures, Salios, cæteraque P. R. Sacerdotia: Annum quoque in duodecim menses, fastos dies nefastosque descripsit: Ille Ancilia atque Palladium, secreta quædam imperii pignora, Janumque geminum, fidem pacis ac belli: imprimis focum Vestæ virginibus colendum dedit, ut ad simulacrum cœlestium siderum custos Imperii flamma vigilaret. Hæc omnia quasi monitu Deæ Egeriæ, quo magis Barbari acciperent. Eo denique ferocem populum redegit, ut quod vi et injuria occupaverat imperium, religione et justitia gubernaret.

CAP. III.

De Tullo Hostilio.

EXCIPIT Pompilium Numam Tullus Hostilius: cui in honorem virtutis regnum ultro datum. Hic omnem militarem disciplinam, artemque bellandi condidit. Itaque mirum in modum exercita juventute, provocare ausus Albanos, gravem, et diu principem populum: Sed quum pari robore, frequentibus præliis utrique comminuerentur, misso in compendium bello, Horatiis, Curiatiisque, trigeminis hinc atque inde fratribus, utriusque Populi fata commissa sunt. Anceps, et pulcra contentio, exituque ipso mirabilis: Tribus quippe illinc vulneratis, hinc duobus occisis, qui superaret Horatius, addito ad virtutem dolo, ut distraheret hostem, simulat fugam: singulosque,
prout

prout sequi poterant, adortus, exuperat. Sic rarum alius decus, unius manu parta victoria est, quam ille mox parricidio fœdavit. Flentem spolia circa se sponsi quidem, sed hostis, sororem viderat: Hunc tam immaturum virginis amorem ultus est ferro. Citare leges nefas: sed abstulit virtus parricidam: et facinus infra gloriam fuit. Nec diu in fide Albanus; Nam Fidenate bello, missi in auxilium ex fœdere, medii inter duos expectavere fortunam. Sed rex callidus, ubi subinclinare socios ad hostem videt, tollit animos, quasi ipse mandasset. Spes inde nostris, metus hostibus. Sic fraus proditorum irrita fuit. Itaque hoste victo, ruptorem fœderis Metium Fufetium, religatum inter duos currus, pernicipibus equis distrahit: Albamque ipsam, quamvis parentem, æmulam tamen, diruit, quum prius omnes opes urbis, ipsumque populum Romam transtulisset: prorsus ut con sanguinea civitas non periisse, sed in suum corpus rediisse rursus videretur.

C A P. IV.

De Anco Marcio.

ANCUS deinde Marcius: nepos Pompilii, pari ingenio. Hic igitur et mœnia muro amplexus est, et interfluentem Urbi Tiberinum ponte commisit. Ostiamque in ipso maris, fluminisque confinio, coloniam posuit, jam tum videlicet præfagiens animo, futurum, ut totius mundi opes, et commeatus, illo veluti maritimo Urbis hospitio reciperentur.

C A P. V.

De Tarquinio Prisco.

TARQUINIUS postea Priscus, quamvis transmarinæ originis, regnum ultro petens, accepit ob industriam atque elegantiam: quippe qui, oriundus Corintho, Græcum ingenium
Italicis

Italicis artibus miscuisset. Hic et senatus majestatem numero ampliavit, et centuriis tribus auxit: quatenus Attius Navius numerum augeri prohibebat, summus augurio: Quem Rex in experimentum rogavit, *fierine posset, quod ipse mente conceperat?* Ille rem expertus augurio, *posse*, respondit; *Atqui hoc*, inquit, *agitabam, an cotem illam secare novacula possem?* Augur, *Potes ergo*, inquit: et secuit. Inde Romanis facer Auguratus. Neque pace Tarquinius, quam bello promptior; Duodecim namque Tusciæ populos frequentibus armis subegit. Inde Fasces, Trabeæ, Cures, Annuli, Phaleræ, Paludamenta, Prætextæ: inde, quod aureo curru quatuor equis triumphatur: Togæ pictæ, tunicæque palmatæ: omnia denique decora, et insignia, quibus imperii dignitas eminet.

CAP. VI.

De Servio Tullio.

SERVIVS Tullius deinceps gubernacula Urbis invadit, nec obscuritas inhibuit, quamvis matre ferva creatum. Nam eximiam indolem uxor Tarquinii Tanaquil liberaliter educaverat: et clarum fore, visa circa caput flamma promiserat. Ergo inter Tarquinii mortem, annitente regina, substitutus in locum regis quasi in tempus, regnum dolo partum sic egit industrie, ut jure adeptus videretur. Ab hoc Populus Romanus relatus in Censum, digestus in Classes, Centuriis atque Collegiis distributus: summaque regis solertia ita est ordinata Respublica, ut omnia patrimonii, dignitatis, ætatis, artium, officiorumque discrimina in tabulas referrentur, ac sic maxima civitas, minimæ domus diligentia contineretur.

C. A. P. VII.

De Tarquinio Superbo.

POSTREMUS omnium fuit regum Tarquinius, cui cognomen *Superbo* ex moribus datum. Hic regnum avitum, quod a Servio tenebatur, rapere maluit, quam expectare: immisissisque in eum percussoribus, scelere partam potestatem non melius egit, quam acquisierat. Nec abhorrebat moribus uxor Tullia, quæ ut virum regem salutaret, supra cruentum patrem, vecta carpento, consternatos equos egit. Sed ipse in Senatum cædibus, in omnes superbia, quæ crudelitate gravior est bonis, grassatus, quum sævitiam domi fatigasset, tandem in hostes conversus est. Sic valida oppida in Latio capta sunt, Ardea, Ocriculum, Gabii, Sueffa Pometia. Tum quoque cruentus in suos; Neque enim filium verberare dubitavit, ut simulanti transfugam, apud hostes hinc fides esset. Cui Gabiis, ut voluerat, recepto, atque per nuntios consulenti, *quid fieri vellet?* eminentia forte papaverum capita virgula excutens, quum per hoc interficiendos esse Principes intelligi vellet, (quæ superbia?) sic respondit. Tamen de manubiis captarum urbium templum erexit, quod quum inauguraretur, cedentibus cæteris deis, (mira res dictu!) resistere Juventas et Terminus. Placuit Vatibus contumacia numinum; Siquidem firma omnia et æterna pollebantur. Sed illud horrendum, quod molientibus ædem, in fundamentis humanum repertum est caput: nec dubitavere cuncti, monstrum pulcherrimum, imperii sedem, caputque terrarum promittere. Tamdiu superbiam Regis Populus Romanus perpessus est, donec aberat libido. Hanc ex liberis ejus importunitatem tolerare non potuit: Quorum quum alter ornatissimæ feminae Lucretiæ stuprum intulisset, matrona dedecus ferro expiavit. Imperium tum Regibus abrogatum.

C. A. P.

CAP. VIII.

Anacephalæosis de septim Regibus.

HÆC est prima ætas populi Romani, et quasi infantia, quam habuit sub Regibus septem, quadam Fatorum industria tam variis ingenio, ut Reipublicæ ratio et utilitas postulabat. Nam quid Romulo ardentius? Tali opus fuit, ut invaderet regnum. Quid Numa religiosius? Ita res poposcit, ut ferox Populus Deorum metu mitigaretur. Quid ille militiæ artifex Tullus? Bellatoribus Viris quam necessarius, ut acueret ratione virtutem? Quid ædificator Ancus? ut Urbem colonia extenderet? ponte jungeret? muro tueretur? Jam vero Tarquinii ornamenta et insignia, quantam Principi Populo addiderunt ex ipso habitu dignitatem? Actus a Servio census quid effecit, nisi ut ipsa se nosset Respublica? Postremo Superbi illius importuna dominatio non nihil, imo vel plurimum profuit; Sic enim effectum est, ut agitatus injuriis Populus, cupiditate libertatis incenderetur.

CAP. IX.

De mutatione Reipublicæ.

IGITUR Bruto Collatinoque, ducibus et auctoribus, quibus ultionem sui moriens matrona mandaverat, populus Romanus ad vindicandum libertatis, ac pudicitiae decus, quodam quasi instinctu Deorum concitatus, Regem repente destituit, bona diripit, agrum Marti suo consecrat, imperium in eosdem libertatis suæ vindices transfert, mutato tamen et nomine et jure, quippe ex perpetuo annum placuit, ex singulari duplex: ne potestas solitudine, vel mora corrumpereetur. *Consulesque* appellavit pro regibus, ut consulere se civibus suis debere meminissent.

D d

Tantumque

Tantumque libertatis novæ gaudium inceserat, ut vix mutati status fidem caperent, alterumque ex Consulibus, tantum ob nomen et genus regium, fascibus abrogatis Urbe dimitterent. Itaque substitutus Valerius Publicola ex summo studio annixus est ad augendam liberi Populi majestatem. Nam et fasces ei pro concione submisit, et jus provocationis adversus ipsos dedit. Et ne specie arcis offenderet, eminentes ædes suas in plana submisit. Brutus vero favori civium, etiam domus suæ clade et parricidio velificatus est. Quippe quum studere liberos suos revocandis in urbem Regibus comperisset, protraxit in forum, et concione media virgis cecidit, et securi percussit: ut plane publicus parens in locum liberorum adoptasse sibi Populum videretur. Liber jam hinc populus Romanus, prima adversus externos arma pro libertate corripuit: mox pro finibus: deinde pro fociis: tum pro gloria, et imperio, laceissentibus assidue usquequaque finitimis; quippe cum patrii soli gleba nulla, sed statim hostile pomœrium, mediisque inter Latium et Tuscos, quasi in quodam bivio collocatus, omnibus portis in hostem incurreret: Donec quasi contagione quadam per singulos itum est: et proximis quibusque correptis, totam Italiam sub se redegerunt.

C A P. X.

Bellum Etruscum et cum Rege Porfenna.

PULSIS ex Urbe Regibus, prima pro libertate arma corripuit. Nam Porfenna, Rex Etruscorum, ingentibus copiis aderat, et Tarquinius manu reducebat. Hunc tamen, quamvis et armis, et fame urgeret, occupatoque Janiculo ipsis Urbis faucibus incubaret, sustinuit, repulit, novissime etiam tanta admiratione perculit, ut superior ultro, cum pæne victis, amicitiaæ fœdera feriret. Tunc illa Romana prodigia atque miracula, Horatius, Mucius, Clœlia: qui nisi in Annalibus forent, hodie fabulæ

fabulæ viderentur. Quippe Horatius Cocles, postquam hostes undique instantes solus submovere non poterat, ponte reciso transnatat Tiberim, nec arma dimittit. Mutius Scævola Regem, per insidias in castris ipsius aggreditur: sed ubi frustrato circa purpuratum ejus ictu tenetur, ardentibus focis injicit manum, terroremque geminat dolo: *Ut scias, inquit, quem virum effugeris, idem trecenti juravimus:* Quum interim (immane dictu!) Hic interritus, Ille trepidaret, tanquam manus Regis arderet. Sic quidem viri: Sed ne quid sexus alter a laude cessaret, ecce et virginum virtus! Una ex obsidibus Regi data, elapsa custodiam, Clœlia, per patrium flumen equitabat. Et Rex quidem tot tantisque virtutum territus monstris, valere liberosque esse iussit. Tarquinii tamdiu dimicaverunt, donec Aruntem filium Regis manu sua Brutus occidit, superque ipsum mutuo vulnere expiravit; plane quasi adulterum ad inferos usque insequeretur.

CAP. XI.

Bellum Latinum.

LATINI quoque Tarquinius asserebant: æmulatione, et invidia, ut Populus, qui foris dominabatur, saltem domi ferviret. Igitur omne Latium Mamilio Tusculano duce, quasi in Regis ultionem tollit animos. Apud Regillum Lacum dimicatur, diu Marte vario, donec Postumius ipse, dictator signum in hostes jaculatus est, (novum et insigne commentum!) ut peteretur cursu. Equitum Magister exuere frenos imperavit, (et hoc novum) quo acrius incurrerent. Ea denique atrocitas fuit prælii, ut interfuisse spectaculo Deos fama tradiderit! Duos in candidis equis, Castorem atque Pollucem nemo dubitavit. Itaque et Imperator veneratus est, pactusque victoriam, templa promisit: et reddidit, plane quasi commilitonibus, Diis stipendium. Hactenus pro libertate: mox de finibus cum eisdem Latinis assidue, et sine

missione, pugnatum est. Sora (quis credat?) et Algidum terro-
 rori fuerunt: Satricum atque Corniculum Provinciæ. De Ve-
 rulis et Bovillis pudet; sed triumphavimus. Tibur, nunc fu-
 burbanum, et æstivæ Præneste deliciæ, nuncupatis in Capito-
 lio votis petebantur. Idem tunc Fæsulæ, quod Carræ nuper:
 Idem Nemus Aricinum, quod Hercynius saltus: Fregellæ, quod
 Geforiacum: Tiberis, quod Euphrates. Coriolos quoque (proh
 pudor!) victos, adeo gloriæ fuit, ut captum oppidum Mar-
 cius Coriolanus, quasi Numantiam, aut Africam, nomini indue-
 rit. Extant et parta de Antio spolia, quæ Mænius in suggestu
 fori, capta hostium Classe, suffixit: Si tamen illa classis; nam sex
 fuere rostratæ. Sed hic numerus illis initiis navale bellum fuit.
 Pervicacissimi tamen Latinorum Æqui, et Volsci fuere, et quoti-
 diani, ut ita dixerim, hostes. Sed hos præcipue Lucius Quinc-
 tius domuit, ille Dictator ab aratro: qui obsessæ, ac pæne
 jam capta L. Minucii consulis castra, egregia virtute servavit.
 Medium erat forte tempus sementis, quum Patricium Virum,
 innixum aratro suo, licitor in ipso opere deprehendit. Inde in
 aciem profectus, ne quid a rustici operis imitatione cessaret,
 victos more pecudum sub jugum misit. Sic expeditione finita,
 rediit ad boves rursus, triumphalis agricola. Fidem numinum!
 qua velocitate? intra quindecim dies cæptum, peractumque est
 bellum: prorsus ut festinasse Dictator ad relictum opus videretur.

C A P. XII.

Bellum cum Etruscis, Faliscis, et Fidenatibus.

ASSIDUI vero, et anniversarii hostes, ab Etruria fuere Ve-
 jentes: adeo ut extraordinariam manum adversus eos pro-
 miserit, privatumque gesserit bellum, gens una Fabiorum. Satis
 superque idonea clades. Cæsi apud Cremeram trecenti, patricius
 exercitus, et sceleratæ signata nomine, quæ proficiscentes in
 prælium

prælium porta dimisit. Sed ea clades ingentibus expiata victoriis, postquam per alios atque alios Duces robustissima capta sunt oppida, vario quidem eventu: Falisci se sponte dediderunt. Cremati suo igne Fidenates. Rapti funditus deletique Vejentes. Faliscis, quum obsiderentur, mira visa est fides Imperatoris, nec immerito: quod ludimagistrum, Urbis proditorem, cum iis quos eduxerat pueris, victum sibi ultro remisisset. Eam namque vir sanctus, et sapiens, veram sciebat victoriam, quæ salva fide, et integra dignitate pareretur. Fidenæ, quia pares non erant ferro, ad terrorem movendum facibus armatæ, et discoloribus, serpentum in modum, vittis, furiali more processerant; Sed habitus ille feralis, eversionis omen fuit. Vejentium quanta res fuerit, indicat decennis obsidio. Tunc primum hiematum sub pellibus, taxata stipendio hiberna, adactus miles sua sponte jurejurando, *nisi capta urbe non remeare*. Spolia de Larte Tolumnio Rege ad Feretrium reportata. Denique non scalis, non irruptione; sed cuniculo, et subterraneis dolis peractum Urbis excidium: Eaque visa est prædæ magnitudo, ut ejus decimæ Apollini Pythio mitterentur: universusque Populus Romanus ad direptionem urbis vocaretur. Hoc tunc Veji fuere. Nunc fuisse quis meminit? Quæ reliquæ? Quodve vestigium? Laborat Annalium fides, ut Vejos fuisse credamus.

CAP. XIII.

Bellum Gallicum.

HIC five invidia Deum, five fato, rapidissimus procurrentis Imperii cursus, parumper Gallorum Senonum incursione supprimitur. Quod tempus Populo Romano, nescio utrum clade funestius fuerit, an virtutum experimentis speciosius. Ea certe fuit vis calamitatis, ut in experimentum illatam putem divinitus, scire volentibus immortalibus diis, an Romana virtus Imperium

Imperium Orbis mereretur. Galli Senones, gens natura ferox, moribus incondita, ad hæc ipsa corporum mole, perinde armis ingentibus, adeoque omni genere terribilis fuit: ut plane nata ad hominum interitum, urbium stragem, videretur. Hi quondam ab ultimis terrarum oris, et cingente omnia Oceano, ingenti agmine profecti, quum jam media vastassent, positis inter Alpes et Padum sedibus, ne his quidem contenti, per Italiam bacchantur. Tum Clusium obsidebant. Pro fociis ac fœderatis Populus Romanus intervenit. Missi ex more Legati. Sed quod jus apud barbaros? ferocius agunt. Et inde certamen. Conversis igitur a Clusio, Romamque venientibus, ad Alliam flumen cum exercitu Fabius Consul occurrit. Non Cremeræ fœdior clades. Itaque hunc diem fastis Roma damnavit. Fuso exercitu jam mœnibus Urbis appropinquabant. Erant nulla præfidia. Tum igitur, aut nunquam alias apparuit vera illa Romana virtus. Jamprimum majores nati, amplissimis usi honoribus, in forum coeunt, ibi devovente Pontifice, Diis se Manibus consecrant: statimque in suas quisque ædes regressi, sicut in trabeis erant, et amplissimo cultu, in curulibus sellis sese posuerunt: ut, quum venisset hostis, in sua dignitate morerentur. Pontifices, et Flamines, quicquid religiosissimum in templis erat, partim in doliis defossa, terra recondunt, partim imposita plaustris secum auferunt. Virgines simul ex sacerdotio Vestæ, nudo pede fugientia sacra comitantur. Tamen excepisse fugientes unus e plebe fertur Lucius Albinus qui depositis uxore et liberis, Virgines in plaustrum recepit; adeo tum quoque in ultimis religio publica privatis affectibus antecellebat. Juventus vero, quam satis constat vix mille hominum fuisse, duce Manlio, arcem Capitolini montis insedit, obtestans ipsum quasi præsentem Jovem, *ut quemadmodum ipsi ad defendendum templum ejus concurrissent, ita ille virtutem eorum numine suo tueretur.* Aderant interim Galli, apertamque Urbem primo trepidi, ne quis subesset.

fubeffet dolus: mox ubi solitudinem vident, pari clamore et impetu invadunt. Patentes passim domos adeunt: ubi sedentes in curulibus suis prætextatos senes, velut Deos Geniosque, venerati: mox eosdem, postquam esse homines liquebat, alioqui nihil respondere dignantes, pari vecordia mañant, facesque tectis injiciunt: et totam Urbem, igne, ferro, manibus, exæquant. Sex mensibus barbari (quis crederet?) circa montem unum pependerunt, nec diebus modo, sed noctibus quoque omnia experti: quum tandem Manlius nocte fubeuntes, clangore anseris excitatus, a summa rupe dejecit: et ut spem hostibus demeret, quamquam in summa fame, tamen ad speciem fiducia, panes ab arce jaculatus est. Et statò quodam die per medias hostium custodias, Fabium Pontificum ab arce demisit, qui solemne sacrum in Quirinali monte conficeret. Atque ille per media hostium tela incolumis religionis auxilio rediit, *propitiosque Deos* renunciavit. Novissime, quum jam obsidio sua Barbaros fatigasset, mille pondo auri recessum suum venditantes, idque ipsum per insolentiam, quum ad iniqua pondera addito adhuc gladio, superbe vœvictis! increparent, subito aggressus a tergo Camillus adeo cecidit, ut omnia incendiorum vestigia, Gallici sanguinis inundatione deleret. Agere gratias Diis immortalibus, ipso tantæ cladis nomine, libet. Pastorum casus ignis ille, et flamma paupertatem Romuli abscondit. Incendium illud quid egit aliud, nisi ut destinata hominum ac deorum domicilio civitas, non deleta, nec obruta, sed expiata potius, sed lustrata videatur? Igitur post assertam a Manlio, restitutam a Camillo Urbem, acrius etiam vehementiusque in finitimos surrexit. Ac primum omnium illam ipsam Gallicam gentem non contentus mœnibus expulisse, quum per Italiam naufragia sua latius traheret, sic persequutus est, duce Camillo, ut hodie nulla Senonum vestigia supersint. Semel apud Anienem trucidati, quum singulari certamine Manlius aureum torquem Barbaro inter spolia detraxit:

traxit: Inde Torquati. Iterum Pomptino agro, quum in simili pugna Lucius Valerius infidente Galeæ, sacra alite adjutus, retulit spolia: Inde Corvini. Tandem post aliquot annos, omnes reliquias eorum in Etruria ad lacum Vadimonis Dolabella delavit: nequis extaret in ea gente, qui incensam a se Romanam urbem gloriaretur.

C A P. XIV.

Bellum Latinum.

CONVERSUS a Gallis in Latinos, Manlio Torquato, Decio Mure Consulibus, semper quidem æmulatione imperii infestos, tum vero contemptu Urbis incensæ; quum *jus civitatis, partem imperii, ac magistratum* Caput poscere, quanto amplius, quam congregi! auderent: quo tempore quis cessisse hostem mirabitur? quum alter Consulum filium suum, quia contra imperium pugnaverat, quamvis victorem occiderit, quasi plus in imperio esset, quam in victoria: alter quasi monitu Deorum, capite velato, primam ante aciem Diis manibus se devoverit, ut in confertissima se hostium tela jaculatus, novum ad victoriam iter, sanguinis sui semita aperiret.

C A P. XV.

Bellum Sabinum.

Latinis aggressus est gentem Sabinorum, qui, immemores pactæ sub Tito Tatius affinitatis, quodam contagio belli se Latinis adjunxerant. Sed, Curio Dentato consule, omnem eum tractum, qua Nar, Anio, fontesque Velini, Adriatico tenus mari, igne ferroque vastavit. Qua victoria tantum hominum, tantum agrorum redactum est in potestatem, ut, in utro plus esset, nec ipse posset æstimare, qui vicerat.

C A P.

CAP. XVI.

Bellum Samniticum.

PRECIBUS deinde Campaniæ motus, non pro se, sed, quod est speciosius, pro sociis, Samnites invadit. Erat fœdus cum utrisque percussum: sed hoc Campani sanctius, et prius, omnium fuorum deditione fecerant. Sic ergo Romanus bellum Samniticum tanquam sibi gessit. Omnium non modo Italia, sed toto orbe terrarum, pulcherrima Campaniæ plaga est. Nihil mollius cœlo; denique bis floribus vernat. Nihil uberius solo. Ideo Liberi Cererisque certamen dicitur. Nihil hospitalius mari. Hic illi nobiles portus, Cajeta, Misenus, et tepentes fontibus Baiæ: Lucrinus et Avernus, quædam maris ocia. Hic amicti vitibus montes, Gaurus, Falernus, Massicus, et pulcherrimus omnium Vesuvius, Ætnæi ignis imitator. Urbes ad mare, Formiæ, Cumæ, Puteoli, Neapolis, Herculaneum, Pompeji, et ipsa caput urbium Capua, quondam inter tres maximas, Romam, Carthaginemque numerata. Pro hac urbe, his regionibus, populus Romanus Samnites invasit: Gentem, si opulentiam quæris, aureis et argenteis armis, discolori veste, usque ad ambitum, armatam: si fallaciam, saltibus fere et montium fraude grassantem: si rabiem ac furorem, sacratis legibus, humanisque hostiis, in exitium Urbis agitatum: si pertinaciam, sexies rupto fœdere, cladibusque ipsis animosiores. Hos tamen quinquaginta annis, per Fabios et Papirios patres, eorumque liberos, ita subegit ac domuit, ita ruinas ipsas urbium diruit, ut hodie Samnium in ipso Samnio requiratur: nec facile appareat materia quatuor et viginti triumphorum. Maxime tamen nota et illustris ex hac gente clades apud Caudinas furculas, Veturio Posthumioque Consulibus, accepta est. Clauso enim per insidias intra eum saltum exercitu, unde non posset evadere, stupens occasione tanta dux hostium

E e

Pontius,

Pontius, Herennium patrem consuluit: Et ille, *mitteret omnes vel occideret*, sapienter, ut senior, suaserat: Hic armis exutos mittere sub jugum maluit, ut nec amici forent beneficio, et post flagitium hostes magis. Itaque et Consules statim magnifice, voluntaria deditione turpitudinem fœderis dirimunt: et ultionem flagitans miles, Papirio duce (horribile dictu) strictis ensibus per ipsam viam ante pugnam furit: et *in congressu arsisse omnium oculos*, hostis auctor fuit: nec prius finis cædibus datus, quam jugum et hostibus, et duci capto, reposuerunt.

C A P. XVII.

Bellum Etruscum et Samniticum.

HACTENUS Populo Romano bellum cum singulis gentium: mox acervatim; tamen sic quoque par omnibus fuit. Etruscorum duodecim Populi, Umbri in id tempus intacti, antiquissimus Italiæ populus, Samnium, gallicque, in excidium Romani nominis repente conjurant. Erat terror ingens tot simultorumque populorum. Late per Etruriam infestam quatuor agminum signa volitabant. Ciminus interim saltus in medio, ante invius, plane quasi Calidonus, vel Hercynius, adeo tunc terrori erat, ut senatus Consuli denuntiaret, ne tantum periculi ingredi auderet. Sed nihil horum terruit ducem; Quin fratre præmisso explorat accessus. Ille per noctem pastorio habitu speculatus omnia refert. Tum iter. Sic Fabius Maximus periculosissimum bellum sine periculo explicavit. Nam subito inconditos atque palantes aggressus est, captisque superioribus jugis, in subjectos Jovis more detonuit: Ea namque species fuit illius belli, quasi in terrigenas e cœlo, ac nubibus, tela mitterentur. Nec incruenta tamen illa victoria; nam oppressus in sinu vallis alter Consul Decius more patrio devotum
Diis

Diis Manibus obtulit caput, solennemque familiæ suæ consecrationem in victoriæ pretium redegit.

CAP. XVIII.

Bellum Tarentinum, et cum Pyrrho rege.

SEQUITUR bellum Tarentinum, unum quidem titulo et nomine, sed victoriæ multiplex; Hoc enim Campanos, Apulos, atque Lucanos, et caput belli, Tarentinos, id est, totam Italiam, et cum istis omnibus Pyrrhum, clarissimum Græciæ regem, una veluti ruina pariter involvit: ut eodem tempore et Italiam consummaret, et transmarinos triumphos auspicaretur. Tarentus, Lacedæmoniorum opus, Calabriae quondam, et Apuliæ, totiusque Lucaniæ caput, tum magnitudine, et muris, portuque nobilis, tum mirabilis situ: Quippe in ipsis Adriatici maris faucibus posita, in omnes terras, Histriam, Illyricum, Epirum, Achajam, Africam, Siciliam, vela mittit. Imminet portui, ad prospectum maris positum theatrum: quod quidem causa miseræ civitati fuit omnium calamitatum. Ludos forte celebrabant, quum adremigantes littori Romanas classes vident: atque hostes rati, emicant, sine discrimine insultant, *qui enim, aut unde, Romani?* Nec fatis. Aderat sine mora querelam ferens legatio. Hanc quoque fœde per obscœnam turpemque dictu contumeliam violant. Et hinc bellum. Sed apparatus horribilis, quum tot simul Populi pro Tarentinis confurgerent, omnibusque vehementior Pyrrhus: qui semigræcam ex Lacedæmoniis conditoribus civitatem vindicaturus, cum totius viribus Epiri, Thessaliæ, Macedoniæ, incognitisque in id tempus Elephantis, mari, terra, viris, equis, armis, addito insuper ferarum terrore veniebat. Apud Heracleam et Campaniæ fluvium Lirim, Lævino Consule, prima pugna: quæ tam atrox fuit, ut Ferentanæ turmæ præfectus Obsidius, inductus in regem,

turbaverit, coegeritque, projectis insignibus, prælio excedere. Actum erat, nisi Elephanti, converso in spectaculum bello, procurrissent: quorum cum magnitudine, tum deformitate, et novo odore simul ac stridore consternati equi, quum incognitas sibi belluas amplius, quam erant, suspicarentur, fugam stragemque late dederunt. In Apulia deinde apud Asculum melius dimicatum est, Curio Fabricioque consulibus. Jam quippe belluarum terror exoleverat, et Cajus Minucius, quartæ legionis hastatus, unius proboscide abscissa, mori posse belluas ostendebat. Itaque et in ipfas pila congesta sunt, et in turres vibratæ faces, tota hostium agmina ardentibus ruinis operuere: Nec ante finis cladis fuit, quam nox dirimeret, Postremusque fugientium ipse Rex, a satellibus, humero faucius, in armis suis referretur. Lucaniæ suprema pugna sub Arufinis, quos vocant, campis; Sed tunc totam victoriam, quam datura virtus fuit, casus dedit. Nam productis in primam aciem rursus Elephantis, unum ex his pullum, adacti in caput teli gravis ictus avertit: qui quum per stragem suorum procurrens stridore quereretur, mater agnovit, et quasi vindicaret, exiluit: tum omnia circa, quasi hostilia, gravi mole permiscuit. Ac sic eadem feræ, quæ primam victoriam abstulerant, secundam parem fecerant, tertiam sine controversia tradidere. Nec vero tantum armis, et in campis, sed consiliis quoque et domi intra Urbem cum rege Pyrrho dimicatum est: Quippe post primam victoriam Rex callidus, intellecta virtute Romana, statim desperavit armis, seque ad dolos contulit; Nam interemptos cremavit, captivosque indulgenter habuit, et sine pretio restituit. Missisque deinde legatis in Urbem, omni modo adnitus est, ut fœdere factio in amicitiam reciperetur. Sed bello et pace, foris et domi, omnem in partem Romana virtus tunc se approbavit: nec alia magis, quam Tarentina victoria, ostendit populi Romani fortitudinem, Senatus sapientiam, Ducum magnanimitatem: Qui enim illi fuerunt viri,

virī, quos ab Elephantis primo praelio obtritos accepimus? Omnium vulnera in pectore: quidam hostibus suis immortui: omnium in manibus enses, et relictæ in vultibus minæ, et in ipsa morte ira vivebat. Quod adeo Pyrrhus miratus est, ut diceret: *Quam facile erat Orbis imperium occupare: aut mihi, Romanis militibus: aut me rege; Romanis!* Quæ autem eorum, qui superfuerunt, in reparando exercitu festinatio? Quum Pyrrhus idem, *video me, inquit, plane Herculis fidere procreatum, cui, quasi ab angue Lernæo, tot cæsa hostium capita de sanguine suo renascuntur.* Quis autem ille senatus fuit? quum, perorante Appio Cæco, pulsi cum muneribus suis ab Urbe Legati, interroganti Regi suo: quid de hostium fede sentirent? *Urbem, templum sibi visum: Senatum, Regum Confessum esse* confiterentur. Qui porro ipsi Duces, vel in castris? quum medicum, venale Regis Pyrrhi caput offerentem, Curius remisit? Fabricius oblatam sibi a Rege imperii partem repudiavit? Vel in pace? quum Curius fictilia sua Samnitico præferret auro? Fabricius decem pondo argenti circa Rufinum Consularem virum, quasi luxuriam, censoria gravitate damnaret? Quis ergo miretur his moribus, hac virtute militum, victorem Populum Romanum fuisse? unoque bello Tarentino intra quadriennium, maximam partem Italiæ, fortissimas gentes, opulentissimas urbes, uberrimasque regiones in ditionem rede gisse? At quid adeo fidem superet, quam si principia belli cum exitu conferantur? Victor primo praelio Pyrrhus, tota tremante Italia, Campaniam, Lirim, Fregellasque populatus, prope captam Urbem a Prænestina arce prospexit: et a vicesimo lapide, oculos trepidæ civitatis fumo ac pulvere implevit. Eodem postea bis exuto castris, bis faucio, et in Græciam suam trans mare ac terras fugato, pax et quies; et tanta de opulentissimis tot gentibus spolia, ut victoriam suam Roma non caperet. Nec enim temere alius pulcrior in Urbem aut speciosior triumphus intravit. Ante hunc diem nihil nisi pecora Volscorum, greges Sabinorum, carpenta Gallorum, fracta.

fracta Samnitium arma, vidisses. Tunc, si captivos aspiceres, Molossi, Theffali, Macedones, Bruttius, Apulus, atque Lucanus: Si pompam, aurum, purpura, signa, tabulæ, Tarentinæque delicæ. Sed nihil libentius Populus Romanus aspexit, quam illas, quas ita timuerat, cum turribus suis belluas: quæ non sine sensu captivitatis summissis cervicibus, victores equos sequebantur.

C A P. XIX.

Bellum Picens.

OMNIS mox Italia pacem habuit. Qui enim post Tarentum auderent? nisi quod ultro persequi socios hostium placuit. Domiti ergo Picentes, et caput gentis Asculum, Sempronio duce: qui, tremente inter prælium campo, Tellurem Deam, promissa æde, placavit.

C A P. XX.

Bellum Sallentinum.

SALLENTINI Picentibus additi, caputque regionis Brundisium inclyto portu, Marco Atilio duce. Et in hoc certamine, victoriæ pretium templum sibi pastoria Pales ultro poposcit.

C A P. XXI.

Bellum Volfiniense.

POSTREMI Italicorum in fidem venere Volfinii, opulentissimi Etruscorum, implorantes opem adversus servos quondam suos: qui libertatem a dominis datam, in ipsos exercebant: translataque in se Republica dominabantur. Sed hi quoque, duce Fabio Gurgite, pœnas dederunt.

CAP. XXII.

De seditionibus.

HÆC est secunda ætas populi Romani, et quasi Adolescencia: qua maxime viruit, et quodam flore virtutis exarsit ac ferbuit. Ita quæ inerat quædam adhuc ex pastoribus feritas, quiddam spirabat indomitum. Inde est, quod exercitus Postumius Imperatorem, inficiantem quas promiserat prædas, facta in castris seditione lapidavit: quod sub Appio Claudio noluit vincere hostem, quum posset: quod duce Volerone, detrectantibus plerisque militiam, fracti consulis fasces: inde, quod clarissimos principes, quum adversarentur voluntati suæ, exultatione multavit: ut, Coriolanum, colere agros jubentem; nec minus ille ferociter injuriam armis vindicasset, nisi quod jam inferentem signa filium, mater Veturia lacrymis suis exarmavit: ut ipsum Camillum, quod inique, inter plebem et exercitum, divisisse Vejentem prædam videretur. Sed hic melior, obsessis in capta Urbe consenuit: et mox supplices de hoste Gallo vindicavit. Cum Senatu quoque vehementius æquo bonoque certatum est; adeo, ut, relictis sedibus, solitudinem et interitum patriæ suæ minaretur.

CAP. XXIII.

PRIMA discordia ob impotentiam fœneratorum: quibus in terga quoque serviliter sævientibus, in Sacrum montem plebs armata secessit: ægreque, nec nisi Tribunos impetrasset, Menenii Agrippæ, facundi et sapientis viri auctoritate, revocata est. Extat orationis antiquæ satis efficax ad concordiam fabula, *qua dissedisse inter se quondam humanos dixit artus, quod, omnibus opere fungentibus, solus venter immunis ageret: deinde moribundos a* *sejunctione,*

sejunctione, rediisse in gratiam, quando sensissent, quod ejus opera redactis in sanguinem cibus irrigarentur.

C A P. XXIV.

SECUNDAM in Urbe media Decemviratus libido conflavit. Allatas a Græcia leges, decem Principes lecti, jubente Populo, conscripserant: ordinataque erat in duodecim tabulis tota justitia: quum tamen traditos fasces Regio quodam furore retinebant. Ante ceteros Appius eo insolentiæ elatus est, ut ingenuam virginem stupro destinaret, oblitus et Lucretiæ, et Regum, et juris, quod ipse composuerat. Itaque quum oppressam judicio filiam, trahi in servitutem videret Virginus pater; nihil cunctatus, in medio foro manu sua interfecit, admotisque comilitonum signis, totam eam dominationem obsessam armis, in carcerem et catenas ab Aventino monte detraxit.

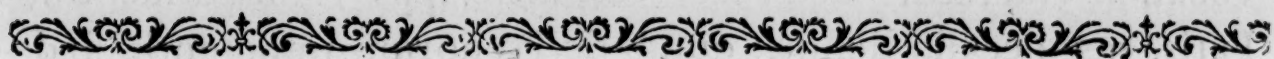
C A P. XXV.

TERTIAM seditionem excitavit matrimoniorum dignitas; ut plebes cum patriciis jungerentur: qui tumultus in monte Janiculo, duce Canulejo Tribuno plebis, exarsit.

C A P. XXVI.

QUARTAM honorum cupido, ut plebes quoque Magistratus crearentur. Fabius Ambustus duarum pater, alteram Sulpicio patricii sanguinis dederat, alteram plebejo Stolori, qui quodam tempore, quod uxor ejus licitoriæ virgæ sonum ignotum penetibus suis expaverat, a sorore satis insolenter irrita, injuriam non tulit. Itaque nactus tribunatum, Honorum et Magistratuum consortium, quamvis invito, Senatui extorsit. Verum in his ipsis seditionibus Principem Populum non immerito suspexeris. Siquidem nunc Libertatem, nunc Pudicitiam, nunc Natalium dignitatem, Honorum decora et insignia vindicavit: interque

interque hæc omnia nullius acrior custos, quam Libertatis, fuit, nullaque in pretium ejus potuit largitione corrumpi; quum ut in magno, et indies majore Populo, interim perniciosi cives existerent. Cassium agraria lege, Mælium largitione, suspectum regiæ dominationis, præsentī morte multavit: ac de Cassio quidem supplicium pater ipsius sumpsit: hunc Quinctii Dictatoris imperio, in medio foro, Magister Equitum Servilius Ahala confodit. Manlium vero, Capitolii vindicem, quia plerosque debitorum liberaverat, altius se et incivilius efferentem, ab illa, quam defenderat, arce dejecit. Talis domi ac foris; talis pace belloque Populus Romanus, fretum illud Adolescentiæ, id est, secundam imperii ætatem habuit: in qua totam, inter Alpes fretumque, Italiam armis subegit.

LIBER SECUNDUS.

C A P. I.

PROOEMIUM.

DOMITA subactaque Italia, Populus Romanus prope quingentesimum annum agens, quum bona fide adolevisset: si quod est robur, si qua juvenia; tum ille vere robustus et juvenis, et par Orbi terrarum esse coepit. Itaque (mirum, et incredibile dictu) qui prope quingentis annis domi luctatus est (adeo difficile fuerat dare Italiae caput) his ducentis annis, qui sequuntur, Africam, Europam, Asiam, totum denique Orbem terrarum, bellis victoriisque peragravit.

C A P. II.

Primum bellum Punicum.

IGITUR victor Italiae Populus, quum a terra fretum usque venisset, more ignis, qui obvias populatus incendio silvas, interveniente flumine abrumpitur, paulisper substitit. Mox cum videret opulentissimam in proximo praedam, quodammodo Italiae suae abscissam, et quasi revulsam; adeo cupiditate ejus exarsit, ut quatenus nec mari injecta mole jungi, nec pontibus posset, armis belloque jungenda, et ad continentem suam re-

vocanda videretur. Sed ecce, ceu ultro ipsis viam pendentibus Fatis, nec occasio defuit, quum de Pœnorum impotentia fœderata Sicilia Civitas Messana quereretur. Affectabat autem ut Romanus, ita Pœnus Siciliam: Et eodem tempore, paribus uterque votis, ac viribus, Imperium Orbis agitabat. Igitur specie quidem socios juvandi, re autem sollicitante præda, quanquam territaret novitas rei, tanta in virtute fiducia est! ille rudis, ille pastorius Populus, vereque terrester, ostendit nihil interesse virtutis, equis an navibus? terra an mari? dimicaretur. Appio Claudio Consule primum fretum ingressus est, fabulosis infame monstris, æstuque violentum; sed adeo non est exterritus, ut illam ipsam ferventis æstus violentiam pro munere amplecteretur: statimque ac sine mora Hieronem, Syracusanum Regem, tanta celeritate vicit, ut ille ipse se prius victum, quam hostem videret, fateretur. Duilio Cornelioque Consulibus, etiam mari congredi ausus est, cum quidem ipsa velocitas classis comparatæ, victoriæ auspiciū fuit; Intra enim sexagesimum diem, quam cæsa silva fuerat, centum sexaginta navium classis in anchoris stetit: ut non arte factæ, sed quodam munere Deorum conversæ in naves, atque mutatæ arbores viderentur. Prælii vero forma mirabilis; quum illas celeres, volucresque hostium naves, hæ graves tardæque comprehenderent. Longe illis nauticæ artes detergere remos, et ludificari fuga rostra. Injunctæ enim ferreæ manus, machinæque aliæ, ante certamen multum ab hoste derisæ: coactique hostes quasi in solido decernere. Victor ergo apud Liparas, merse aut fugata hostium classe, primum illum maritimum egit triumphum: Cujus quod gaudium fuit? quum Duilius Imperator, non contentus unius diei triumpho, per vitam omnem, ubi a cœna rediret, prælucere funalia, præcinere sibi tibias jussit, quasi quotidie triumpharet. Præ tanta victoria leve hujus prælii damnum, alter Consulū interceptus Asina Cornelius: *qui simulato colloquio evocatus, atque ita oppressus fuit;*
perfidia

perfidiae Punicæ documentum. Calatino Dictatore, fere omnia præsidia Pœnorum Agrigento, Drepanis, panormo, Eryco, Lilybæo detraxit. Trepidatum est semel circa Camerinensium saltum, sed eximia virtute Calpurnii Flammæ, Tribuni Militum, evasimus, qui lecta trecentorum manu, infestum et infessum ab hostibus tumulum occupavit, adeoque moratus hostem, dum exercitus omnis evaderet, pulcherrimo exitu, Thermopylarum et Leonidæ famam adæquavit: hoc illustrior noster, quod expeditioni tantæ supervixit, licet nihil scripserit sanguine. Lucio Cornelio Scipione, quum jam Sicilia suburbana esset Populi Romani provincia, serpente latius bello Sardiniam annexamque Corsicam transit: Ibi Olbiæ, hic Aleriæ urbis excidio incolas terruit, adeoque omneis, terra, mari, Pœnos expugnavit, ut jam victoriæ nihil nisi Africa ipsa restaret. Marco Attilio Regulo duce jam in Africam navigabat bellum: Nec deerant, qui ipso Punici maris nomine ac terrore deficerent, augente insuper Tribuno Nautio metum: in quem, nisi paruisset, securi districta, Imperator metu mortis navigandi fecit audaciam. Mox ventis, remisque properatum est: tantusque terror hostici adventus Pœnis fuit, ut apertis pæne portis Carthago caperetur. Prima belli præmium fuit civitas Clypea; prima enim a Punico littore, quasi arx et specula, procurrit. Et hæc, et trecenta amplius Castella vastata sunt. Nec cum hominibus, sed cum monstris quoque dimicatum est; quum quasi in vindictam Africæ nata, miræ magnitudinis serpens, posita apud Bagradam castra vexaret. Sed omnium victor Regulus, quum terrorem nominis sui late circumtulisset; quumque magnam vim juventutis, ducesque ipsos, aut cepisset, aut haberet in vinculis; classemque ingenti præda onustam, et triumpho gravem, in Urbem præmisset; jam ipsam, belli caput, Carthaginem urgebat obsidio, ipsisque portis inhærebat. Hic paululum circumacta fortuna est; tantum, ut plura essent Romanæ virtutis insignia: cujus fere magnitudo

magnitudo calamitatibus approbatur. Nam converſis ad externa auxilia hoſtibus; quum Xantippum illis ducem Lacedæmon miſſet, a viro militiæ periffimo vincimur. Tum fœda clades, Romanifque uſu incognita; Vivus in manus hoſtium venit fortiffimus Imperator. Sed ille quidem partantæ calamitati fuit. Nam nec Punico carcere infractus eſt, nec legatione ſuſcepta. Quippe diverſa, quam hoſtes mandaverant, cenſuit; ne pax fieret, nec commutatio captivorum reciperetur. Sed nec illo voluntario ad hoſtes ſuos reditu, nec in ultimo ſive carcere, ſive crucis ſupplicio, deformata majeſtas; imo his omnibus admirabilior, quid aliud quam victus de victoribus, atque etiam, quia Carthago non ceſſerat, de fortuna triumphavit? Populus autem Romanus multo acrior, infeſtiorque pro ultione Reguli, quam, pro victoria, fuit. Metello igitur Conſule, ſpirantibus altius Pœnis, et reverſo in Siciliam bello, apud Panormum ſic hoſtes cecidit, ut ne amplius eam Inſulam cogitarent. Argumentum ingentis victoriæ, centum circiter elephantorum captivitas; ſic quoque magna præda, ſi gregem illum, non bello, ſed venatione cepiſſet. Appio Claudio Conſule non ab hoſtibus, ſed a Diis iſtis ſuperatus eſt, quorum auſpicia contempſerat: ibi ſtatim claſſe demerſa ubi ille præcipitari pullos juſſerat, quod pugnare ab iis vetaretur. Marco Fabio Buteone Conſule, claſſem hoſtium in Africo mari apud Ægimurum, jam in Italiam ultro navigantem, cecidit. Quantus o tunc triumphus tempeſtate intercidit, quum opulenta præda claſſis, adverſis acta ventis, naufragio ſuo Africam et Syrtes, omnium Imperiorum, Gentium, Inſularum littora, implevit! Magna clades! ſed non ſine aliqua Principis Populi dignitate: Intercepta tempeſtate victoria, et triumphus periit naufragio, et tamen, quum, Punicæ prædæ omnibus promontoriis inſulisque fruſtarentur et fluitarent, Populus Rōmanus et ſic triumphavit. Lutatio Catulo Conſule tandem bello finis impoſitus apud Inſulas, quibus nomen Ægates:
nec

nec major alias in mari pugna, quippe commeatibus, exercitu, propugnaculis, armis, gravis hostium classis, et in ea quasi tota Carthago: quod ipsum exitio fuit. Romana classis prompta, levis, expedita, et quodam genere castrensis; ad similitudinem pugnae equestris, sic remis, quasi habenis, agebatur; et in hos, vel in illos, mobilia rostra, speciem viventium praeferabant. Itaque momento temporis laceratae hostium rates, totum inter Siciliam Sardiniamque pelagus naufragio suo operuerunt. Tanta denique fuit illa victoria, ut de excidendis hostium mœnibus non quaereretur. Supervacuum visum est in arcem, murosque saevire, quum jam in mari esset deleta Carthago.

CAP. III.

Bellum Ligusticum.

PERACTO Punico bello, sequuta est brevis sane, et quasi ad recipiendum spiritum, requies argumentumque pacis, et fide bona cessantium armorum. Tunc primum post Numam clausa fuit Porta Jani. Sed statim ac sine mora patuit; Quippe jam Ligures, jam insubres Galli, nec non et Illyrii laceſſebant. Sic deſub Alpibus, id eſt, deſub ipsis Italiae faucibus Gentes, Deo quodam aſſidue incitante, ne rubiginem ac ſitum ſcilicet arma ſentirent: denique utrique quotidiani et quaſi domeſtici hoſtes tirocinia militum imbuebant; nec aliter utraque gente, quam ſi cote quadam Populus Romanus ferrum ſuae acuebat virtutis. Ligures imis Alpium jugis adhærentes, inter Varum et Macram flumen, implicitosque dumis ſilveſtribus, major aliquando labor erat invenire, quam vincere. Tuti locis et fuga, durum atque velox genus, ex occaſione magis latrocinia, quam bella faciebant. Itaque quum diu multumque eluderet Salyus, Deceates, Oxybius, Euburiates, Ingaunus tandem Fulvius latebras
eorum

eorum ignibus sepsit: Bæbius in plana deduxit: Posthumius ita exarmavit, ut vix reliquerit ferrum, quo terra coleretur.

C A P. IV.

Bellum Gallicum.

GALLIS Insubribus, et his accolis Alpium, animi feraturn, corpora plus quam humana erant: sed, quod experimento deprehensum, sicut primus impetus eis major, quam virorum est, ita sequens minor, quam feminarum; Alpina quippe corpora, humenti cælo educata, habent quiddam simile nivibus suis: mox ut caluere pugna, statim in sudorem eunt, et levi motu, quasi Sole, laxantur. Hi sæpe et alias, sed Britomare duce, *non prius soluturos se baltea, quam Capitolium ascenderent*, juraverant. Factum est; Victos enim Æmilius in Capitolio discinxit. Mox, Ariovisto duce, *vovere de nostrorum militum præda Marti suo torquem*. Intercepit Juppiter votum; Nam de torquibus eorum aureum tropæum Jovi Flaminius erexit. Viridomaro rege *Romana arma Vulcano* promiserant. Aliorum vota ceciderunt; Occiso enim rege Marcello, tertia post Romulum patrem, Feretrio Jovi arma suspendit.

C A P. V.

Bellum Illyricum.

ILLYRII, seu Liburni, sub extremis Alpium radicibus agunt, inter Arsam, Titiumque flumen, longissime per totum Adriani maris littus effusi. Hi, regnante Teutana muliere, populationibus non contenti, licentiæ scelus addiderunt. Legatos quippe nostros, ob ea, quæ deliquerant, jure agentes, ne gladio quidem, sed ut victimas, securi percutiunt: Præfectos navium igne comburunt: idque, quo indignius foret, mulier imperabat.

imperabat. Itaque Cnæo Centimalo duce late domantur. Strictæ in Principum colla Secures, legatorum Manibus litavere.

CAP. VI.

Bellum Punicum secundum.

POST primum Punicum bellum vix quadriennii requies, ecce alterum: minus quidem spatio (nec enim amplius quam decem et octo annos habet) sed adeo cladium atrocitate terribilius, ut, si quis conferat damna utriusque Populi, similior victo sit Populus, qui vicit. Pudebat nobilem Populum ablato mari, raptis Insulis dare tributa, quæ jubere consueverat. Quin ultionem puer Annibal ad aram patri juraverat: nec morabatur. Igitur in causam belli Saguntus deleta est, vetus Hispaniæ civitas, et opulenta, fideique erga Romanos magnum quidem, sed triste monumentum; quam in libertatem, còmmuni fœdere exceptam, Annibal causas novorum motuum quærens, et suis, et ipsorum manibus evertit, ut Italiam sibi rupto fœdere aperiret. Summa fœderum Romanis Religio est. Itaque ad auditum sociæ civitatis obsidium, memores icti cum Pœnis quoque fœderis, non statim ad arma procurrunt, dum prius more legitimo queri malunt. Saguntini interim, jam novem mensibus fessi fame, machinis, ferro, versa denique in rabiem fide, immanem in foro excitant rogum: tum desuper se suosque, cum omnibus opibus suis, ferro et igni corrumpunt. Hujus tantæ cladis auctor Annibal poscitur. Tergiversantibus Pœnis, Dux legationis Fabius. *Quæ, inquit, mora est? In hoc ego sinu bellum Pacemque porto; utrum eligitis?* Succlamantibus: *Bellum!* *Bellum igitur,* inquit, *Accipite:* excusso in media curia togæ gremio, non sine horrore, quasi plane sinu bellum ferret. Similis exitus belli initio fuit; nam, quasi has inferias sibi Saguntinorum ultimæ diræ in illo publico parricidio in-

cendioque mandassent, ita Manibus eorum, vastatione Italiæ, captivitate Africæ, Ducum et Regum, qui id gessere bellum, exitio parentatum est. Igitur, ubi semel se in Hispania movit illa gravis et luctuosa Punici Belli vis atque tempestas destinatumque Romanis jam diu fulmen, Saguntino igne conflagavit: statim quodam impetu rapta, medias perfregit Alpes; et in Italiam ab illis fabulosæ altitudinis nivibus, velut cælo missa, descendit. Ac primi quidem impetus turbo inter Padum, et Ticinum, valido statim fragore detonuit. Tunc Scipione duce fusus exercitus. Saucius et ipse venisset in manus hostium Imperator, nisi protectum patrem prætextatus filius ab ipsa morte rapuisset. Hic erit Scipio, qui in exitium Africæ crescit, nomen ex malis ejus habiturus. Ticino Trebia succedit. Hic secunda belli Punici procella defæviit, Sempronio Consule. Tunc callidissimi hostes, frigidum et nivalem nacti diem, quum se ignibus prius, oleoque fovissent, (horribile dictu) homines a meridie et Sole venientes, nostra nos hieme vicerunt. Transmenius lacus, tertium fulmen Annibalis, Imperatore Flaminio. Ibi quoque ars nova Punicæ fraudis; quippe nebula lacus palustribusque virgultis tectus eques, terga subito pugnantium invasit. Nec de Diis possumus queri. Imminentem quippe temerario duci cladem prædixerant infidentia signis examina, et aquilæ prodire nolentes, et commissam aciem sequutus ingens terræ tremor: nisi illum horrorem soli, equitum virorumque discursus, et mota vehementius arma fecerunt. Quartum, id est, pæne ultimum vulnus Imperii, Cannæ, ignobilis Apuliæ vicus, sed magnitudine cladis emerfit: et quadraginta millium cæde parta nobilitas. Ibi in exitium infelicitis exercitus, dux, terra, cælum, dies, tota denique rerum natura, consensit. Siquidem non contentus simulatis transfugis Annibal, qui mox terga pugnantium ceciderunt: Insuper callidissimus imperator, patentibus in campis, observato loci ingenio, quod et Sol ibi acerrimus, et

et plurimus pulvis, et Eurus ab Oriente, semper quasi ad constitutum, ita instruxit aciem, ut, Romanis adversus hæc omnia adversis, quasi secundum cœlum tenens, vento, pulvere, sole pugnaret. Itaque duo maximi exercitus eæsi ad hostium satietatem, donec Annibal diceret militi suo, *Parce ferro!* Ducum effugit alter, alter occisus est: dubium, uter majore animo? Paullum puduit, Varro non desperavit. Documenta cladis, cruentus aliquandiu Aufidus: pons de cadaveribus jussu Ducis factus, in torrente Vergelli: modii duo anulorum Carthaginem missi, dignitasque Equestris taxata mensura. Dubium deinde non erit, quin ultimum illum diem habitura fuerit Roma, quintumque intra diem epulari Annibal in Capitolio potuerit, si, quod Pœnum illi dixisse Maarbalem Bomilcaris ferunt, *quemadmodum sciret vincere, sic uti victoria scisset.* Tum quidem illum, ut dici vulgo solet, aut fatum Urbis imperaturæ, aut ipsius mens mala, et aversi a Carthagine Dii, in diversum abstulerunt. Quum victoria posset uti, frui maluit, relictaque Roma, Campaniam Tarentumque peragrarè: ubi mox et ipse, et exercitus, ardore languit: adeo, ut vere dictum sit, *Capuam Annibali Cannas fuisse.* Siquidem invictum Alpibus, indomitum armis, Campaniæ (quis crederet?) Soles, et tepentes fontibus Bajæ, subegerunt. Interim respirare Romanus, et quasi ab inferis emergere. Arma non erant, detracta sunt templis: Deerat juvenus, in sacramentum militiæ liberata servitia: Egebat ærarium, opes suas libens Senatus in medium protulit, nec, præter quod in bullis singulisque annulis erat, quicquam sibi auri reliquere. Eques sequutus exemplum, imitataque equitem Tribus. Denique vix sufficere tabulæ, vix Scribarum manus, Lævino Marcelloque Consulibus, quum privati opes in publicum deferrentur. Quid autem in eligendis Magistratibus? quæ Centuriarum sapientia, quum Juniores a Senioribus consilium de creandis Consulibus petiverunt? Quippe adversus hostem totiens

victorem, tam callidum, non virtute tantum; sed suis etiam
 consiliis pugnare oportebat. Prima redeuntis, et ut sic dixerim,
 reviviscentis Imperii spes Fabius fuit: qui novam de Annibale
 victoriam commentus est, *non pugnare*. Hinc illi cognomen
 novum, et Reipublicæ salutare, *Cunctator*. Hinc illud ex Popu-
 lo, ut *Imperii scutum* vocaretur. Itaque per Samnium totum, per
 Falernos, Gauranosque saltus sic maceravit Annibalem, ut, qui
 frangi virtute non poterat, mora comminueretur. Inde Claudio
 Marcello duce etiam congredi ausus est. Cominus venit, et
 pepulit a Campania sua, et obsidione Nolæ urbis excussit. Au-
 fus et Sempronio Graccho duce, per Lucaniam sequi, et pre-
 mere terga cedentis: quamvis tunc (o pudor!) manu servili
 pugnaret. *Nam hucusque tot mala compulerant; Sed libertate do-
 nata fecit de servis Romanos.* O horribilem in tot adversis fidu-
 ciam! O singularem animum ac spiritum Populi Romani! Tam
 arctis Afflictisque rebus, quum de Italia sua dubitaret, ausus est
 tamen in diversa respicere: quumque hostis in iugulo Reipub-
 licæ per Campaniam Apuliamque volitaret, mediamque jam de
 Italia Africam faceret, eodem tempore et hunc sustinebat, et
 in Siciliam, Sardiniam, Hispaniam, divisa per Terrarem Orbem
 arma mittebat. Sicilia mandata Marcello. Nec diu resistit;
 Tota enim insula in una urbe superata est. Grande illud, et,
 ante id tempus, invictum caput Syracusæ, quamvis Archimedis
 ingenio defenderentur, aliquando cesserunt. Longe illi triplex
 Murus, totidemque Arces, Portus ille marmoreus, et Fons cele-
 bratus Arethusæ, nisi quod hætenus profuere, ut pulchritudini
 victæ urbis parceretur. Sardiniam Gracchus arripuit. Nihil
 illa gentis feritas, infanorumque (nam sic vocantur) immanitas
 montium profuere. Sævum in urbes, urbemque urbium Ca-
 ralim: ut gens contumax, vilisque morti, saltem desiderio pa-
 trii soli domaretur. In Hispaniam missi Cnæus et Publius Sci-
 piones, pæne totam Pœnis eripuerant; sed insidiis Punicæ frau-
 dis

dis oppressi rursus amiserunt: magnis quidem illi praeliis, quum Punicas opes cecidissent. Sed Punicæ infidiæ alterum ferro, castra metantem: alterum, quum evasisset in turrim, cinctum facibus oppresserunt. Igitur, in ultionem patris ac patrui, missus cum exercitu Scipio, cui tam grande de Africa nomen Fata decreverant, bellatricem illam, illam viris armisque nobilem Hispaniam, illam seminarium hostilis exercitus, illam Annibalis eruditricem (incredibile dictu!) totam, a Pyrenæis montibus in Herculis Columnas, et Oceanum, recuperavit: Nescias citius, an felicius? Quam velociter, quatuor anni farentur: Quam feliciter, vel una civitas probat; eodem quippe, quo obsessa die, capta est: omenque Africanæ victoriæ fuit, tam facile victa Hispana Carthago. Certum est tamen, ad profligandam provinciam maxime profecisse singularem Ducis sanctitatem: quippe qui captivos pueros puellasque præcipue pulcritudinis Barbaris restituerit, ne in conspectum quidem suum passus adduci, ne quid de virginitatis integritate delibasse vel oculis videretur. Hæc inter diversa terrarum Populus Romanus: nec ideo tamen Italiæ visceribus inhærentem summovere poterat Annibalem. Pleraque ad hostem defecerant; et Dux accerrimus, contra Romanos, Italicis quoque viribus utebatur. Jam tamen eum plerisque oppidis et regionibus excusseramus. Tarentus ad nos redierat: jam et Capua, fedes, et domus, et patria altera Annibalis, tenebatur: cujus amissio tantum Pœno Duci dolorem dedit, ut ille totis viribus Romam converteretur. O Populum dignum Orbis Imperio! dignum favore, et admiratione Hominum ac Deorum! Compulsus ad ultimos metus, ab incepto non destitit: et de sua Urbe sollicitus, Capuam tamen non omisit; sed parte exercitus sub Appio Consule relicta, parte Flaccum in urbem sequuta, absens simul, præsensque pugnabat. Quid ergo miramur, moventi castra a tertio lapide Annibali, iterum ipsos Deos, (Deos, inquam, nec fateri

fateri pudebit) restitisse? Tanta enim ad singulos illius motus vis imbrium effusa, tanta ventorum violentia coorta est, ut divinitus hostem summoveri, nec cœlo, sed ab Urbis ipsius mœnibus, et Capitolio, ferri videretur. Itaque fugit, et cessit, et in ultimum se Italiæ recepit sinum, quum Urbem tantum non adoratam reliquisset. Parva res dictu, sed ad magnanimitatem Populi Romani probandam satis efficax: quod illis ipsis, quibus obsidebatur, diebus ager, quem Annibal castris infederat, venalis Romæ fuit, hastæque subiectus invenit emptorem. Voluit Annibal contra fiduciam imitari, subjecitque argentarias Urbis tabernas: nec sector inventus est, ut scias etiam præfagia satis fuisse. Nihil actum erat tanta virtute, tanto favore Deorum; Siquidem Asdrubal, frater Annibalis, cum exercitu novo, novis viribus, nova belli mole veniebat. Actum erat procul dubio, si vir ille se cum fratre junxisset. Sed hunc quoque castrametantem Claudius Nero cum Livio Salinatore debellat. Nero in ultimo Italiæ angulo summovebat Annibalem. Livius in diversissimam partem, id est in ipsas nascentis Italiæ fauces signa converterat. Tanto, id est, omni, qua longissima Italia, solo interjacente, quo consilio, qua celeritate, Consules castra conjunxerint, inopinanterque hostem collatis signis compresserint, neque id fieri Annibal senserit, difficile dictu est. Certe Annibal, re cognita, quum projectum fratris caput ad sua castra vidisset, *Agnosco, inquit infelicitatem Carthaginis*. Hæc fuit illius viri, non sine præfagio quodam fati imminentis, prima confessio. Jam certum erat, Annibalem, etiam ipsius confessione, posse vinci: Sed tot rerum prosperarum fiducia plenus Populus Romanus magni æstimabat, asperrimum hostem in sua Africa debellare. Duce igitur Scipione, in ipsam Africam tota mole conversus, imitari cœpit Annibalem, et Italiæ suæ clades in Africam vindicare. Quas ille (dii boni!) Asdrubalis copias, quos Syphacis exercitus fudit? Quæ, quantaque utriusque castra

tra facibus illatis una nocte delevit? denique jam non a tertio lapide, sed ipsas Carthaginis Portas obsidio quatiebat: sic factum est, ut inhærentem, atque incumbentem Italiæ, extorqueret Annibalem. Non fuit major sub imperio Romano dies, quam ille, quum duo omnium et antea et postea Ducum maximi, Ille Italiæ, Hic Hispaniæ victor, collatis cominus signis direxere aciem. Sed et colloquium fuit inter ipsos de legibus pacis. Steterunt diu mutua admiratione defixi. Ubi de pace non convenit, signa cecinere. Constat utriusque confessione *nec melius instrui aciem, nec acrius potuisse pugnari*. Hoc Scipio de Annibalis, Annibal de Scipionis exercitu prædicaverunt. Sed tamen Annibal cessit, præmiumque victoriæ Africa fuit, et sequutus Africam statim Terrarum Orbis.

CAP. VII.

Bellum Macedonicum primum.

POST Carthaginem vinci neminem puduit. Sequutæ sunt statim Africam gentes: Macedonia, Græcia, Syria, cæteraque omnia, quodam quasi æstu et torrente fortunæ. Sed primi omnium Macedones, affectator quondam Imperii populus. Itaque quamvis tunc Philippus regno præsideret, Romani tamen dimicare sibi cum Rege Alexandro videbantur. Macedonicum bellum nomine amplius, quam spectatione gentis fuit. Causa cœpit a fœdere Philippi, quo Rex jam pridem dominantem in Italia Annibalem sibi sociaverat. Postea crevit, implorantibus Athenis auxilium contra Regis injurias, quum ille ultra jus victoriæ, in templa, aras, et sepulcra ipsa sæviret. Placuit Senatui opem tantis ferre supplicibus; Quippe jam gentium Reges, Duces, Populi, Nationes, præsidia sibi ab hac Urbe petebant. Primo igitur, Læviño Consule, Populus Romanus Jonium mare ingressus, tota Græciæ littora veluti triumphanti classe

classe peragravit; Spolia quippe Siciliae, Sardiniae, Hispaniae, Africae praeferebat, et manifestam victoriam nata in Prætoriae puppe laurus pollicebatur. Aderat sponte in auxilium Attalus, rex Pergamenorum: aderant Rhodii, nauticus populus; *Nam Rhodus opinatissima Insula, et totius Asiae Insularum metropolis, cum pene omnibus Cycladibus arma pertimescens, Romano jamdudum se foederatam Populo, se illi conjunxerat et navali bello solatia condonabat:* quibus a mari, Consul a terris omnia equis, virisque, quatiebat. Bis victus Rex, bis fugatus, bis exutus castris: quum tamen nihil terribilius Macedonibus fuit ipso vulnere aspectu, quæ non spiculis, non sagittis, nec ullo Græculo ferro; sed ingentibus pilis, nec minoribus adacta gladiis, ultra mortem patebant. Enimvero Flaminio duce invios antea Chaonum montes, Aoumque amnem per abrupta vadentem, id est ipsa Macedonia claustra penetravimus Introisse, victoria fuit; Nam nunquam postea ausus congregi Rex, ad tumulos, quos Cynoscephalas vocant, uno, ac ne hoc quidem iusto, prælio opprimitur. Et illi quidem Consul pacem dedit, regnumque concessit. Mox, ne quid esset hostile, Thebas, et Eubœam, et grassantem sub Nabide suo Lacedæmoniam, compescuit. Græciæ vero veterem statum reddidit, ut legibus viveret suis, et avita libertate frueretur. Quæ gaudia? quæ vociferationes fuerunt, quum hoc forte, Nemeæ in theatro, quinquennialibus ludis, a præcone caneretur? Quo certavere plausu? Quid florum in Consulem profuderunt? Et iterum, iterumque præconem repetere illam vocem jubebant, qua libertas Achaiae pronuntiabatur: nec aliter illa Consulari sententia, quam modulatissimo aliquo tibiæ, aut fidium cantu, fruebantur.

CAP. VIII.

Bellum Syriacum regis Antiochi.

MACEDONIAM statim Syria, et regem Philippum Antiochus excepit, quodam casu, quasi industria, sic adgubernante fortuna: ut quemadmodum ab Africa in Europam, sic ab Europa in Asiam, ultro se suggerentibus causis, Imperium procederet, et cum Terrarum Orbis situ, ipse ordo victoriarum navigaret. Non aliud formidolosius fama bellum fuit, quippe quum Persas et Orientem, Xerxem atque Darium cogitarent; quando perfolli invii montes: quando velis opertum mare nunciaretur. Ad hoc cœlestes minæ territabant, quum humore continuo Cumanus Apollo fudaret. Sed hic faventis Asiæ suæ Numinis timor erat. Nec sane viris, opibus, armis, quicquam copiosius Syria; Sed in manus tam ignavi Regis inciderat, ut nihil fuerit in Antiocho speciosius, quam quod a Romanis victus est. Impulere Regem in id bellum, illinc Thoas Ætoliae Princeps, inhonoratam apud Romanos querens adversus Macedones militiæ suæ societatem: hinc Annibal, qui in Africa victus, profugus, et pacis impatiens, hostem Populo Romano toto Orbe quærebat. Et quod illud fuisset periculum, si se consiliis ejus Rex tradidisset? id est, si Asiæ viribus usus fuisset miser Annibal? Sed rex suis opibus, et nomine Regio fretus, satis habuit bellum movere. Europa jam, dubio procul, jure ad Romanos pertinebat. Hic Lyfimachiam urbem, in littore Thracio positam a majoribus suis, Antiochus ut hæreditario jure reposcebat. Hoc velut fidere, Asiatici belli mota tempestas. Sed maximus Regum, contentus fortiter indixisse bellum, quum ingenti strepitu ac tumultu movisset ex Asia, occupatis statim Insulis, Græciæque littoribus, otia et luxus tanquam victor agitabat. Eubœam insulam, continenti adhærentem, tenui freto

H h

recipro-

reciprocantibus aquis Euripus abscidit. Hic ille positis aureis sericisque tentoriis, sub ipso freti murmure, quum inter fluentia tibiis fidibusque concineret, collatis undique, quamvis per hiemem, rosis, ne non aliquo Dux genere videretur, virginum puerorumque delectus habebat. Talem ergo Regem, jam sua luxuria debellatum, Populus Romanus, Acilio Glabrione Consule, in Insula aggressus, ipso statim adventus sui nuntio coegit ab Insula fugere. Tum præcipitem apud Thermopylas assequutus, locum trecentorum Laconum speciosa cæde memorandum, ne ibi quidem fiducia loci resistentem, mari ac terra cedere coegit. Statim et e vestigio itur in Asiam. Classis Regia Polyxenidæ Annibalique commissa; nam Rex prælium nec spectare poterat. Igitur duce Æmilio Regillo, adremigantibus Rhodiis, tota laceratur. Ne sibi placeant Athenæ! In Antiocho vicimus Xerxem: in Æmilio Themistoclem æquavimus: Epheso Salamina pensavimus. Tum Consule Scipione, cui frater, ille modo victor Carthaginis, Africanus, voluntaria legatione aderat, debellari Regem placet. Et jam toto cesserat mari: Sed nos imus ulterius. Mæandrum ad amnem, montemque Sipylum, castra ponuntur. Hic Rex, (incredibile dictu, quibus auxiliis, quibus copiis?) confederat. Trecenta millia peditum: Equitum, falcatumque curruum, non minor numerus. Elephantis ad hoc immensæ magnitudinis, auro, purpura, argento, et suo ebore fulgentibus, aciem utrinque vallaverat. Sed hæc omnia præpedita magnitudine sua. Ad hoc imber, qui subito superfusus, mira felicitate Persicos arcus corruerat. Primum trepidatio: mox fuga: dehinc triumphus fuerunt. Victo, et supplici, pacem atque partem regni dari placuit, eo libentius, quod tam facile cessisset.

CAP. IX.

Bellum Ætolicum.

SYRIATICO bello successit, ut debebat, Ætolicum; Victo quippe Antiocho, Romanus faces Asiatici belli persequabatur. Ergo Fulvio Nobiliori mandata ultio est. Hic protinus caput gentis Ambraciam, Regiam Pyrrhi, machinis quatit. Sequuta deditio est. Aderant Ætolorum precibus Attici, Rhodii: et memineramus auxilii; sic placuit ignoscere. Serpsit tamen latius in proximos bellum, omnisque late Cephalenia, Zacynthos, et quicquid insularum in eo mari inter Ceraunios montes jugumque Maleum, Ætolici belli accessio fuerunt.

CAP. X.

Bellum Histricum.

HISTRI sequuntur Ætolos: quippe bellantes eos nuper adjuverant. Initia pugnae prospera hosti fuerunt: eademque exitii causa. Nam quum Cnæi Manlii castra cepissent, opimæque prædæ incubarent, epulantes, ac ludibundos plerosque, ac ubi essent, præ poculis nescientes, Appius Pulcher invadit. Sic cum sanguine et spiritu male partam revomuerunt victoriam. Ipse Rex Apulo, equo impositus, quum subinde crapula, et capitis jactati fervore, lapsaret, captum sese vix, et ægre, postquam experrectus est, didicit.

C A P. XI.

Bellum Gallogræcum.

GALLOGRÆCIAM quoque Syriatici belli ruina convolvit. Fuerint inter auxilia Regis Antiochi: an fuisse, ac cupidus triumphi Manlius eos visos simulaverit, dubium est. Certe negatus est Victori triumphus, quia causam belli non approbavit Senatus. Cæterum gens Gallogræcorum, sicut ipsum nomen indicio est, mixtæ, et adulteratæ reliquæ Gallorum, qui Brenno duce vastaverant Græciam, mox Orientem sequuti, in media Asiæ parte federunt. Itaque ut frugum semina mutato solo degenerant: sic illa genuina feritas eorum, Asiatica amœnitate mollita est. Duobus itaque præliis fusi fugatique sunt: quamvis sub adventu hostis relictis sedibus, in altissimos se montes recepissent. Tolostobogi Olympum, Tectosagi Magabam infederant. Utrique fundis sagittisque adacti, in perpetuam se pacem dediderunt. Sed alligati miraculo quodam fuere, quum catenas moribus et ore tentassent: quum offocandas invicem fauces præbuissent. Nam Ortiagontis Regis uxor, a Centurione stuprum passa, memorabili exemplo custodiam evasit, revulsumque militis caput ad maritum suum retulit.

C A P. XII.

Bellum Macedonicum secundum.

DUM aliæ aliæque gentes, Syriatici belli sequuntur ruinam, Macedonia se rursus erexit. Fortissimum populum memoria et recordatio suæ nobilitatis agitabat: Et successerat Philippo filius Perfes, qui semel in perpetuum victam esse Macedoniam, non putabat ex gentis dignitate. Multo vehementius sub hoc Macedones, quam sub patre, consurgunt. Quippe Thraces
in

in vires suas traxerant: atque ita industriam Macedonum, viribus Thracum: ferociam Thracum, disciplina Macedonum, temperaverunt. Accessit his consilium Ducis, qui situm regionum suarum summo speculatus Hæmo, positus per abrupta castris, ita Macedoniam suam armis ferroque vallaverat, ut non reliquisse aditum, nisi cœlo venturis hostibus videretur. Tamen Marcio Philippo Consule eam Provinciam ingressus Populus Romanus, exploratis diligenter accessibus, propter Ascurida paludem, per averfos deviosque tumulos, illa, quæ volucris quoque videbantur inaccessa, Regem securum, et nihil tale metuentem, subita belli irruptione terruit. Cujus tanta trepidatio fuit, ut pecuniam omnem in mare jusserit mergi, ne periret: classem cremari, ne intenderetur. Paulo Consule, quum majora et crebriora essent imposita præsidia, per alias vias Macedonia deprensa est: Summa quidem arte et industria ducis, cum alia minatus, alia irrepsisset. Cujus adventus ipse adeo terribilis Regi fuit, ut interesse non auderet, sed gerenda ducibus bella mandaverit. Absens ergo victus, fugit in Maria, Insulamque Samothracen, fretus celebri religione, quasi templa et aræ possent defendere, quem nec montes sui, nec arma potuissent. Nemo Regum diutius amissæ fortunæ conscientiam retinuit. Supplex quum scriberet ad Imperatorem ab illo, quo confugerat, templo, nomenque notaret suum, Regem addidit. Sed nec reverentior captæ Majestatis alius Paulo fuit. Quum in conspectum venisset hostis, in tentorium recepit, et conviviiis adhibuit, liberosque admonuit suos, ut fortunam, cui tantum liceret, revererentur. Inter pulcerrimos hunc quoque Populus Romanus de Macedonia duxit, atque vidit, triumphum: quippe cujus spectaculo triduum impleverit. Primus dies signa, tabulasque: sequens arma, pecuniasque, transvexit: tertius captivos, ipsumque Regem, attonitum adhuc, ac tanquam subito malo stupentem. Sed multo prius gaudium victoriæ Populus Romanus, quam Epistolis victoris

victoris, perceperat; quippe eodem die, quo victus est Perse in Macedonia, Romæ cognitum est. Duo juvenes candidis equis, apud Juturnæ Lacum, pulverem et cruorem abluebant. Hi nuntiavere. Castorem et Pollucem fuisse, creditum vulgo, quod gemini fuissent: interfuisse bello, quod sanguine maderent: a Macedonia venire, quod adhuc anhelarent.

C A P. XIII.

Bellum Illyricum.

MACEDONICI belli contagio traxit Illyricos. Ipsi quidem, ut Romanum a tergo distringerent, a Perse Rege conducti pecunia, militavere. Sine mora ab Anicio Prætore subiguntur. Scodram caput Gentis delesse suffecit. Statim sequuta deditio est. Denique hoc bellum ante finitum est, quam geri Romæ nunciaretur.

C A P. XIV.

Bellum Macedonicum tertium.

QUODAM fato, quasi ita convenisset inter Pœnos et Macedonas, ut tertio quoque vincerentur, eodem tempore utrique arma moverunt; sed prior jugum excutit Macedo, aliquanto, quam ante, gravior, dum contemnitur. Causa belli prope erubescenda; Quippe regnum pariter et bellum vir ultimæ sortis Andriscus invaserat, dubium an servus? mercenarius certe; sed quia vulgo ex similitudine Philippi, *Pseudophilippus* vocabatur, Regiam formam, Regium nomen, animo quoque regio implevit. Igitur dum hæc ipsa contemnit Populus Romanus, Juventio Prætore contentus, virum non Macedonicis modo, sed Thraciæ quoque auxiliis ingentibus validum, temere tentavit, invictusque a veris Regibus, ab illo imaginario et scenico Rege superatur;

superatur; Sed, Consule Metello, amissum cum legione Prætorem, plenissime ultus est. Nam et Macedoniam servitute multavit: et ducem belli deditum ab eo, ad quem confugerat, Thraciæ Regulo, in Urbem in catenis reduxit; hoc quoque illi in malis indulgente fortuna, ut de eo Populus Romanus, quasi de vero Rege, triumpharet.

CAP. XV.

Bellum Punicum tertium.

TERTIUM cum Africa bellum, et tempore exiguum, (nam quadriennio peractum est: et in comparatione priorum, minimum labore; non enim tam cum viris, quam cum ipsa urbe pugnatum est: Sed plane maximum eventu; quippe eo tandem Carthago finita est. Atque si quis trium temporum momenta consideret, primo commissum bellum, profligatum secundo, tertio vero confectum est. Sed hujus causa belli, quod contra fœderis legem, adversus Numidas quidem semel parasset classem et exercitum, frequens autem Masinissæ fines territaret: Et huic bono socioque Regi favebatur. Quum bellum federet, de belli fine tractatum est. Cato inexpiabili odio, delendam esse Carthaginem, et quum de alio consuleretur, pronuntiabat: Scipio Nasica servandam, ne metu ablato æmulæ, luxuriari felicitas Urbis inciperet. Medium Senatus elegit, ut urbs tantum loco moveretur; Nihil enim speciosius videbatur, quam esse Carthaginem, quæ non timeretur. Igitur Manilio Cenforinoque Consulibus, Populus Romanus aggressus Carthaginem, spe pacis ingesta, traditam a volentibus classem, sub ipso ore urbis, incendit. Tum evocatis Principibus, *si salvi esse vellent, ut migrarent finibus*, imperatum: Quod pro rei atrocitate adeo movit iras, ut extrema mallent. Comploratum igitur publice statim, et pari voce clamatum est, *ad arma!* seditque sententia, quoquo modo

modo rebellandum: non quia spes ulla jam superesset; sed quia patriam suam mallent hostium, quam suis manibus everti. Qui rebellantium fuerit furor, vel hinc intelligi potest, quod in usum novæ classis tecta domusque resciderunt, in armorum officinis aurum et argentum pro ære ferroque conflatum est, in tormentorum vincula matronæ crines suos contulerunt. Manilio deinde Consule, terra marique fervebat obsidio: Operis portus nudatur: et primus, et sequens, jam et tertius murus; quum tamen Byrsa, quod nomen Arci fuit, quasi altera Civitas, resistebat. Quamvis profligato urbis excidio, tamen fatale Africæ nomen Scipionum videbatur. Igitur in alium Scipionem conversa Respublica, finem belli reposcebat. Hunc Paullo Macedonico procreatum, Africani illius magni Filius in decus gentis assumpserat, hoc scilicet fato, ut, quam urbem concusserat Avus, Nepos ejus everteret. Sed, quomodo maxime mortiferi esse morsus solent morientium bestiarum; Sic plus negotii fuit cum semirutâ Carthagine, quam integra. Compulsis in unam arcem hostibus, Portum quoque mari Romanus obsederat. Illi alterum sibi portum, ab alia urbis parte, foderunt. Nec ut fugerent; sed quia nemo illos, nec evadere posse credebat. Inde quasi enata subito classis erupit: quum interim jam diebus, jam noctibus, nova aliqua moles, nova machina, nova perditorum hominum manus, quasi ex obruto incendio subita de cineribus flamma, prodibat. Deploratis novissime rebus, quadraginta se milia virorum dediderunt, quodque minus credas, duce Asdrubale. Quanto fortius femina, et uxor Ducis? quæ comprehensis duobus liberis, a culmine se domus in medium misit incendium, imitata Reginam, quæ Carthaginem condidit. Quanta urbs deleta sit, ut de cæteris taceam, vel ignium mora probari potest; Quippe per continuos decem et septem dies vix potuit incendium extinguere, quod domibus ac templis suis sponte hostes immiserant:

miserant: ut, quatenus urbs eripi Romanis non poterat, triumphus arderet.

CAP. XVI.

Bellum Achaicum.

QUASI seculum illud everfionibus Urbium curreret; ita Carthaginis ruinam statim Corinthus excepit, Achaiae caput, Graeciae decus, inter duo maria, Jonium et Ægæum, quasi spectaculo exposita. Hæc, o facinus indignum! ante oppressa est, quam in numerum certorum hostium referretur. Critolaus causa belli, qui libertate a Romanis data adversus ipsos usus est, Legatosque Romanos, dubium an est manu? certe oratione, violavit. Igitur Metello, ordinanti cum maxime Macedoniam, Mandata est ultio: Et hinc Achaicum bellum. Ac primum Critolai manum Metellus Consul, per patentis Elidis campos, toto cecidit Alpheo. Et uno prælio peractum erat bellum. Jam et urbem ipsam terrebat obsidio; Sed, o fata rerum! Quum Metellus dimicasset, ad victoriam Mummius venit. Hic alterius Ducis Diæi late exercitum sub ipsis Isthmi faucibus fudit, geminosque portus sanguine infecit. Tum ab incolis deserta civitas, direpta primum, deinde tuba præcinente, deleta est. Quid Signorum, quid Vestium, quidve Tabularum raptum incensum, atque projectum est! Quantas opes et abstulerit, et cremaverit, hinc scias, quod, quicquid Corinthii æris toto orbe laudatur, incendio superfuisse comperimus; Nam et æris notam pretiosiores ipsa opulentissimæ Urbis fecit injuria: quia incendio permixtis plurimis statuis atque simulacris, æris auri argentique venæ in commune fluxere.

C A P. XVII.

Res in Hispania gestæ.

U T Carthaginem Corinthus, ita Corinthum Numantia sequuta est: Nec denique toto orbe quicquam intactum armis, post illa duo clarissimarum urbium excidia. Late, atque passim: nec per vices, sed simul pariter, quasi unum undique bellum fuit. Prorsus ut illæ urbes, quasi agitantibus ventis, diffudisse quædam belli incendia toto orbe viderentur. Hispaniæ nunquam animus fuit adversus nos universæ confurgere: nunquam conferre vires suas libuit, neque aut imperium experiri, aut libertatem tueri suam publice. Alioquin ita undique mari, Pyrenæoque, vallata est, ut ingenio situs nec adiri quidem potuerit. Sed ante a Romanis obsessa est, quam se ipsa cognosceret. Sola omnium provinciarum, vires suas, postquam victa est, intellexit. In hac prope ducentos per annos dimicatum est, a primis Scipionibus in Cæsarem Augustum: non continue, nec cohærenter; sed prout causæ lâcessierant: nec cum Hispanis initio, sed cum Pœnis in Hispania. Inde contagio, et series, causæque bellorum. Prima per Pyrenæum jugum signa Romana Publius et Cnæus Scipiones intulerunt, præliisque ingentibus Annonem, et Asdrubalem, fratrem Annibalis, ceciderunt: Raptaque erat impetu Hispania, nisi fortissimi viri, in ipsa sua victoria oppressi Punica fraude, cecidissent, terra marique victores. Igitur quasi novam integramque provinciam ultor patris et patrui Scipio, ille mox Africanus, invasit: isque statim capta Carthagine, et aliis urbibus, non contentus Pœnos expulisse, stipendiariam nobis Provinciam fecit: omnia citra ultraque Iberum subjecit imperio: primusque Romanorum ducum, victor ad Gades et Oceani ora pervenit. *Plus est provinciam retinere, quam facere:* Itaque per partes jam huc, jam illuc missi duces, qui ferocissimas,

ferocissimas, et ad id temporis liberas gentes, impatientes jugi, multo labore, nec incruentis certaminibus, servire docuerunt. Cato ille Censorius Celtiberos, id est robur Hispaniæ, aliquot præliis fregit. Gracchus, pater ille Gracchorum, eosdem centum et quinquaginta urbium everfione multavit. Metellus ille, cui ex Macedonia cognomen, meruit et Celtibericus fieri, quum et Contrebiam memorabili cepisset exemplo, et Segobrigæ majori gloria pepercisset. Lucullus Turdulos, atque Vaccæos, de quibus Scipio, ille posterior, singulari certamine, quum R. Exercitus fuisset provocatus, opima retulerat. Decimus Brutus aliquanto latius, Celticos, Lusitanosque, et omneis Gallæciæ Populos, formidatumque militibus flumen Oblivionis: peragratoque victor Oceani litore, non prius signa convertit, quam cadentem in maria Solem, obrutumque aquis ignem, non sine quodam sacrilegii metu et horrore, deprehendit. Sed tota certaminum moles cum Lusitanis fuit, et Numantinis: Nec immerito; Quippe solis gentium Hispaniæ, duces contigerunt. Fuisset et cum omnibus Celtiberis, nisi dux illius motus, initio belli, oppressus esset, summus vir astu et audacia, si res cessisset, Solondicus, qui hastam argenteam quatiens velut cælo missam, vaticinanti similis, omnium in se mentes converterat; Sed quum pari temeritate sub nocte castra Consulis adiisset, juxta tentorium ipsius pilo vigilis exceptus est. Ceterum Lusitanos Viriathus erexit, vir calliditatis acerrimæ: qui ex venatore latro: ex latrone subito Dux atque Imperator: et, si fortuna cecidisset, Hispaniæ Romulus, non contentus libertatem suorum defendere, per quatuordecim annos omnia citra ultraque Iberum et Tagum, igni ferroque populatus, castra etiam Prætorum et Præsidum aggressus, Claudium Unimanum pæne ad internecionem exercitus cecidit, et insignia trabeis, et fascibus nostris, quæ ceperat, in montibus suis trophæa fixit. Tandem eum Fabius Maximus Consul oppresserat; Sed a successore Cæpione

Servilio violata victoria est: Quippe qui conficiendæ rei cupidus, fractum ducem, et extrema deditiois agitantem, per fraudem, et insidias, et domesticos percussores, aggressus, hanc hosti gloriam dedit, ut videretur aliter vinci non potuisse.

C A P. XVIII.

Bellum Numantinum.

NUMANTIA, quantum Carthaginis, Capuæ, Corinthi opibus inferior; ita virtutis nomine, et honore par omnibus, summumque, si viros æstimes, Hispaniæ decus: Quippe quæ sine muro, sine turribus, modice edito in tumulo apud flumen sublata, quatuor millibus Celtiberorum, quadraginta milium exercitum, per annos quatuordecim sola sustinuit: Nec sustinuit modo, sed sævius aliquanto perculit, pudendisque vulneribus affecit. Novissime, quum invictam esse constaret, opus quoque eo fuit, qui Carthaginem everterat. Non temere, si fateri licet, ullius causa belli injustior. Segidenfes, socios et consanguineos, Romanorum manibus elapsos, exceperant. Habita pro eis deprecatio nihil valuit. Quum se ab omni bellorum contagione removerent, in legitimi fœderis pretium iussi *arma deponere*. Hoc sic a barbaris acceptum, quasi manus abscinderentur. Itaque statim Megaravictio fortissimo duce, ad arma conversi, Pompejum prælio aggressi, fœdus tamen maluerunt, quum debellare potuissent. Hostilium deinde Mancinum. Hunc quoque assiduis cædibus ita subegerunt, ut ne oculos quidem, aut vocem, Numantini viri quisquam sustineret. Tamen cum hoc quoque fœdus maluere, contenti armorum manubiis, quum ad internecionem sævire potuissent. Sed non minus Numantini, quam Caudini illius fœderis, flagrans ignominia ac pudore Populus Romanus, dedecus quidem præsentis flagitii deditioe Mancini expiavit. Cæterum duce Scipione, Carthaginis incendiis ad

ad excidia urbium imbuto, tandem etiam in ultionem excanduit. Sed tunc acrius in castris, quam in campo: nostro cum milite, quam cum Numantino, præliandum fuit. Quippe assiduis, et iniustis, et servilibus maxime operibus attriti, ferre plenius val- lum, qui arma nescirent: luto inquinari, qui sanguine nollent, jubebantur. Ad hæc scorta, calones, farcinæ, nisi ad usum ne- cessariæ, amputantur. Tanti esse exercitum, quanti Impera- torem, vere proditum est. Sic redactò in disciplinam milite, com- missa acies: quodque nemo visurum se unquam speraverat, fac- tum est, ut fugientes Numantinos quisquam videret. Dedere etiam sese volebant, si toleranda viris imperarentur; Sed quum Scipio vera mvellet, et sine exceptione victoriam, eo necessitatum compulsi, ut destinata morte in prælium ruerent, quum se prius epulis, quasi inferiis, implevissent carnis semicrudæ, et celix. Sic vocant indigenæ ex frumento potionem. Intellectum ab Imperatore consilium. Itaque non est permessa pugna mori- turis. Quum fossa, atque lorica, quatuorque castris circumda- tos, fames premeret; ab Duce orant prælium, ut tanquam viros occideret; Et ubi non impetrabant, placuit eruptio. Sic con- ferta manu plurimi occisi: et quum urgeret fames, aliquantif- per inde vixere. Novissime consilium fugæ sedit; Sed hoc quo- que, ruptis equorum cingulis, uxores ademere, summo scelere, per amorem. Itaque deplorato exitu, in ultimam rabiem furo- remque conversi, postremo mori hoc genere destinarunt. Duces suos, seque, patriamque, ferro et veneno, subjectoque undique igne peremerunt. Macæ esse fortissimam, et, meo iudicio, bea- tissimam in ipsis malis civitatem! Afferuit cum fide socios: Po- pulum Orbis terrarum viribus fultum, sua manu, ætate tam longa sustinuit: Novissime maximo duce oppressa civitas, nullum de se gaudium hosti reliquit; Unus enim vir Numantinus non fuit, qui in catenis duceretur. Præda, ut de pauperibus, nulla: ar- ma ipsi cremaverant. Triumphus fuit tantum de nomine.

C A P. XIX.

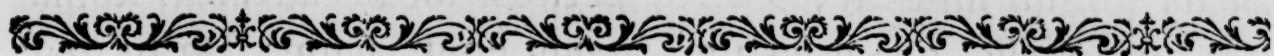
HACTENUS Populus Romanus pulcer, egregius, pius, sanctus, atque magnificus: Reliqua seculi, ut grandia æque, ita vel magis turbida et fœda, crescentibus, cum ipsa magnitudine Imperii, vitiis: adeo ut, si quis hanc tertiam ejus ætatem transmarinam, quam ducentorum annorum fecimus, dividat; centum hos priores, quibus Africam, Macedoniam, Siciliam, Hispaniam domuit, *aureos* (sicut Poetæ canunt) jure meritoque fateatur: centum sequentes, *ferreos* plane, et cruentos, et si quid immanius: quippe qui Jugurthinis, Cimbricis, Mithridaticis, Parthicis, bellis Gallicis, atque Germanicis, quibus cœlum ipsum gloria ascendit; Gracchanas, Drusianasque cædes, ad hoc Servilia bella, miscuerunt: et, ne quid turpitudini desit, Gladiatoria. Denique, in se ipse conversus, Marianis, atque Syllanis, novissime Pompeji, et Cæsaris quasi per rabiem, et furorem, nefas! semet ipse laceravit. Quæ etsi juncta inter se sunt omnia, atque confusa, tamen quo melius appareant, simul et ne scelera virtutibus obstrepant, separatim proferentur: Priusque ut eœpimus, justa illa et pia cum exteris gentibus bella memorabimus: ut magnitudo crescentis indies Imperii appareat: tum ad illa civium scelera, turpesque, et impias pugnas revertemur.

C A P. XX.

Bellum Asiaticum.

VICTA ad occasum Hispania, Populus Romanus ad Orientem pacem agebat; nec pacem modo, sed inusitata et incognita quadam felicitate, relicta regiis hereditatibus opes, et tota insimul regna veniebant. Attalus rex Pergamenorum, regis Eumenis filius, focii quondam commilitonisque nostri, testamentum reliquit:

reliquit: *Populus Romanus bonorum meorum heres esto. In bonis regis hæc fuerunt.* Adita igitur hereditate, provinciam Populus Romanus non quidem bello, nec armis; sed, quod est æquius, testamenti jure retinebat. Sed hanc, difficile dictu est, utrum facilius amiserit, an recuperaverit. Aristonicus, regii sanguinis ferox juvenis, urbes, regibus parere consuetas partim facile sollicitat: paucas resistentes, Myndum, Samon, Colophonem vi recepit. Craffi quoque prætoris cecidit exercitum, ipsumque cepit. Sed ille memor et familiæ, et Romani nominis, custodem sui barbarum virgula excæcat: in exitium sui, quod volebat, ita concitat. Mox a Perperna domitus, et captus, et per deditionem in vinculis habitus. Aquilius Asiatici belli reliquias confecit, mixtis (nefas!) veneno fontibus ad deditionem quarundam urbium. Quæ res, ut maturam, ita infamem fecit victoriam: quippe quum contra fas deum, moresque majorum, medicaminibus impuris, in id tempus sacrosancta Romana arma violasset.

LIBER TERTIUS.

C A P. I.

BELLUM JUGURTHINUM.

HÆC ad orientem. Sed non ad meridianam plagam eadem quies. Quis speraret post Carthaginem aliquod in Africa bellum? Atqui non leviter se Numidia concussit: et fuit in Jugurtha, quod post Annibalem timeretur. Quippe rex callidissimus Populum Romanum armis inclytum, et invictum opibus aggressus est: et citra spem omnium fortuna cessit, ut rex fraude præcipuus, fraude caperetur. Hic, avo Masinissa, et Micipsa patre per adoptionem, quum interficere fratres statuisset, agitated regni cupiditate, nec illos magis, quam senatum populumque Romanum, quorum in fide et clientela regnum erat, metueret: primum scelus mandat insidiis: potitusque Hiempalis capite, quum se in Adherbalem convertisset, isque Romam profugisset, missa per legatos pecunia, traxit in sententiam suam Senatum. Et hæc fuit de nobis ejus prima victoria. Missos deinde, qui regnum inter illum Adherbalemque dividerent, similiter aggressus, quum in Scauro ipsos Romani imperii mores expugnasset, inchoatum nefas perfecit audacius. Sed diu non latent scelera. Corruptæ nefas legationis erupit: placuitque bello persequi parricidam. Primus in Numidiam Calpurnius

Bestia Consul mittitur: sed rex peritus, fortius adversus Romanos aurum esse, quam ferrum, pacem emit. Cujus flagitii reus quum interveniente publica fide a senatu arcesseretur, pari audacia et venit, et competitorem imperii Masinissæ Massivam immisso percussore confecit. Hæc altera contra regem fuit causa bellandi. Igitur sequens ultio mandatur Albino. Sed hujus quoque (pro dedecus!) ita corrumpit exercitum, ut voluntaria nostrorum fuga vinceret Numida, castrisque potiretur. Addito etiam turpi fœdere, in pretium salutis, quem prius emerat, dimisit exercitum. Eodem tempore in ultionem non tam imperii Romani, quam pudoris, Metellus assurgit: qui callidissime hostem nunc precibus, nunc minis, jam simulata, jam quasi vera fuga eludentem artibus suis aggressus est. Agrorum atque vicorum populatione non contentus in ipsa Numidiæ capita impetum fecit, et Zamam quidem frustra diu voluit; ceterum Thalam, gravem armis, thesaurosque regis diripuit. Tunc urbibus exutum regem, et jam finium suorum regni que fugitivum, per Mauros, atque Getuliam sequebatur. Postremo Marius, auctis admodum copiis, quum pro obscuritate generis sui capite censo sacramento adegisset, jam fuscum et saucium regem adortus, non facilius tamen vicit, quam si integrum et recentem. Hic urbem Herculi conditam Capsam, in media Africa sitam, anguibus arenisque vallatam, mira quadam felicitate superavit: et saxeo inditam monti Mulucham urbem, per Ligurem, aditu arduo inaccessoque, penetravit. Mox non ipsum modo, sed Bocchum quoque Mauritaniae regem, jure sanguinis Numidam vindicantem, apud oppidum Cirtam graviter cecidit. Qui ubi diffusus rebus suis alienæ cladis accessio fieri timet, pretium fœderis atque amicitiae, regem facit. Sic fraudulentissimus regum fraude foci sui in insidias deductus est, et Syllæ in manum traditus: tandemque opertum catenis Jugurtham in triumpho Populus Romanus aspexit. Sed ille quoque, quamvis victus et victus, vidit

vidit Urbem, quam venalem, et quandoque perituram, si habuisset emptorem, frustra cecinerat. Jam ut venalis fuisset, habuit emptorem: et quum ille non evaserit, certum erit, eam non esse perituram.

CAP. II.

Bellum Allobrogicum.

SIC ad Meridiem Populus Romanus. Multo atrocius, et multipliciter, et magis a Septentrione sævitum. Nihil hac plaga infestius. Atrox cœlum, perinde ingenia. Omni igitur tractu violentus hostis, a dextris, atque lævis, et medio Septentrionis, erupit. Prima trans Alpes arma nostra sensere Salyi, quum de incursionibus eorum fidissima atque amicissima civitas Massilia quereretur. Allobroges deinde, et Arverni, quum adversus eos similes Æduorum querelæ opem et auxilium nostrum flagitarent. Varus victoriæ testis, Isara et Vindelicus amnes, et impiger fluminum Rhodanus. Maximus barbaris terror elephantum fuere, immanitati gentium pares. Nil tam conspicuum in triumpho, quam rex ipse Bituitus, discoloribus in armis, argenteoque carpento, qualis pugnaverat. Utriusque victoriæ quod quantumque gaudium fuerit, vel hinc existimari potest, quod et Domitius Ænobarbus, et Fabius Maximus, ipsis quibus dimicaverant in locis, faxeas erexere turres, et de super exornata armis hostilibus Tropæa fixere: quum hic mos inusitatus fuerit nostris. Nunquam enim Populus Romanus hostibus domitis victoriam suam exprobravit.

C A P. III.

*Bellum Cimbricum, Theutonicum, ac
Tigurinum.*

CIMBRI, Theutoni, atque Tigurini, ab extremis Galliæ profugi, quum terras eorum inundasset Oceanus, novæ sedes toto Orbe quærebant: exclusivæ Galliæ et Hispaniæ, quum in Italiam regyrarent, misere legatos in castra Silani, inde ad senatum; petentes, *ut Martius populus aliquid sibi terræ daret, quasi stipendium: ceterum, ut vellet, manibus atque armis suis uteretur.* Sed quas daret terras Populus Romanus, agrariis legibus intra se dimicaturus? Repulsi igitur, quod nequiverunt precibus, armis petere constituunt. Sed nec primum quidem impetum barbarorum Silanus, nec secundum Manlius, nec tertium Cæpio sustinere potuerunt. Omnes fugati, exuti castris. Actum erat, nisi Marius illi seculo contigisset. Ille quoque non ausus congredi statim; militem tenuit in castris, donec invicta illa rabies et impetus, quem pro virtute barbari habent, confensceret. Recessere igitur increpantes, et (tanta erat capiendæ Urbis fiducia) consulentes, *si quid ad uxores suas mandarent.* Nec segnius, quam minati fuerant, tripertito agmine per Alps, id est, claustra Italiæ, ferebantur. Marius, mira statim velocitate occupatis compendiis, prævenit hostem. Prioresque Theutonos sub ipsis Alpium radicibus assequutus, in loco, quem aquas Sextias vocant, quo, fidem numinum!) prælio oppressit? Vallem fluviumque medium hostes tenebant. Nostris aquarum nulla copia. Consultone id egerit imperator, an errorem in consilium verterit, dubium. Certe necessitate aucta virtus causa victoriæ fuit. Nam flagitante aquam exercitu, *Viri, inquit, estis: en illic habetis.* Itaque tanto ardore pugnatum est, eaque cædes hostium fuit, ut
victor

victor Romanus de cruento flumine non plus aquæ biberit, quam sanguinis Barbarorum. Certe rex ipse Theutobochus quater-
 nos senosque equos transilire solitus, vix unum, quum fugeret, ascendit; proximoque in saltu comprehensus, insigne spectaculum triumphi fuit. Quippe vir proceritatis eximiæ super tro-
 pæa sua eminebat. Sublatis funditus Theutonis, in Cimbros convertitur. Hi jam (quis crederet?) per hiemem, quæ altius Alpes levat, Tridentinis jugis in Italiam provoluti ruina descenderant Atesim ad. Flumen non ponte, nec navibus, sed quadam stoliditate barbarica primum corporibus aggressi, postquam retinere amnem manibus et clipeis frustra tentaverant, ingesta obrutum silva transiluere: et, si statim infesto agmine Urbem petiissent, grande discrimen esset: sed in Venetia, quo fere tractu Italia mollissima est, ipsa soli cœlique clementia robur elanguit. Ad hoc panis usu, carnisque coctæ, et dulcedine vini mitigatos. Marius in tempore aggressus est. Jam diem pugnae a nostro Imperatore petierunt, et sic proximum dedit. In patentissimo, quem Radium vocant, campo concurrere. Millia inde ad sexaginta ceciderunt, hinc trecentis minus: per omnem diem conciditur barbarus. Illic quoque Imperator addiderat virtuti dolum, sequutus Annibalem, artemque Cannarum: primum, nebulosum nactus diem, ut hosti inopinatus occurreret: tum ventosum quoque, ut pulvis in oculos et ora ferretur: tum acie conversa in orientem, ut, quod ex captivis mox cognitum est, ex splendore galearum, ac percussu, quasi ardere cœlum videretur. Nec minor cum uxoribus eorum pugna, quam cum ipsis fuit: quum objectis undique plaustis atque carpentis, altæ desuper, quasi e turribus, lanceis contisque pugnarent. Perinde speciosa mors earum fuit, quam pugna. Nam quum missa ad Marium legatione, libertatem ac sacerdotium non impetrassent (nec fas erat) suffocatis elisisque passim infantibus suis, aut mutuis concidere vulneribus aut vinculo e crinibus suis facto, ab arboribus

arboribus jugisque plaustrorum pependerunt. Bojorix rex in acie dimicans impigre nec inultus occubuit. Tertia Tigurinorum manus, quæ quasi subsidio Noricos infederat Alpium tumulos, in diversa lapsi, fuga ignobili et latrociniis evanuit. Hunc tam lætum, tamque felicem liberatæ Italiæ assertique imperii nuntium non per homines, ut solebat, Populus Romanus accepit, sed per ipsos, si credere fas est, deos. Quippe eodem die, quo gesta res est, visi pro æde Castoris et Pollucis juvenes laureati Prætori literas tradere: frequensque in spectaculo rumor, *viçtoriae Cimbricæ Feliciter*, dixit. Quo quid admirabilius, quid insignius fieri potest? Quippe velut elata montibus suis Roma spectaculo belli interesset, quod in gladiatorio munere fieri solet, uno eodemque momento, quum in acie Cimbri succumberent, populus in urbe plaudebat.

C A P. IV.

Bellum Thracium.

POST Macedonas, si diis placet, Thraces rebellabant, ipsi quondam tributarii Macedonum: nec in proximas modo provincias contenti incurrere, Thessaliam, atque Dalmatiam; in Adriaticum mare usque venerunt: eoque fine contenti, quasi interveniente natura, contorta in ipsas aquas tela miserunt. Nihil interim per id omne tempus residuum crudelitatis fuit in captivos sævientibus: litare diis sanguinem humanum: bibere in ossibus capitum, et cujusque modi ludibrio fœdare mortem tam igni quam fumo: partus quoque gravidarum extorquere ormentis. Sævissimi omnium Thracum Scordisci fuere: sed calliditas quoque ad robur accesserat. Silvarum et montium situs cum ingenio consentiebant. Itaque non fusus modo ab his, aut fugatus, sed (simile prodigio) omnino totus interceptus exercitus, quem duxerat Cato. Didius vagos, et libera populatione
diffusos

diffusos intra suam repulit Thraciam. Drusus ulterius egit, et vetuit transire Danubium. Minucius toto vastavit Hebro, multis quidem amissis, dum perfidum glacie flumen equitatur. Piso Rhodopen Caucasumque penetravit. Curio Dacia tenus venit: sed tenebras saltuum expavit. Appius in Sarmatas usque pervenit: Lucullus ad terminum gentium Tanaim, lacumque Mæotim. Nec aliter cruentissimi hostium quam suis moribus domiti. Quippe in captivos igne ferroque sævitum est. Sed nihil Barbaris atrocius visum est, quam quod abscissis manibus relictī, vivere superstites pœnæ suæ jubebantur.

CAP. V.

Bellum Mithridaticum.

PONTICÆ gentes ad Septentrionem in mare finistrum jacent, a Pontico cognominatæ mari. Harum gentium atque regionum rex antiquissimus Æetas: post Artabazes, a septem Persis oriundus: inde Mithridates, omnium longe maximus. Quippe quum quatuor Pyrrho, decem et septem anni Annibali suffecerint, ille per quadraginta annos resistit, donec tribus ingentibus bellis subactus; felicitate Sullæ, virtute Luculli, magnitudine Pompeii consumeretur. Causam quidem illius belli prætenderat apud Cassium legatum, *attrectari terminos suos a Nicomede Bithynico*: ceterum elatus animis ingentibus, Asiæ totius, et, si posset, Europæ cupiditate flagrabat. Spem ac fiduciam dabant nostra vitia: quippe, quum civilibus bellis disjungeremur, invitabat occasio: nudumque imperii latus ostendebant procul Marius, Sulla, sertorius. Inter hæc Reipublicæ vulnera, et hos tumultus, repente, quasi captato tempore, in lassos simul atque districtos subitus turbo Pontici belli ab ultima veluti specula Septentrionis erupit. Primus statim impetus belli Bithyniam rapuit. Asia deinde pari terrore correpta est.

Nec

Nec cunctanter ad regem ab urbibus nostris populisque descitum est. Aderat, instabat, sævitia quasi virtute utebatur. Nam quid atrocius uno ejus edicto, quum omnes, qui in Asia forent, Romanæ civitatis homines interfici jussit? Tum quidem domus, templa, et aræ, humana omnia atque divina jura violata sunt. Sed hic terror Asiæ Europam quoque regi aperiebat, itaque missis Archelao Neoptolemoque præfectis, excepta Rhodo, quæ pro nobis stetit ceterum, Cyclades, Delos, Eubœa, et ipsum Græciæ decus Athenæ tenebantur. Italiam jam, ipsamque urbem Romam regius terror afflabat. Itaque Lucius Sulla festinat, vir armis optimus: parique violentia ruentem ulterius hostem quadam quasi manu repulit: primumque Athenas urbem (quis crederet!) frugum parentem, obsidione ac fame ad humanos cibos compulit. Mox subruto Piræei portu, sex quoque et amplius muris, postquam domuerat ingratißimos, ut ipse dixit, hominum, in honorem tamen mortuorum, sacris suis famæque donavit. Mox, quum Eubœa atque Bœotia præsidia regis depulisset, omneis copias uno apud Chæroneam, apud Orchomenon altero bello dissipavit: statimque in Asiam transgressus ipsum opprimit. Et debellatum foret, nisi de Mithridate triumphare cito, quam vere maluisset. Ac tunc quidem hunc Asiæ statum Sylla dederat. Ictum cum Ponticis fœdus. Recepit Bithyniam a rege Nicomede, ab Ariobarzane Cappadociam: ac sic erat Asia rursus nostra, ut cœperat. Mithridates tantum repulsus. Itaque non fregit res ea Ponticos, sed incendit. Quippe rex Asia et Europa quodammodo inescatus, non jam quasi alienam, sed quia amiserat, quasi raptam belli jure repetebat. Igitur ut extincta parum fideliter incendia majore flamma reviviscunt; ita ille de integro, auctis majorem in modum copiis, tota denique regni sui mole, in Asiam rursus mari, terra, fluminibusque veniebat. Cyzicum nobilis civitas arce, mœnibus, portu, turribusque marmoreis, Asiaticæ plagæ litora illustrat.

Hanc

Hanc ille, quasi alteram Romam, toto invaserat bello: sed fiduciam oppidanis resistendi nuntius fecit, docens adventare Lucullum. Qui (horribile dictu!) per medias hostium naves utre suspensus, et pedibus iter adgubernans, videntibus procul quasi marina pristix evaserat. Mox clade conversa, quum ex mora obsidentem regem fames, ex fame pestilentia urgeret, recedentem Lucullus assequitur: adoeque cecidit, ut Granicus et Æsopus amnes cruenti redderentur. Rex callidus, Romanæque avaritiæ peritus, spargi a fugientibus sarcinas et pecuniam iussit, qua sequentes moraretur. Nec felicius in mari, quam in terra, fuga. Quippe centum amplius navium classem, apparatuque belli gravem, in Pontico mari aggressa tempestas, tam fœda strage laceravit, ut navalis belli instar efficeret: plane quasi Lucullus, quodam cum fluctibus procellisque commercio, debellandum tradidisse regem ventis videretur. Attritæ jam omnes validissimi regni vires erant, sed animus malis augebatur. Itaque conversus ad proximas gentes, totum pene orientem ac Septentrionem ruina sua involvit. Iberi, Caspii, Albani, et utræque sollicitabantur Armeniæ; perque omnia, et decus, et nomen, et titulos Pompeio suo fortuna quærebat. Qui ubi novis motibus ardere Asiam videt, aliosque ex aliis prodire reges; nihil cunctandum ratus, priusquam inter se gentium robora coirent, statim ponte navibus factio, omnium ante se primus transit Euphratem: regemque fugientem media nactus Armenia (quanta felicitas viri!) uno prælio confecit. Nocturna ea dimicatio fuit, et luna in partibus. Quippe quasi commilitans, quum a tergo se hostibus, a facie Romanis præbuisset, Pontici per errorem longius cadentes umbras suas, quasi hostium corpora, petebant. Et Mithridates quidem nocte illa debellatus est. Nihil enim postea valuit; quanquam omnia expertus, more anguium, qui, obtrito capite, postremum cauda minantur. Quippe quum effugisset hostem Colchos, Sicilia quoque litora, et

Campaniam nostram subito adventu terrere voluit: Colchis
 tenuis jungere Bosporon, inde per Thraciam, Macedoniam,
 et Græciam tranfilire: sic Italiam nec opinatus invadere
 tantum cogitavit. Nam per defectionem civium, Pharnacis-
 que filii scelere præventus, male tentatum veneno spiritum
 ferro expulit. Cnæus, interim Magnus rebelles Asiæ reliquias
 sequens, per diversa gentium terrarumque volitabat. Nam
 sub Orientem sequutus Armenios, captis ipso capite gentis Ar-
 taxatis, supplicem jussit regnare Tigranem. At in Septentrio-
 nem Scythicum iter, tanquam in mari, stellis sequutus, Colchos
 cecidit. Ignovit Iberiæ. Pepercit Albanis. Regem Colchorum
 Orodem, positus sub ipso Caucaſo castris, jussit in plana descen-
 dere: Arthocen, qui Iberis imperabat, et obsides liberos dare.
 Orodem etiam remuneratus est, ultro ab Albania sua lectulum
 aureum, et alia dona, mittentem. Necnon et in Meridiem verso
 agmine, Libanum Syriæ Damascumque transgressus, per ne-
 mora illa odorata, per turis et balsami filvas, Romana circum-
 tulit signa. Arabes, si quid imperaret, præsto fuere. Hiero-
 solymam defendere tentavere Judæi, verum hanc quoque in-
 travit; et vidit illud grande impiæ gentis arcanum patens, sub
 aureo uti cœlo. Dissidentibusque de regno fratribus arbiter
 factus, regnare jussit Hircanum. Aristobulo, quia renuebat
 eam rem, catenas dedit. Sic Pompeio duce Populus Romanus
 totam, qua latissima est, Asiam pervagatus, quam extremam ha-
 bebat imperii provinciam, mediam fecit. Exceptis quippe Par-
 this, qui fœdus maluerunt, et Indis, qui adhuc nos non nove-
 rant; omnis Asia inter Rubrum mare, et Caspium, et Oceanum,
 Pompeianis domita vel oppressa signis tenebatur.

CAP. VI.

Bellum Piraticum.

INTERIM dum Populus Romanus per diversa terrarum distractus est, Cilices invaserant maria: sublatisque commerciis, rupto fœdere generis humani, sic maria bello, quasi tempestate præcluserant. Audaciam perditis furiosisque latronibus dabat inquieta Mithridaticis præliis Asia: dum sub alieni belli tumultu, exterique regis invidia, impune grassantur. Ac primum duce Isidoro, non contenti proximo mari, Crétam inter atque Cyrenas, et Achaïam, sinumque Maleum, quod a spoliis *Aureum* ipsi vocavere, latrocinabantur. Missusque in eos Publius Servilius, quamvis leves et fugaces myoparonas gravi et Martia classe turbaret, non incruenta victoria superat. Sed nec mari submovisse contentus, validissimas urbes eorum, et diutina præda abundantes, Phaselin, et Olympon evertit, Isauronque ipsam arcem Ciliciæ: unde, conscius sibi magni laboris, *Isaurici* cognomen adamavit. Non ideo tamen tot cladibus domiti terra se continere potuerunt: sed ut quædam animalia, quibus aquam terramque colendi gemina natura est, sub ipso hostis recessu impatientes soli in aquas suas resilerunt; et aliquanto latius, quam prius. Sic ille quoque ante felix, dignus nunc victoria Pompeius visus est, et Mithridaticæ provinciæ factus accessio. Ille dispersam toto mari pestem semel et in perpetuum volens extinguere, divino quodam apparatu aggressus est. Quippe quum classibus suis, et socialibus Rhodiorum, abundaret, pluribus legatis atque præfectis utraque Ponti et Oceani ora complexus est. Gellius Tusco mari impositus; Plotius Siculo. Gracilius Ligusticum sinum, Pompeius Gallicum obsedit, Torquatus Balearicum, Tiberius Nero Gaditanum fretum, qua primum maris nostri limen aperitur: Lentulus Libycum; Marcellinus

L 1 2

Ægyptium;

Ægyptium; Pompeii juvenes Adriaticum; Varro Terentius Ægæum, et Ponticum; Pamphylium Metellus; Asiaticum Cæpio; ipsas Propontidis fauces Porcius Cato sic obditis navibus quasi portam obseravit. Sic per omnes æquoris portus, sinus, latebras, recessus, promontoria, freta, peninsulas, quicquid piratarum fuit, quadam indagine inclusum et oppressum est. Ipse Pompeius in originem fontemque belli Ciliciam versus est: nec hostes detrectavere certamen, non ex fiducia, sed quia oppressi erant, ausi videbantur. Sed nihil tamen amplius, quam ut ad primum ictum concurrerent. Mox ubi circumfusa undique rostra viderunt, abjectis statim telis remisque, plausu undique pari, quod supplicantium signum fuit, vitam petiverunt. Non alias tam incruenta victoria usi unquam sumus: sed nec fidelior in posterum reperta gens ulla est. Idque prospectum singulari consilio ducis, qui maritimum genus a conspectu longe removit maris, et mediterraneis agris quasi obligavit. Eodemque tempore et usum maris navibus recuperavit, et terræ homines suos reddidit. Quid prius in hac mirere victoria? velocitatem, quod quadragesimo die parta est? an felicitatem, quod ne una quidem navis amissa est? an vero perpetuitatem, quod amplius piratæ non fuerunt?

C A P. VII.

Bellum Creticum.

CRETICUM bellum, si vera volumus noscere, nos fecimus; sola vincendi nobilem insulam cupiditate. Favisse Mithridati videbatur. Hoc placuit armis vindicare. Primus invasit insulam Marcus Antonius, cum ingenti quidem victoriæ spe atque fiducia, adeo, ut plures catenas in navibus, quam arma portaret. Dedit itaque pœnas vecordiæ. Nam plerasque naves intercepte hostes: captivæque corpora religata velis ac funibus pependere:

pependere: ac sic velificantes triumphantium in modum Cretes portibus suis adremigaverunt. Metellus deinde totam insulam igni ferroque populatus, intra castella et urbes redegit, et Cnosum, et Erythræam, et, ut Græci dicere solent, *urbium matrem* Cydonam: adeoque sæve in captivos consulebatur, ut veneno se plerique conficerent: alii deditionem suam ad Pompeium absentem mitterent. Et quum ille res in Asia gerens, eo quoque præfectum misisset Antonium, in aliena provincia inclitus fuit: eoque infestior Metellus in hostes jus victoriæ exercuit: victisque Lashene et Panare Cydoniæ ducibus, victor rediit. Nec quicquam amplius tamen de tam famosa victoria, quam cognomen *Creticum* reportavit.

CAP. VIII.

Bellum Balearicum.

QUATENUS Metelli Macedonici domus bellicis nominibus assueverat, altero ex liberis ejus Cretico facto, mora non fuit, quin alter quoque *Balearicus* vocaretur. Baleares per idem tempus insulæ piratica rabie corruperant maria. Homines feros atque silvestres mireris ausos a scopulis suis saltem maria prospicere. Ascendere etiam inconditas rates, et prænavigantes subinde inopinato impetu terruere. Sed quum venientem ab alto Romanam classem prospexissent, prædam putantes, ausi etiam occurrere: et primo impetu ingenti lapidum saxorumque nimbo classem operuerunt. Tribus quisque fundis præliatur. Certos esse quis miretur ictus, quum hæc sola genti arma sint, id unum ab infantia studium. Cibum puer a matre non accipit, nisi quem, ipsa monstrante, percusserit. Sed non diu lapidatione terruere Romanos. Postquam cominus ventum est, expertique rostra, et pila venientia, pecudum in morem

morem clamore sublato petierunt fuga litora: dilapsique in proximos tumulos, quærendi fuerunt, ut vincerentur.

C A P. IX.

Expeditio in Cypron.

ADERAT fatum insularum: igitur et Cypros recepta sine bello. Insulam veteribus divitiis abundantem, et ob hoc Veneri sacram Ptolemæus regebat. Sed divitiarum tanta erat fama nec falso, ut victor gentium Populus, et donare regna consuetus, Publio Clodio Tribuno duce, focii vivique regis confiscationem mandaverit. Et ille quidem ad rei famam veneno fata præcepit. Ceterum Porcius Cato Cyprias opes liburnis per Tiberinum ostium invexit. Quæ res latius ærarium Populi Romani, quam ullus triumphus, implevit.

C A P. X.

Bellum Gallicum.

ASIA Pompeii manibus subacta; reliqua, quæ restabant in Europa, fortuna in Cæsarem transtulit. Restabant autem immanissimi gentium Galli, atque Germani. Et quamvis toto orbe divisa, tamen qui vinceret, habuit Britannia. Primus Galliæ motus ab Helvetiis cœpit: qui Rhodanum inter et Rhenum siti, non sufficientibus terris, venere sedem petitem, incensis mœnibus suis. Hoc sacramentum fuit, *ne redirent*. Sed petito tempore ad deliberandum, quum inter moras Cæsar, Rhodani ponte rescisso, abstulisset fugam, statim bellicosissimam gentem sic in sedes suas, quasi greges in stabula pastor, deduxit. Sequens, longeque cruentior pugna Belgarum, quippe pro libertate pugnantium. Hic quum multa Romanorum militum insignia, tum illud egregium ipsius ducis: quod, nutante in fugam exercitu

exercitu, rapto fugientis e manu scuto, in primam volitans aciem, manu prælium restituit. Inde cum Venetis etiam navale bellum: sed major cum Oceano, quam cum ipsis navibus rixa. Quippe illæ rudes et informes, et statim naufragæ, quum rostra sensissent. Sed hærebat in vadis pugna, quum æstibus solitis cum ipso certamine subductus Oceanus intercedere bello videretur. Illæ quoque accedere diversitates pro gentium locorumque natura. Aquitani, callidum genus, in speluncas se recipiebant: iussit includi. Morini dilabebantur in silvas: iussit incendi. Nemo tantum feroces dixerit Gallos: fraudibus agunt. Induciomarus Treviros, Ambiorix convocavit Eburones. Utrique, absente Cæsare conjuratione facta, invenere legatos. Sed ille fortiter a Dolabella summotus est, relatumque regis caput. Hic, insidiis in valle dispositis, dolo perculit. Itaque et castra direpta sunt, et aurum ablatum. Cottam cum Titurio Sabino legato ibi amisimus. Nec ulla de rege mox ultio. Quippe perpetua trans Rhenum fuga latuit. Nec Rhenus ergo immunis. Nec enim fas erat, ut liber esset receptator hostium atque defensor. Sed prima contra Germanos illius pugna, iustissimis quidem ex causis. Hædui de incursionibus eorum querebantur. Quæ Ariovisti superbia? Quum legati dicerent, *Veni ad Cæsarem: Quis est autem Cæsar? et, Si vult, veniat*, inquit. Et, *Quid ad illum, quid agat nostra Germania? num ego me interpono Romanis?* Itaque tantus gentis novæ terror in castris, ut testamenta passim etiam in principiis scriberentur. Sed illa immania corpora, quo erant majora, eo magis gladiis ferroque patuerunt. Qui calor in præliando militum fuerit, nullo magis exprimi potest, quam quod, elatis super caput scutis, quum se testudine barbarus tegeret, super ipsa Romani scuta salierunt: et inde in jugulos gladiis descendebant. Iterum de Germano Tencleri querebantur. Hic vero jam Cæsar ultro Mosulam navali ponte transgreditur, ipsumque Rhenum: et Hercyniis

Hercyniis hostem quærit in silvis; sed in saltus et paludes genus omne diffugerat. Tantum pavoris incussit intra ripam subito Romana vis. Nec semel Rhenus, sed iterum quoque, et quidem ponte factio, penetratus est. Sed major aliquanto trepidatio: quippe quum Rhenum suum sic ponte, quasi jugo captum viderent, fuga rursus in silvas ac paludes: et, quod acerbissimum Cæsari fuit, non fuere qui vincerentur. Omnibus terra marique captis, respexit Oceanum. Et quasi hic Romanus orbis non sufficeret, alterum cogitavit. Classe igitur comparata Britanniam petit. Transiit mira celeritate: quippe qui tertia vigilia Morino solvisset a portu, minus quam medio die insulam ingressus est. Plena erant tumultu hostico litora: et trepidantia ad conspectum rei novæ carpenta volitabant. Itaque trepidatio pro victoria fuit. Arma et obsides accepit a trepidis: et ulterius iisset, nisi improbam classem naufragio castigasset Oceanus. Reversus igitur in Galliam, classe majore, audisq[ue] copiis, in eundem rursus Oceanum, eosdemque rursus Britannos, Calidonas sequutus in silvas, unum quoque e regibus Cavelianis in vincula dedit. Contentus his (non enim provinciæ, sed nomini studebatur) cum majore, quam prius, præda revectus est; ipso quoque Oceano tranquillo magis, et propitio, quasi imparem se fateretur. Sed maxima omnium eademque novissima conjuratio fuit Galliarum: quum omnes pariter Arvernos atque Biturigas, Carnutas simul Sequanosque contraxit, ille corpore, armis spirituque terribilis, nomine etiam quasi ad terrorem composito, Vercingetorix: ille festis diebus, et conciliabulis, quum frequentissimos in lucis haberet, ferocibus dictis ad jus pristinum libertatis erexit. Aberat tunc Cæsar, Ravennæ delectum agens: et hieme creverant Alpes. Sic interclusum putabant iter. Sed ille qualis erat ad nuntium, rem felicissimæ temeritatis! per invios ad id tempus montium tumulos, per intactas nives, expedita manu emerfus occupat Galliam, ex distantibus hibernis castra

castra contraxit. Et ante in media Gallia fuit, quam ab ultima timeretur. Tum ipsa capita belli aggressus, urbes; Avaricum cum quadraginta millibus propugnantium sustulit; Alexiam ducentorum quinquaginta millium juventute subnixam flammis adæquavit. Circa Gergoviam Arvernorum tota belli moles fuit: quippe quum octoginta millia muro, et arce, et abruptis defenderent, maximam civitatem vallo, sudibus, et fossa, inductione fossæ flumine, ad hoc decem et octo castellis, ingentique lorica circumdatam, primum fame domuit: mox audentem eruptiones in vallo gladiis sudibusque concidit: novissime in deditionem redegit. Ipse ille rex, maximum victoriæ decus, supplex quum in castra venisset, tum et phaleras, et sua arma ante Cæsaris genua projecit: *Habet, inquit. Fortem virum, vir fortissime, vicisti.*

CAP. XI.

Bellum Parthicum.

DUM Gallos per Cæsarem in Septentrione debellat, interim ad Orientem grave vulnus a Parthis Populus Romanus accepit. Nec de fortuna queri possumus caret solatio clades. Adversis et diis et hominibus, cupiditas consulis Crassi, dum Parthico inhiat auro, undecim strage legionum, et ipsius capite multata est: et tribunus plebis Metellus exeuntem ducem hostilibus diris devoverat: et quum Zeugma transisset exercitus, rapta subitis signa turbinibus hausit Euphrates: et quum apud Nicephorium castra posuisset, missi ab Orode rege legati denuntiavere, *percussorum cum Pompeio fœderum Sullaque meminisset.* Regis inhians ille thesauris, nihil, ne imaginario quidem jure, sed *Seleuciæ se responsurum esse,* respondit. Itaque dii fœderum ultores, nec insidiis, nec virtuti hostium defuerunt. Jam primum, qui solus et subvehere commeatus et munire poterat a tergo, relictus

M m

Euphrates.

Euphrates. Tum simulato transfugæ cuidam Mazaræ Syro creditur, dum in mediam camporum vastitatem eodem duce ductus exercitus, ut undique hosti exponeretur. Itaque vixdum venerat Carras, quum undique præfecti regis, Sillaces et Surenas ostendere signa auro sericeisque vexillis vibrantia. Tum fine mora circumfusi undique equitatus, in modum grandinis atque nimborum densa pariter tela fuderunt. Sic miserabili strage deletus exercitus. Ipse in colloquium sollicitatus, signo dato, vivus in hostium manus incidisset, nisi tribunis reluctantibus fugam ducis barbari ferro occupassent. Sic quoque relatum caput ludibrio hosti fuit. Filium ducis pene in conspectu patris eisdem telis operuere. Reliquiæ infelicis exercitus, quo quemque rapuit fuga, in Armeniam, Ciliciam, Syriamque distractæ, vix nuntium cladis retulerunt. Caput ejus recisum cum dextera manu ad regem deportatum ludibrio fuit, nec indigno. Aurum enim liquidum in rictum oris infusum est: ut; cujus animus arserat auri cupiditate, ejus etiam mortuum et exangue corpus auro ureretur.

C A P. XII.

Anacephalæosis.

HÆC est illa tertia ætas Populi Romani transmarina, qua Italia progredi ausus orbe toto arma circumtulit. Cujus ætatis superiores centum anni sancti, pii, et, ut diximus, *aurei*, sine flagitio, sine scelere, dum sincera adhuc et innoxia pastoris illius sectæ integritas, dumque Pœnorum hostium imminens metus disciplinam veterem continebat. Postremi centum, quos a Carthaginis, Corinthi, Numantiæque excidiis, et Attali regis Asia-tica hereditate deduximus in Cæsarem et Pompeium, sequutumque hos, de quo dicemus, Augustum, ut claritate rerum bellicarum magnifici, ita domesticis cladibus miseri, et erubescendi.

Quippe

Quippe sicut Galliam, Thraciam, Ciliciam, Cappadociam, uberimas validissimasque provincias, Armenos etiam, et Britannos, ut non in usum, ita ad imperii speciem, magna nomina acquisisse, pulcrum atque decorum: ita eodem tempore dimicasse domi cum civibus, sociis, mancipiis, gladiatoribus, totoque inter se senatu, turpe atque miserandum. Ac nescio an satius fuerit Populo Romano, Sicilia et Africa contento fuisse, aut his etiam ipsis carere, dominanti in Italia sua, quam eo magnitudinis crescere, ut viribus suis conficeretur. Quæ enim res alia furores civiles peperit, quam nimia felicitas? Syria prima nos victa corripuit: mox Asiatica Pergameni regis hereditas. Illæ opes atque divitiæ afflixere seculi mores: merfamque vitiis suis, quasi sentina, rempublicam pessum dedere. Unde enim Populus Romanus a tribunis agros et cibaria flagitaret, nisi per famem, quam luxu fecerat? Hinc ergo Gracchana et prima et secunda, et illa tertia Appuleiana seditio. Unde regnaret judiciariis legibus divulsus a senatu eques, nisi ex avaritia, ut vectigalia reipublicæ, atque ipsa judicia in quæstu haberentur? Hinc rursus et promissa civitas Latio, et per hoc arma sociorum. Quid autem bella fervilia? unde nobis, nisi ex abundantia familiarum? Unde gladiatorii adversus dominos suos exercitus, nisi ad conciliandum plebis favorem effusa largitio, quum spectaculis indulget, supplicia quondam hostium artem facit? Jam ut speciosiora vitia tangamus, nonne ambitus honorum ab iisdem divitiis incitatus? Atqui inde Mariana, inde Sullana tempestas. Aut magnificus apparatus conviviorum, et sumptuosa largitio, nonne ab opulentia paritura mox egestatem? Hæc Catilinam patriæ suæ impexit. Denique illa ipsa principatus et dominandi cupido, unde, nisi ex nimis opibus, venit? Atqui hæc Cæsarem, atque Pompeium, furialibus in exitium reipublicæ facibus armavit. Hos igitur Populi Romani omnes domesticos motus, separatos ab externis iustisque bellis, ex ordine prosequemur.

C A P. XIII.

Causa seditionum tribunicia potestas.

SEDITIONUM omnium causas Tribunicia potestas excitavit: quæ specie quidem plebis tuendæ, cujus in auxilium comparata est, re autem dominationem sibi acquirens, studium populi ac favorem agrariis, frumentariis, judiciariis legibus aucupabatur. Inerat omnibus species æquitatis. Quid enim tam justum, quam recipere plebem jus suum a patribus? ne Populus, gentium victor, orbisque possessor, extorris aris ac focus ageret. Quid tam æquum, quam inopem Populum vivere ex ærario suo? Quid ad jus libertatis æquandæ magis efficax, quam ut, senatu regente provincias, ordinis equestris auctoritas saltem judiciorum regno niteretur? Sed hæc ipsa in perniciem redibant: et misera respublica in exitium suum merces erat. Nam et a senatu in equitem translata judiciorum potestas vectigalia, id est, imperii patrimonium, supprimebat. Et emptio frumenti ipsos Reipublicæ nervos exhauriebat ærarium. Reduci plebs in agros unde poterat sine possidentium everfione, qui ipsi pars populi erant? et tamen relictas sibi a majoribus sedes; ætate, quasi jure hereditario, possidebant.

C A P. XIV.

Seditio Tiberii Gracchi.

PPRIMAM certaminum facem Tiberius Gracchus accendit, genere, forma, eloquentia, facile princeps. Sed hic, five Mancinianæ deditionis, quia sponsor fœderis fuerat, contagium timens, et inde popularis: five æquo et bono ductus, quia depulsam agris suis plebem miseratus est, ne Populus gentium victor, orbisque possessor, extorris aris ac focus suis exularet, quacunque

que mente, rem ausus ingentem. Postquam rogationis dies aderat, ingenti stipatus agmine Rostra conscendit: nec deerat obviam manu tota inde nobilitas, et tribuni in partibus. Sed ubi intercedentem legibus suis Cnæum Octavium videt Gracchus, contra fas collegii, jus potestatis, injecta manu, depulit Rostris, adeoque præsentis metu mortis exterruit, ut abdicare se magistratu cogeretur. Sic triumvir creatus dividendis agris. Quum, ad perpetranda cœpta, die comitiorum prorogari sibi vellet imperium, obviam nobilium manu, eorumque quos agris moverat, cædes a foro cœpit. Inde quum in Capitolium profugisset, plebemque ad defensionem salutis suæ, manu caput tangens, hortaretur, præbuit speciem regnum sibi et diadema poscentis: atque ita, duce Scipione Nasica, concitato in arma populo; quasi jure oppressus est.

CAP. XV.

Seditio Caii Gracchi.

STATIM et mortis et legum fratris sui vindex non minore impetu incaluit Caius Gracchus. Qui cum pari tumultu atque terrore plebem in avitos agros arcesseret: et recentem Attali hereditatem in alimenta populo polliceretur: jamque nimius et potens altero tribunatu, secunda plebe volitaret: obrogare auso legibus suis Minucio tribuno; fretus comitum manu, fatale familiæ suæ Capitolium invasit. Inde proximorum cæde depulsus, quum se in Aventinum recepisset; inde quoque obviam senatus manu, ab Opimio consule oppressus est. Insultatum quoque mortis reliquiis: et illud sacrosanctum caput Tribuni plebis percussoribus auro pensatum est.

C A P. XVI.

Seditio Apuleiana.

NIHILOMINUS Apuleius Saturninus Gracchanas afferere leges non destitit. Tantum animorum viro Marius dabat. Qui nobilitati semper inimicus, consulatu suo præterea confusus, occiso palam comitiis Annio competitore Tribunatus, subrogare conatus est in ejus locum Caium Gracchum, hominem sine tribu, sine nomine: sed subdito titulo, in familiam ipse se adoptabat. Quum tot tantisque ludibriis exultaret impune, rogandis Gracchorum legibus ita vehementer incubuit, ut Senatum quoque cogeret in verba jurare; quum abnuentibus *aqua et igni interdictum se minaretur*. Unus tamen extitit, qui mallet exilium. Igitur post Metelli fugam omni nobilitate perculsa, quum jam tertium annum dominaretur, eo vesaniæ progressus est, ut Consularia quoque comitia nova cæde turbaret. Quippe ut satellitem furoris sui Glauciam, consulem faceret, Caium Memmium competitorem interfici jussit: et in eo tumultu *regem* ex satellitibus suis se appellatum lætus accepit. Tum vero jam conspiratione Senatus, ipso quoque jam Mario consule, quia tueri non poterat, adverso; directæ in foro acies. Expulsus inde Capitolium invasit. Sed quum abruptis fistulis obsideretur, Senatuque per legatos pœnitentiæ fidem faceret, ab arce degressus cum ducibus factionis receptus incuriam est. Ibi eum, facta irruptione, populus fustibus saxisque coopertum in ipsa quoque morte laceravit.

CAP. XVII.

Drusiana seditio.

POSTREMO Livius Drusus non tribunatus modo viribus, sed ipsius etiam Senatus auctoritate, totiusque Italiae consensu, easdem leges asserere conatus, dum aliud captat ex alio, tantum conflavit incendium, ut ne prima illius flamma posset sustineri; et subita morte correptus, hereditarium in posteros suos bellum propagaret. Judiciaria lege Gracchi diviserant Populum Romanum, et bicipitem ex una fecerant civitatem. Equites Romani tanta potestate subnixi, ut qui fata fortunaeque principum, vitaeque principum haberent in manu, interceptis vectigalibus, peculabantur suo jure rempublicam. Senatus exilio Metelli, damnatione Rutilii debilitatus omne decus majestatis amiserat. In hoc statu rerum pares opibus, animis, dignitate (unde et nata Livio Druso æmulatio accesserat) equitem Servilius Cæpio, Senatum Livius Drusus asserere. Signa, et aquilæ, et vexilla aderant. Ceterum sic urbe in una, quasi in binis castris, diffidebatur. Prior Cæpio in senatum impetu facto, reos ambitus Scaurum et Philippum, principes nobilitatis elegit. His motibus ut resisteret Drusus, plebem ad se Gracchanis legibus evocavit, eisdem socios ad spem civitatis erexit. Extat vox ipsius, *Nihil se ad largitionem ulli reliquisse, nisi si quis aut cœnum dividere vellet, aut cœlum.* Aderat promulgandi dies, quum subito tanta vis hominum undique apparuit, ut hostium adventu obsessæ civitas videretur. Ausus tamen obrogare de legibus consul Philippus: sed apprehensum faucibus viator non ante dimisit, quam sanguis in ora et oculos redundaret. Sic per vim latæ, jussæque leges: sed pretium rogationis statim focii flagitare, quum interim imparem Drusum, ægrumque rerum temere motarum, matura, ut in tali discrimine, mors abstulit. Nec ideo

ideo minus focii promissa Drusi a Populo Romano reposcere armis desierunt.

C A P. XVIII.

Bellum Sociale.

SO CIALE bellum vocetur licet; ut extenuemus invidiam: si verum tamen volumus, illud civile bellum fuit. Quippe quum Populus Romanus Etruscos, Latinos, Sabinosque miscuerit, et unum ex omnibus sanguinem ducat, corpus fecit ex membris, et ex omnibus unus est. Nec minore flagitio focii intra Italiam, quam intra urbem cives, rebellabant. Itaque, quum jus civitatis, quam viribus auxerant, focii iustissime postulerent, ad quam spem eos cupidine dominationis Drusus erexerat, postquam ille domestico scelere oppressus est, eadem fax, quæ illum cremavit, socios in arma et oppugnationem Urbis accendit. Quid hac clade tristius? quid calamitosius? quum omne Latium, atque Picenum, Etruria omnis, atque Campania, postremo Italia, contra matrem ac parentem suam Urbem confluerent. Quum omne robur fortissimorum fidelissimorumque fociorum sub suis quisque signis haberent municipalia illa prodigia: Popedius Marfos; et Latinos Afranius; Umbros totus senatus, et consules: Samnium Lucaniamque Telestinus: ut quum regum et gentium arbiter Populus ipsum se regere non posset, victrix Asiæ Europæque a Corfinio Roma peteretur. Primum fuit belli in Albano monte consilium, ut festo die Latinarum, Julius Cæsar et Martius Philippus consules, inter sacra et aras immolarentur. Postquam id nefas proditione discussum est, Asculo furor omnis erupit, in ipsa quidem ludorum frequentia trucidatis, qui tum aderant ab Urbe, legatis. Hoc fuit impii belli sacramentum. Inde jam passim ab omni parte Italiæ, duce et auctore belli discursante Popedio, diversa per populos
et

et urbes signa cecinere. Nec Annibalis, nec Pyrrhi, fuit tanta vastatio. Ecce Ocriculum, ecce Grumentum, ecce Fesulæ, ecce Carfeoli, Reate, Nuceria, et Picentia cædibus, ferro, et igne vastantur. Fusæ Rutilii copiæ, fusæ Cæpionis. Nam ipse Julius Cæsar exercitu amisso, quum in Urbem cruentus referretur, miserabili funere mediam etiam Urbem perviam fecit. Sed magna Populi Romani fortuna, et semper in malis major, totis denuo viribus insurrexit: aggressique singuli pupulos; Cato discutit Etruscos; Gabinius Marfos; Carbo Lucanos; Sylla Samnites. Strabo vero Pompeius, omnia flammis ferroque populus, non prius finem cædium fecit, quam Asculi everfione, Manibus tot exercituum, consulum direptarumque urbium diis litaretur.

CAP. XIX.

Bellum servile.

UT cunque, etsi cum fociis (nefas) cum liberis tamen et ingenuis dimicatum est. Quis æquo animo ferat in principe gentium Populo bella servorum? Primum servile bellum inter initia Urbis, Herdonio Sabino duce, in ipsa Urbe tentatum est: quum, occupata Tribuniciis seditionibus civitate, Capitolium obsessum est, et a Consule captum: sed hic tumultus magis fuit, quam bellum. Mox, imperio per diversa terrarum occupato, quis crederet Siciliam multo cruentius servili, quam Punico bello esse vastatam? Terra frugum ferax, et quodammodo suburbana provincia, latifundiis civium Romanorum tenebatur. Hic ad cultum agri frequentia ergastula, catenatique cultores, materiam bello præbuere. Syrus quidam nomine Eunus (magnitudo cladium facit, ut meminerimus) fanatico furore simulato, dum Syriæ deæ comas jactat, ad libertatem et arma servos, quasi numinum imperio, concitavit; idque ut divinitus fieri probaret,

N n

in

in ore abdita nuce, quam sulphure et igne stipaverat, leniter inspirans, flammam inter verba fundebat. Hoc miraculum primum duo millia ex obviis, mox jure belli refractis ergastulis, sexaginta amplius millium fecit exercitum; regiisque, ne quid malis deesset, decoratus insignibus, castella, oppida, vicos, miserabili direptione vastavit. Quin illud quoque (ultimum belli dedecus) capta sunt castra Prætorum; nec nominare ipsos pudebit, castra Manilii, Lentuli, Pisonis, Hypsæi. Itaque qui per fugitivarios retrahi debuissent, prætorios duces, profugos prælio ipsi sequebantur. Tandem Perperna Imperatore supplicium de eis sumptum est. Hic enim victos, et apud Ennam novissime obsessos, quum fame, quasi pestilentia, consumpsisset, reliquias latronum compedibus, catenis, religavit, crucibusque punivit. Fuitque de servis ovatione contentus, ne dignitatem triumphi fervili inscriptione violaret. Vixdum respiraverat insula, quum statim servi, et a Syro reditur ad Cilicem. Athenio pastor, interfecto domino, familiam ergastulo liberatam sub signis ordinat. Ipse veste purpurea, argenteoque baculo, et regium in morem fronte redimita, non minorem, quam ille fanaticus prior, conflat exercitum: acriusque multo, quasi et illum vindicaret, vicos, castella, oppida diripiens, in dominos, in servos infestius, quasi in transfugas, sæviebat. Ab hoc quoque Prætorii exercitus cæsi, capta Servilii castra, capta Luculli. Sed Aquilius, Perpernae usus exemplo, interclusum hostem com meatibus ad extrema compulit: communitasque copias armis fame facile delevit: dedissentque se, nisi suppliciorum metu voluntariam mortem prætulissent. Ac ne de duce quidem supplicium exigere potuit, quamvis in manus venerit. Quippe, dum circa adprehendendum eum multitudo contendit, inter rixantium manus præda lacerata est.

CAP. XX.

Bellum Spartacium.

ENIMVERO servilium armorum dedecus feras. Nam et ipsi per fortunam in omnia obnoxii, tamen quasi secundum hominum genus sunt; et in bona libertatis nostræ adoptantur: bellum Spartaco duce concitatum quo nomine appellem nescio. Quippe quum servi militaverint, gladiatores imperaverint, illi infimæ fortis homines, hi pessimæ, auxere ludibrio calamitatem. Spartacus, Crixus, Oenomaus, effracto Lentuli ludo, cum triginta haud amplius ejusdem fortunæ viris eruperunt Capua; servisque ad vexillum vocatis, quum statim decem amplius millia coissent hominum, non modo effugisse contenti, jam vindicari volebant. Prima velut ara viris mons Vesuvius placuit. Ibi quum obsiderentur a Clodio Glabro, per fauces cavi montis vitineis delapsi vinculis, ad imas ejus descendere radices: et exitu invio, nihil tale opinantis ducis subito impetu castra rapuere. Inde alia castra. Deinceps Coram, totamque pervagantur Campaniam. Nec villarum atque vicorum vastatione contenti, Nolam, atque Nuceriam, Thurios, atque Metapontum, terribili strage populantur. Affluentibus in diem copiis, quum jam esset justus exercitus, eviminibus, pecudumque tegumentis, inconditos sibi clipeos; e ferro ergastulorum recocto, gladios ac tela fecerunt. Ac ne quod decus justo deesset exercitui, domitis obviiis gregibus paratur equitatus, captaque de prætoribus insignia et fasces ad ducem detulere. Nec abnuit ille de stipendiario Thrace miles, de milite desertor, inde latro, dein in honore virium gladiator. Qui defunctorum quoque prælio ducum funera imperatoriis celebravit exequiis, captivosque circa rogam jussit armis depugnare, quasi plane expiaturus omne præteritum dedecus, si de gladiatore munerator fuisset. Inde jam consulares quoque

aggressus, in Apennino Lentuli exercitum percecidi. Apud Mutinam Caii Cassii castra delevit. Quibus elatus victoriis, de invadenda urbe Romana (quod satis est turpitudini nostræ) deliberavit. Tandem etiam totis imperii viribus contra mirmillonem confurgitur: pudoremque Romanum Licinius Crassus afferuit. A quo pulsi fugatique (pudet dicere) hostes in extrema Italiæ refugerunt. Ibi circa Bruttium angulum clusi, quum fugam in Siciliam pararent, neque navigia suppeterent, ratesque ex cratibus, et dolia connexa virgultis in rapidissimo freto frustra experirentur, tandem eruptione facta, dignam viris obiere mortem: et quod sub gladiatore duce oportuit, sine missione pugnatum est. Spartacus ipse in primo agmine fortissime dimicans, quasi Imperator, occisus est.

C A P. XXI.

Bellum civile Marianum.

HOC deerat unum Populi Romani malis, ut jam ipse intra se parricidale bellum domi stringeret, et in urbe media ac foro, quasi harena, cives cum civibus suis, gladiatorio more concurrerent. Æquiore animo utcunque ferrem, si plebei ducēs, aut si nobiles, mali saltem ducatum sceleri præbuisent: quum vero, pro facinus! qui viri! qui imperatores! decora et ornamenta seculi sui, Marius, et Sylla, pessimo facinori suam etiam dignitatem præbuerunt. Tribus, ut sic dixerim, fideribus agitatum est: primo et levi, et modico tumultu magis, quam bello, intra ipsos armorum duces subsistente sævitia: mox atrocius et cruentius per totius viscera senatus grassante victoria: ultimum non civicam modo, sed hostilem quoque rabiem supergressum est; quum armorum furor totius Italiæ viribus nitetur, eousque odiis sævientibus, donec deessent, qui occiderentur. Initium et causa belli, inexplēbilis honorum Marii fames, dum decretam

decretam Sullæ provinciam Sulpicia lege sollicitat. Sed impatiens injuriæ statim Sulla legiones circumegit: dilatoque Mithridate, Esquilina Collinaque porta geminum agmen Urbi infudit. Unde quum consulto Sulpicius et Albinovanus objecissent catervas; fudesque et saxa undique a mœnibus ac tela jacerentur, ipse quoque jaculatus incendio viam fecit, arcemque Capitolii, quæ Pœnos, quæque Gallos etiam Senonés evaserat, quasi captivam victor insedit. Tum ex senatusconsulto adversariis hostibus judicatis, in præsentem tribunum, aliosque diversæ factionis, jure sævitum est. Marium servilis fuga exemit, imo fortuna alteri bello reservavit. Cornelio Cinna, Cnæo Octavio consulibus, male obrutum resurrexit incendium, et quidem ab ipsorum discordia, quum de revocandis, quos senatus hostes judicaverat, ad populum referretur. Cincta quidem gladiis concione, sed vincentibus quibus pax et quies potior, profugus patria sua Cinna confugit ad partes. Redit ab Africa Marius clade major. Siquidem carcer, catenæ, fuga, exilium, horrificaverant dignitatem. Itaque ad nomen tanti viri late concurritur: servitia (pro nefas!) et ergastula armantur: et facile invenit exercitum miser imperator. Itaque vi patriam repositens, unde vi fuerat expulsus, poterat videri jure agere, nisi causam suam sævitia corrumpere. Sed quum diis hominibusque infestus rediret, statim primo impetu cliens et alumna Urbis Ostia nefanda strage diripitur. Mox in urbem quadruplici agmine intratur. Divisere copias Cinna, Marius, Carbo, Sertorius. Hic postquam manus omnis Octavii depulsa Janiculo est, statim ad principum cædem signo dato, aliquanto sævius, quam aut in Punica aut in Cimbrica urbe, sævitur. Octavii consulis caput pro Rostris exponitur; Antonii consularis in Marii ipsius mensis. Cæsares a Fimbria in penatibus domorum suarum trucidantur: Crassi, pater et filius, in mutuo alter alterius aspectu. Bæbium atque Numitorium per medium forum unci traxere carnificum.

carnificum. Catulus se ignis haustu ludibrio hostium exemit. Merula flamen Dialis, in Capitolio Jovis ipsius oculos venarum cruore resperfit. Ancharius, ipso vidente Mario, confossus est, quia fatalem illam scilicet manum non porrexerat salutanti. Hæc tot senatus funera intra calendas et idus Januarii mensis septima illa Marii purpura dedit. Quid futurum fuit, si annum Consulatus impleffet? Scipione Norbanoque consulibus, tertius ille turbo civilis insanix toto furore detonuit. Quippe quum hinc octo legiones, et quingentæ cohortes starent in armis, inde ab Asia cum victore exercitu Sulla properaret. Et sane quum tam ferus in Sullanos Marius fuisset: quanta sævitia opus erat, ut Sulla de Mario vindicaretur? Primum apud Capuam sub amne Vulturno signa concurrunt: et statim Norbani fusus exercitus. Statim omnes Scipionis copix, ostentata spe pacis, oppressæ. Tum marius juvenis, et Carbo consules, quasi desperata victoria, ne inulti perirent, in antecessum sanguine senatus sibi parentabant obfessaque Curia, sic de Senatu, quasi de carcere, qui jugularentur, educti. Quid funerum in foro, in circo, in patentibus templis? Nam Quinctus Mucius Scævola pontifex, Vestales amplexus aras, tantum non eodem igne sepelitur. Lamponius atque Telefinus, Samnitum duces, atrocius Pyrrho et Annibale; Campaniam Etruriamque populantur: et, sub specie partium, se vindicant. Apud Sacriportum Collinamque portam debellatæ omnes hostium copix. Ibi Marius, hic Telefinus oppressi. Nec idem tamen cædium, qui belli finis fuit. Stricti enim et in pace gladii: animadversumque in eos, qui se sponte dediderant. Minus est, quod apud Sacriportum, et apud Collinam portam, septuaginta amplius millia Sulla concidit. Bellum erat. Quatuor millia deditorum inermium civium in villa publica interfici iussit. Isti tot in pace, non plures sunt? quis autem illos potest computare, quos in Urbe passim, quisquis voluit, occidit donec admonente Furfidio,

Vivere

Vivere aliquos debere, ut essent, quibus imperarent; proposita est ingens illa tabula: et ex ipso Equestris ordinis flore ac Senatus, duo millia electi qui mori juberentur. Novi generis edictum. Piget post hæc referre, ludibrio habita fata Carbonis, fata Sorani Prætoris, atque Venuleii: Bæbium sine ferro, ritu ferarum, inter manus laniatum: Marium, ducis ipsius fratrem, apud Catuli sepulcrum, oculis, manibus, cruribusque defossis, servatum aliquandiu, ut per singula membra moreretur. Positis singulorum hominum fere pœnis, municipia Italiæ splendidissima, sub hasta venierunt, Spoletium, Interamnium, Præneste, Florentia. Nam Sulmonem, vetus oppidum, socium atque amicum (facinus indignum!) nondum expugnatum, ut obsides jure belli, et modo morte damnati duci jubentur: sic damnatam civitatem jussit Sulla deleri.

CAP. XXII.

Bellum Sertorianum.

BELLUM Sertorianum quid aliud, quam Sullanæ proscritionis hereditas fuit? hostile potius, an civile dixerim; nescio: quippe quod Lusitani Celtiberique Romano gesserint duce. Exul et profugus feralis illius tabulæ, vir summæ quidem, sed calamitosæ virtutis, malis suis maria terrasque permiscuit: et jam Africæ, jam Balearibus insulis, fortunam expertus, missusque in Oceanum, Fortunatasque insulas penetravit: tandem Hispaniam armavit. Viro cum viris facile convenit. Nec alias magis apparuit Hispani militis vigor, quam Romano duce. Quanquam ille non contentus Hispania, ad Mithridatem quoque Ponticosque respexit, regemque classe juvit. Et quid futurum fuit? satis tanto hosti uno imperatore resistere res Romana non potuit. Additus Metello Cnæus Pompeius. Hi copias viri diu et ancipiti semper acie attrivere:
nec

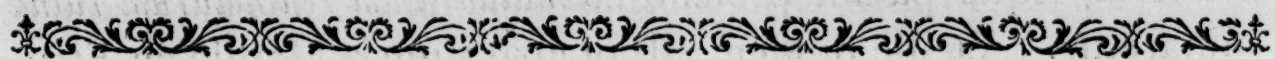
nec tamen prius bello, quam suorum scelere et insidiis, extinctus est. Copias ejus prope tota Hispania persequuti, diu et anticipi semper acie domaverunt. Prima per legatos certamina habita, quum hinc Domitius et Thorius; inde Herculeii proludent: mox his apud Segoviam; illis apud Anam flumen oppressis, ipsi duces cominus invicem experti, apud Lauronem, atque Sucronem, æquavere clades. Tum illis ad populationem agrorum, his ad urbium excidia conversis, misera inter Romanos duces Hispania discordiæ pœnas dabat: donec oppresso domestica fraude Sertorio, victo deditoque Perperna, ipsæ quoque in Romanam fidem venire urbes, Osca, Termes, Tutia, Valentia, Auxima, et in fame nihil non experta Calaguris. Sic recepta in pacem Hispania. Victores duces externum id magis quam civile, bellum videri voluerunt, ut triumpharent.

C A P. XXIII.

Bellum civile sub Lepido.

MARCO Lepido, Quinto Catulo consulibus, civile bellum pene citius oppressum est, quam inciperet: sed quantum, lateque fax illius motus ab ipso Syllæ rogo exarsit! Cupidus namque rerum novarum per insolentiam Lepidus, acta tanti viri rescindere parabat, nec immerito, si tamen posset sine magna clade Reipublicæ. Nam quum jure belli Sylla dictator procripsisset inimicos: qui supererant, revocante Lepido, quid aliud quam ad bellum vocabantur? quumque damnatorum civium bona addicente Sylla, quamvis male capta, jure tamen, repetitio eorum proculdubio labefactabat compositam civitatem. Expediebat ergo quasi ægræ faucis Reipublicæ requiescere quomodocunque, ne vulnera curatione ipsa rescinderentur. Ergo quum turbidis concionibus, velut classico, civitatem terriisset, profectus in Etruriam, arma inde et exercitum Urbi admoverat.

admoverat. Sed jam Milvium pontem collemque Janiculum
Lutatius Catulus, Cnæusque Pompeius, Syllanæ dominationis
duces atque signiferi, alio exercitu infederant. A quibus primo
statim impetu retro pulsus, hostisque a senatu judicatus, incru-
enta fuga in Etruriam, inde Sardiniam recessit: ibique morbo
et pœnitentia interiit. Victores, quod non temere alias in civi-
libus bellis, pace contenti fuerunt.

LIBER QUARTUS.

C A P. I.

BELLUM CATILINARIUM.

CATILINAM luxuria primum, tum hinc conflata egestas rei familiaris, simul occasio, quod in extremis finibus mundi arma Romana peregrinabantur, in nefaria consilia opprimendæ patriæ suæ compulere; Senatum confodere, Consules trucidare, distringere incendiis Urbem, diripere ærarium, totam denique rempublicam funditus tollere, et quidquid nec Annibal videretur optasse, quibus (o nefas!) fociis aggressus est? Ipse patricius. Sed hoc minus est: Curii, Porcii, Sullæ, Cethegi, Autronii, Vargunteii, atque Longini, quæ familiæ? quæ senatus insignia? Lentulus quoque cum maxime Prætor; hos omnes immanissimi facinoris satellites habuit. Additum est pignus conjunctionis sanguis humanus: quem circumlatum pateris bibere: summum nefas, nisi amplius esset, propter quod biberunt. Actum erat de pulcerrimo imperio, nisi illa conjuratio in Cicero-nem et Antonium Consules incidisset: quorum alter industria rem patefecit, alter manu oppressit. Tanti sceleris indicium per Fulviam emerfit, vilissimum scortum, sed parricidii innocens. Tum Consul habito senatu, in præsentem reum, Cicero peroravit: sed non amplius profectum, quam ut hostis

evaderet, seque palam professo *incendium suum restincturum ruina* minaretur. Et ille quidem ad præparatum a Manlio in Etruria exercitum proficiscitur, signa illaturus Urbi. Lentulus destinatum familiæ suæ Sibyllinis versibus regnum sibi vaticinans, ad præstitutum a Catilina diem urbe tota viros, faces, tela, disponit. Nec civili conspiratione contentus, legatis Allobrogum, qui tum forte aderant, in arma sollicitatis, iisset ultra Alpes furor, nisi, altera proditione Vulturcii, Prætoris literæ tenerentur. Statim Ciceronis imperio injecta est barbaris manus. Palam Prætor in senatu vincitur. De supplicio agentibus, Cæsar parcendum dignitati, Cato animadvertendum pro scelere censebat. Quam sententiam sequutis omnibus, in carcere parricidæ strangulantur. Quamvis parte conjurationis oppressa, tamen ab incepto Catilina non destitit: sed infestis ab Etruria signis patriam petens, obvio Antonii exercitu opprimitur. Quam atrociter dimicatum sit, exitus docuit. Nemo hostium bello superfuit. Quem quis in pugnando ceperat locum, eum amissa anima corpore tegebat. Catilina longe a suis inter hostium cadavera repertus est; pulcherrima morte, si pro patria sic concidisset.

C A P. II.

Bellum Cæsaris et Pompeii.

JA M pene toto orbe pacato, majus erat imperium Romanum, quam ut ullis externis viribus opprimi posset. Itaque invidens fortuna principi gentium Populo, ipsum illum in exitum suum armavit. Ac Mariana quidem Cinnanaque rabies intra Urbem proluserat, quasi experiretur. Sullana tempestas latius, intra Italiam tamen, detonuerat. Cæsaris furor atque Pompeii Urbem, Italiam, gentes, nationes, totum denique, quæ patebat, imperium, quodam quasi diluvio et inflammatione corripuit;

corripuit; adeo ut non recte tantum *civile* dicatur, ac ne *socialē* quidem, sed nec *externum*: sed potius *commune quoddam ex omnibus, et plus quam bellum*. Quippe si duces ejus inspicias, totus senatus in partibus. Si exercitus, hinc undecim legiones, inde decem et octo, flos omnis et robur Italici sanguinis. Si auxilia sociorum, hinc Gallici Germanique delectus: inde Deiotarus, Ariobarzanes, Tarchondimotus, Cotys, omne Thraciæ, Cappadociæque, Ciliciæ, Macedoniæ, Græciæ, Ætoliæ, totiusque robur Orientis. Si moram belli, quatuor anni, et pro clade rerum breve tempus. Si locum et spatium ubi commissum est, intra Italiam; inde se in Galliam Hispaniamque deflexit, reversumque ab Occasu, totis viribus in Epiro Thessaliaque confedit; hinc in Ægyptum subito transfiliit: inde respexit Asiam; inde Africæ incubuit: postremo in Hispaniam regyravit, et ibi aliquando defecit. Sed non et odia partium finita cum bello. Non enim prius quiescere, quam in Urbe ipsa, medio senatu, eorum, qui victi erant, odia victoris sese cæde fatiarent. Causa tantæ calamitatis eadem, quæ omnium: nimia felicitas. Siquidem Quinto Metello, Lucio Afranio consulibus, quum Romana majestas toto orbe polleret, recentesque victorias, Ponticos et Armenios triumphos in Pompeianis theatris Roma cantaret; nimia Pompeii potentia apud otiosos, ut solet, cives movit invidiam. Metellus ob imminutum Cretæ triumphum Cato adversus potentes semper obliquus, detrectare Pompeium, actisque ejus obstrepere. Hic dolor transversum egit: et ad præsidia dignitati paranda impulit. Forte tunc Crassus genere, divitiis, dignitate florebat: vellet tamen auctiores opes. Caius Cæsar eloquentia, et spiritu, ecce jam et consulatu allevabatur. Pompeius tamen super utrumque eminebat. Sic igitur Cæsare dignitatem comparare, Crasso augere, Pompeio retinere cupientibus, omnibusque pariter potentiæ cupidis, de invadenda Republica facile convenit. Ergo quum mutuis viribus in suum quisque decus

decus niteretur, Galliam Cæsar invadit, Crassus Asiam, Pompeius Hispaniam, tres maximos exercitus: et sic orbis imperium societate trium principum occupatur. Decem annos traxit ista dominatio. Exinde quoniam mutuo metu tenebantur, Crassi morte apud Parthos, et morte Juliæ Cæsaris filiæ, quæ nupta Pompeio, generi focerique concordiam matrimonii fœdere tenebat, statim æmulatio erupit. Jam Pompeio suspectæ Cæsaris opes, et Cæsari Pompeiana dignitas gravis. Nec hic ferebat parem, nec ille superiorem. Nefas! sic de principatu laborabant, tanquam duos tanti imperii fortuna non caperet. Ergo Lentulo Marcelloque consulibus, rupta prima conjurationis fide, de successionem Cæsaris Senatus, id est Pompeius agitabat: nec ille abnuebat, si ratio sui proximis comitiis haberetur. Consulatus absenti quem decem tribuni, favente Pompeio, nuper decreverant, tum dissimulante eodem, negabatur. *Veniret et peteret majorum more.* Ille contra flagitare decreta: ac, *nisi in fide permanerent, non se remittere exercitum.* Ergo ut in hostem decernitur. His Cæsar agitated, statuit præmia armorum armis defendere. Prima civilis belli harena, Italia fuit: cujus arces levibus præfidiis Pompeius infederat: sed omnia subito Cæsaris impetu oppressa sunt. Prima Arimino signa cecinerunt Tum pulsus Etruria Libo, Umbria Thermus, Domitius Corfinio. Et peractum erat bellum sine sanguine. si Pompeium Brundisii opprimere potuisset. Et ceperat. Sed ille per obsessi claustra portus nocturna fuga evasit. Turpe dictu! modo princeps patrum, pacis bellicque moderator, per triumphatum a se mare lacera et pene inermi nave fugiebat. Nec Pompeius ab Italia, quam senatus ab Urbe, fugatur prior quam pene vacuum metu, Cæsar ingressus Consulem se ipse facit. Ærarium quoque sanctum, quia tardius aperiiebant Tribuni: jussit effringi: censumque et patrimonium Populi Romani ante rapuit, quam imperium. Pulso fugatoque Pompeio, maluit prius ordinare provincias, quam ipsum

ipsum sequi. Siciliam et Sardiniam, annonæ pignora, per legatos habet. Nihil hostile. erat in Gallia: pacem ipse fecerat. Sed ad Hispanienses Pompeii exercitus transeunti per eam duci portas claudere ausa Massilia est. Misera dum cupit pacem, belli metu in bellum incidit: sed quia tutis muris erat, vinci eam sibi iussit absenti. Græcula civitas, non pro mollitie nominis, et vallum rumpere, et incendere machinas ausa, et congregi navibus: sed Brutus, cui mandatum erat bellum, victos terra marique perdomuit. Mox dedentibus sese ablata omnia, præter, quam potiore omnibus habebant, libertatem. Anceps, variumque, et cruentum in Hispania bellum cum legatis Cnæi Pompeii, Petreio et Afranio: quos Ilerdæ castra habentes, apud Sicorim amnem obsidere et ab oppido intercludere aggreditur. Interim obundatione verni fluminis com meatibus prohibetur. Sic fame castra tentata sunt: obessorque ipse quasi obsidebatur. Sed ubi pax fluminis rediit, populationibus et pugnae campos aperuit, iterum ferox instat: et cedentes ad Celtiberiam consequutus, aggere et vallo, ac per hæc siti ad deditionem compulit. Sic citerior Hispania recepta est, nec ulterior moram fecit. Quid enim una post quinque legiones? Itaque ultro cedente Varrone, Gades, fretum, Oceanus, omnia felicitatem Cæsaris sequebantur. Aliquid tamen adversus absentem ducem ausa fortuna est circa Illyricum et Africam, quasi de industria prospera ejus adversis radiarentur. Quippe quum fauces Adriatici maris iussi occupare Dolabella et Antonius, ille Illyrico, hic Curictico litore castra posuissent; jam maria late tenente Pompeio, repente legatus ejus Octavius Libo, ingentibus copiis classificarum, circumvenit utrumque. Deditionem fames extorsit Antonio. Missæ quoque a Basilo in auxilium ei rates, quales inopia navium fecerat, nova Pompeianorum arte Cilicum, actis sub mare funibus, captæ quasi per indaginem. Duas tamen æstus explicuit. Una, quæ Opiterginos ferebat, invadis hæsit, memoran-

memorandumque posteris exitum dedit. Quippe vix mille juvenum manus, circumfusi undique exercitus per totum diem tela sustinuit. Et quum exitum virtus non haberet, tamen ne in deditionem veniret, hortante tribuno Vulteio, mutuis ictibus in se concucurrit. In Africa quoque par virtus, et calamitas Curionis fuit: qui ad recipiendam provinciam missus, pulso fugatoque Varo jam superbus, subitum Jubæ regis adventum, equitatumque Maurorum sustinere non potuit. Patebat victo fuga: sed pudor suasit, ut amissum sua temeritate exercitum morte sequeretur. Sed jam debitum par fortuna flagitante, sedem bello Pompeius Epiron elegerat. Nec Cæsar moratur. Quippe ordinatis a tergo omnibus, quamvis hiems media prohiberet tempestate, ad bellum navigavit. Positisque ad Oricum castris, quum pars exercitus ob inopiam navium cum Antonio relicta, Brundisii moram faceret, adeo impatiens erat, ut ad arcessendos eos, ardente ventis mari, nocte concubia, speculatorio navigio, solus ire tentaverit. Extat ad trepidum tanto discrimine gubernatorem vox ipsius: *Quid times? Cæsarem vehis.* Contractis in unum undique omnibus copiis, positisque cominus castris, diversa erant ducum consilia. Cæsar pro natura ferox, et conficiendæ rei cupidus, ostentare aciem, provocare, laceffere; nunc obsidione castrorum, quæ sedecim millium vallo obduxerat; (sed quid his obesset obsidio, qui patente mari omnibus copiis abundarent?) nunc expugnatione Dyrrhachii irrita; (quippe quam vel situs inexpugnabilem faceret.) Ad hoc assiduis in eruptionem hostium præliis; (quo tempore egregia virtus Scævæ centurionis emicuit, cujus in scuto centum atque viginti tela federe.) Jam vero direptione urbium fociarum, quum Oricum, et Gomphos, et alia castella Thessaliæ vastaret. Pompeius adversus hæcnectere moras, tergiversari, simul ut hostem interclusum undique inopia commeatumum tereret, utque ardentissimi ducis consenesceret impetus. Nec diutius profuit duci salutare consilium. Miles
otium,

otium, focii moram, principes ambitum ducis increpabant. Sic præcipitantibus fati, prælio sumpta est Theſſalia: et Philip-
 picis campis Urbis, imperii, generis humani fata commiſſa ſunt. Nunquam uno loco tantum virium Populi Romani, tantum dig-
 nitatis fortuna vidit, trecenta amplius millia hinc illinc, præter
 auxilia regum, et Senatus. Nunquam imminentis ruinæ mani-
 feſtiora prodigia, fuga victimarum, examina in ſignis, interdium
 tenebræ. Dux ipſe, et nocturna imagine, theatri ſui audiens
 plauſum in modum planctus circumſonare: et mane cum pul-
 lo (nefas!) apud principia conſpectus. Numquam acrior neque
 alacrior exercitus Cæſaris fuit. Inde claffica prius, inde tela.
 Annotatum quoque committentis aciem Craſſini pilum: qui
 mox adacto in os gladio, ſic inter cadavera repertus, libidinem
 ac rabiem, qua pugnaverat, ipſa novitate vulneris præferebat.
 Sed nec minus admirabilior illius exitus belli. Quippe quum
 Pompeius adeo equitum copia abundaret, ut facile circumven-
 turus ſibi Cæſarem videretur, circumventurus ipſe eſt. Nam
 quum diu æquo Marte contenderent, juffuque Pompeii fuſus a
 cornu erupiſſet equitatus, repente hinc ſigno dato, Germanorum
 cohortes tantum in effuſos equites fecere impetum, ut illi eſſe
 pedites, hi venire in equis viderentur. Hanc ſtragem fugientis
 equitatus levis armaturæ ruina comitata eſt. Tunc terrore la-
 tius dato, turbantibus invicem copiis, reliqua ſtrages quaſi una
 manu facta eſt. Nec ulla res magis exitio fuit quam ipſa exer-
 citus magnitudo. Multus in eo prælio Cæſar fuit, mediufque
 inter Imperatorem et militem. Voces quoque obequitantis
 exceptæ, altera cruenta, ſed docta, et ad victoriam efficax, *Miles*
faciem feri: altera ad jaćtationem compoſita: *Parce civibus*: quum
 ipſe ſequeretur. Felicem utcunque in malis Pompeium, ſi ea-
 dem ipſum, quæ exercitum ejus, fortuna traxiſſet! Superſtes
 dignitatis ſuæ vixit, ut, cum majore dedecore per Theſſalica
 Tempe equo fugeret una navicula Leſbon applicaretur: pulſus

Syedris in deserto Ciliciæ scopulo, fugam in Parthos, Africam, vel Ægyptum agitare: ut denique in Pelusiaco littore, imperio vilissimi regis, consiliis spadonum, et, ne quid malis desit, Septimii desertoris sui gladio trucidatus, sub oculis uxoris suæ liberorumque moreretur. Quis non peractum esse cum Pompeio crederet bellum? atqui acrius multo atque vehementius Thesfalici incendii cineres recaluere. Et in Ægypto quidem adversus Cæsarem sine partibus bellum. Quippe quum Ptolomæus rex Alexandriæ, summum civilis belli scelus peregisset, fœdusque amicitiae cum Cæsare, medio Pompeii capite sanxisset; ultionem tanti viri Manibus quærente fortuna, causa non defuit. Cleopatra regis soror affusa Cæsaris genibus, partem regni reposcebat. Aderat puellæ forma, et quæ duplicaretur ex illo, quod talis passa videbatur injuriam: odium ipsius regis, qui Pompeii cædem, partium fato, non Cæsari dederat; haud dubie in ipsum ausurus, si expedisset. Quam ubi Cæsar restitui jussit in regnum, statim ab eisdem percussoribus Pompeii obsesus in regia, quamvis exigua manu, ingentis exercitus molem mira virtute sustinuit. Ac primum ædificiorum proximorum, atque navalium incendio, infestorum hostium tela submovit, mox in peninsulam Pharon subitus evasit: inde depulsus in maria mira felicitate ad proximam classem enatavit, relicto quidem in fluctibus paludamento, seu fato, seu consilio: ut illud ingruentibus hostium telis faxisque peteretur. Tandem receptus a classicis suis, undique simul hostes adortus, de imbelli ac perfida gente iusta generi Manibus dedit. Quippe et Theodotus magister, auctorque totius belli, et ne virilia quidem portenta Pothinus atque Ganymedes, diversa per mare et terras fuga et morte consumpti. Regis ipsius corpus obrutum limo repertum est in aureæ loricæ honore. In Asia quoque novus rerum motus a Ponto, plane quasi de industria captante fortuna hunc Mithridatico regno exitum, ut a Pompeio pater, a Cæsare filius vinceretur

vinceretur. Rex Pharnaces magis discordiæ nostræ fiducia, quam virtutis suæ, infesto in Cappadociam agmine ruebat: sed hunc Cæsar aggressus, uno, et, ut sic dixerim, non toto prælio, obtulit, more fulminis, quod uno eodemque momento venit, percussit, abscessit. Nec vana de se prædicatio est Cæsaris, *ante victum hostem esse, quam visum*. Sic cum exteris. At in Africa cum civibus multo atrocius, quam in Pharsalia. Huc reliquias partium naufragarum quidam furoris æstus expulerat, nec reliquias diceres, sed integrum bellum. Sparsæ magis, quam oppressæ vires erant. Auxerat sacramentum ipsa clades Imperatoris: nec degenerabat ducum successio. Quippe satis ample sonabant in Pompeiani nominis locum Cato et Scipio. Accessit copiis Mauritaniæ rex Juba, videlicet ut latius vinceret Cæsar. Nihil ergo inter Pharsaliam, et Thapson, nisi quod amplior eo, acriorque Cæsarianorum impetus fuit, indignantium post Pompeium crevisse bellum. Denique, quod alias nunquam ante imperium ducis, sua sponte signa cecinerunt. Strages a Juba cœpit. Ejus elephantum bellorum rudes, et nuperi a silva, consternati subito clangore. Statim et exercitus in fugam, nec duces fortius, quam ut fugerent, non inconspicua tamen morte omnium. Jam Scipio nave fugiebat: sed assequutis eum hostibus, gladium per viscera exegit: et, *ubi esset*, quodam requirente; respondit hoc ipsum, *Bene se habet Imperator*. Juba, quum se recepisset in regiam magnifice epulatus est. Postero die cum Petreio fugæ comite, superque mensas et pocula interficiendum se ei præbuit. Ille et regi suffecit et sibi: quum interim semel in medio cibi, et parentalia fercula regio simul Romanoque sanguine madebant. Cato non interfuit bello: positisque apud Bagradam castris, Uticam, velut altera Africæ claustra, servabat. Sed accepta partium clade, nihil cunctatus, ut sapiente dignum erat, mortem etiam lætus accivit. Nam postquam filium comitesque ab amplexu dimisit, in nocte lecto ad lucernam Platonis

libro, qui immortalitatem animæ docet, paululum quievit. Tum circa primam vigiliam stricto gladio revelatum manu pectus, semel iterumque percussit. Ausi post hoc virum medici violare fomentis. Ille passus, dum abscederent, rescidit plagas: sequutaque vis sanguinis moribundas manus in ipso vulnere reliquit. Quasi non esset usquam dimicatum, sic arma rursus et partes. Quantoque Africa supra Thessaliam, tanto Africam superabat Hispania. Plurimum quantum favoris partibus dabat fraternitas ducum, et pro uno duos stare Pompeios. Itaque nusquam atrocius, nec tam ancipiti Marte concursus est. Primum in ipso ostio Oceani Varus Didiusque legati confligere: sed acrius fuit cum ipso mari, quam inter se navibus bellum. Si quidem, velut furorem civium castigaret Oceanus, utramque classem naufragio cecidit. Quinam ille horror, quum eodem tempore fluctus, procellæ, viri, naves, armamenta configerent? adde situs ipsius formidinem, vergentia in unum, hinc Hispaniæ, inde Mauritaniam littora; mare et intestinum et externum; imminentesque Herculis speculas, quum omnia undique simul prælio et tempestate sævirent. Mox circa obsidiones urbium utrimque discursus est. Quæ miseræ inter hos atque illos duces societatis Romanæ pœnas dabant. Omnium postrema certaminum Munda. Hic non pro cetera felicitate, sed anceps, et diu triste prælium: ut plane videretur nescio quid deliberare fortuna. Sane et ipse ante aciem mœstior non ex more Cæsar, siue respectu fragilitatis humanæ, siue nimiam prosperorum suspectam habens continuationem: vel eadem timens, postquam idem esse cœperat, quod Pompeius. Sed in ipso prælio, quod nemo unquam meminerat, quum diu pari Marte acies nihil aliud quam occiderent, in medio ardore pugnantium subito ingens inter utrosque silentium, quasi convenisset. Hic omnium sensus erat. Novissime illud inusitatum Cæsaris oculis (nefas) post quatuordecim annos probata veteranorum manus gradum
retro

retro dedit. Quod etsi nondum fugerat, apparebat tamen, pudore magis quam virtute resistere. Itaque ablegato equo, similis furenti, primam in aciem procurrit. Ibi prensare fugientes, confirmare; per totum denique agmen oculis, manibus, clamore volitare. Dicitur in illa perturbatione et de extremis agitasse secum, et ita manifesto vultu fuisse, quasi occupare manu mortem vellet; nisi cohortes hostium quinque per transversam aciem actæ, quas Labienus periclitantibus castris subsidio miserat, fugæ speciem præbuisent. Hoc aut ipse credidit, aut dux callidus arripuit in occasionem: et quasi in fugientem invecus, simul et suorum erexit animos, et hostes perculit. Nam hi, dum se putant vincere, fortius sequi: Pompeiani, dum fugere credunt suos, fugere cœperunt. Quanta fuerit hostium cædes, ira, rabiesque victoribus, sic æstimari potest. Hoc a prælio profugi, quum se Mundam recepissent, et Cæsar obsideri statim victos imperasset, congestis cadaveribus agger effectus est: quæ pilis jaculisque confixa, inter se tenebantur. Fœdum etiam inter barbaros! Sed videlicet victoriam desperantibus Pompeii liberis, Cnæum prælio profugum, crure faucio, deserta et avia petentem, Cesonius apud Lauronem oppidum consequutus, pugnātem (adeo nondum desperabat) interficit. Sextum fortuna in Celtiberiam interim abscondit: aliisque post Cæsarem bellis reservavit. Cæsar in patriam victor invehitur. Primum de Gallia triumphum transmiserat Rhenus, et Rhodanus, et ex auro captivus Oceanus: altera laurus Ægyptia. Tunc in ferulis Nilus, Arsinoe, et ad simulacrum ignium ardens Pharus. Tertius de Pharnace currus, et Ponto. Quartus Jubam et Mauros, et bis subactam ostendebat Hispaniam. Pharsalia, et Thapfos, et Munda nusquam. Et quanto majora erant, de quibus non triumphabat? Hic aliquando finis armis fuit. Reliqua pax incruenta: pensatumque clementia bellum. Nemo cæsus imperio præter Afranium. Satis ignoverat semel. Et Faustum Sullam.

Sullam. Didicerat generos timere. Filiamque Pompeii cum patruelibus ex Sulla. Hic posteris cavebatur. Itaque non ingratibus civibus, omnes unum in principem congesti honores: circa templa imagines; in theatro distincta radiis corona; suggestus in curia; fastigium in domo; mensis in cœlo; ad hoc pater ipse patriæ, perpetuusque dictator: novissime, dubium an ipso volente, oblata pro Rostris ab Antonio consule regni insignia. Quæ omnia, velut insulæ, in destinatam morti victimam congerebantur. Quippe clementiam principis vicit invidia. Gravisque erat liberis ipsa beneficiorum potentia. Nec diutius dilatio donata est: sed Brutus et Cassius, aliique patricii, consenserunt in cædem principis. Quanta vis fati! manaverat late conjuratio. Libellus etiam Cæsari datus eodem die. Nec perlitare centum victimis potuerat. Venit in curiam tamen, expeditionem Parthicam meditans. Ibi in curuli sedentem eum senatus invasit: tribusque et viginti vulneribus ad terram datus est. Sic ille, qui terrarum orbem civili sanguine impleverat, tandem ipse sanguine suo curiam implevit.

C A P. III.

Cæsar Augustus.

POPULUS Romanus, Cæsare et Pompeio trucidatis, rediisse in statum pristinæ libertatis videbatur: et redierat, nisi aut Pompeius liberos, aut Cæsar heredem reliquisset: vel, quod utroque perniciosius fuit, si non collega quondam, mox æmulus Cæsarianæ potentiae, fax et turbo sequentis seculi, superfuisset Antonius. Quippe dum Sextus paterna repetit, trepidatum toto mari. Dum Octavius mortem patris ulciscitur, iterum fuit movenda Thessalia. Dum Antonius varius ingenio, aut successorem Cæsaris indignatur Octavium, aut amore Cleopatrarum desciscit in regem, aliter salvus esse non potuit, nisi confugisset
ad

ad servitatem. Gratulandum tamen in tanta perturbatione est, quod potissimum ad Octavium Cæsarem Augustum summa rerum rediit: qui sapientia sua atque solertia perculsum undique et perturbatum ordinavit imperii corpus. Quod ita haud dubie nunquam coire et consentire potuisset, nisi unius præsidis nutu, quasi anima et mente regeretur. Marco Antonio, Publio Dolabella Consulibus, imperium Romanum jam ad Cæsares transferente fortuna, varius et multiplex civitatis motus fuit. Quodque in annua cœli conversione fieri solet, ut mota sidera tonent, ac suos flexus tempestate significant. Sic cum Romanæ dominationis, id est, humani generis conversione, penitus intremuit, omnique genere discriminum, civilibus, terrestribus, ac navalibus bellis, omne imperii corpus agitatum est.

CAP. IV.

Bellum Mutinense.

PRIMA civilium motuum causa testamentum Cæsaris fuit, cujus secundus heres Antonius, prælatum sibi Octavium furens, inexpiabile contra adoptionem acerrimi juvenis susceperat bellum. Quippe quum intra decem et octo annos tene-
rum, obnoxium, et opportunum injuriæ juvenem videret; ipse plenæ ex commilitio Cæsaris dignitatis, furtis hereditatem lacerare, ipsum insectari probris, cunctis artibus adoptionem Juliæ gentis inhibere non desineret: denique ad opprimendum juvenem palam arma moliri: et jam parato exercitu in Cisalpina Gallia resistentem motibus suis Decimum Brutum obsidebat: Octavius Cæsar, ætate et injuria favorabilis, et nominis majestate, quod sibi induerat, revocatis ad arma veteranis, privatus (quis crederet?) Consulem aggreditur. Obsidio Mutinæ liberat Brutum. Antonium exuit castris. Tum quidem etiam manu pulcer

pulcer apparuit. Nam cruentus et faucius aquilam, a moriente signifero traditam, suis humeris in castra referebat.

C A P. V.

Bellum Perusinum.

ALTERUM bellum concitavit agrorum divisio, quos Cæsar veteranis in castris pretium militiæ persolvebat. Semper alias Antonii pessimum ingenium Fulvia, gladio cincta virilis militiæ, uxor agitabat. Ergo depulso agris colonos incitando, iterum in arma ierat. Hic vero jam non privatis, sed totius senatus suffragiis judicatum hostem Cæsar aggressus, intra Perusiæ muros redegit, compulitque ad extrema deditiois turpi et nihil non experta fame.

C A P. VI.

Triumviratus.

QUUM solus etiam gravis paci, gravis Reipublicæ esset Antonius, quasi ignis incendio Lepidus accessit. Quid? contra duos exercitus: necesse fuit venire in cruentissimi fœderis societatem. Diversa omnium vota. Incendit Lepidum divitiarum cupido, quarum spes ex turbatione Reipublicæ: Antonium ultionis de his, qui se hostem judicassent: Cæsarem inultus pater, et Manibus ejus graves Cassius et Brutus agitabant. In hoc velut fœdus pax inter tres duces componitur. Apud Confluentes inter Perusiam et Bononiam jungunt manus, et exercitus consalutant. Nullo bono more Triumviratus invaditur. Oppressaque armis Republica, redit Sullana proscriptio: cujus atrocitas nihil in se minus habet, quam numerum centum quadraginta senatorum. Exitus fœdi, truces, miserabiles, toto terrarum orbe fugientium. Pro quibus quis pro dignitate rei ingemiscat,

ingemiscat, quum Antonius Lucium Cæsarem avunculum suum, Lepidus Lucium Paulum suum fratrem proscripserit? Romæ capita cæforum proponere in Rostris jam usitatum erat: verum sic quoque civitas lacrymas tenere non potuit, quum recisum Ciceronis caput in illis suis Rostris videretur: nec aliter ad videndum eum, quam solebat ad audiendum, concurreretur. Hæc scelera in Antonii Lepidique tabulis. Cæsar percussoribus patris contentus fuit. Hæc quoque, nisi multa fuisset etiam iusta cædes haberetur.

CAP. VII.

Bellum Cassii, et Bruti.

BRUTUS et Cassius sic Cæsarem, quasi Tarquinium regem, depulisse regno videbantur: sed libertatem, quam maxime restitutam voluerunt, illo ipso parricidio perdidere. Igitur, cæde perfecta, quum veteranos Cæsaris, nec immerito, timerent, statim e Curia in Capitolium confugerant. Nec illis ad ultionem deerat animus, sed ducem non habebant. Igitur quum appareret, quæ strages Reipublicæ immineret, displicuit ultio cum Consulis abolitione decreta. Ne tamen publici doloris oculos ferrent, in provincias ab illo ipso, quem occiderant, Cæsare datas, Syriam et Macedoniam concesserunt. Sic vindicta Cæsaris dilata potius quam oppressa est. Igitur ordinata magis ut poterat, quam ut debebat, respublica, relicto ad Urbis præsidium Lepido, Cæsar cum Antonio in Cassium Brutumque succingitur. Illi comparatis ingentibus copiis, eandem illam, quæ fatalis Cnæo Pompeio fuit, harenam infederant. Sed nec tum imminetia cladis destinatæ signa latuere. Nam et assuetæ cadaverum pabulo volucres, castra quasi jam sua circumvolabant: et in aciem prodeuntibus obviæ Æthiops nimis aperte ferale signum fuit. Ipsique Bruto per noctem, quum illato lumine ex

more aliqua secum agitare, atra quædam imago se obtulit: et, *quæ esset*, interrogata; *Tuus*, inquit, *malus genius*. Hoc dixit, et sub oculis mirantis evanuit. Pari in meliora præfagio in Cæsaris castris omnia aves victimæque promiserant: sed nihil illo præsentius, quod Cæsaris medicus somnio admonitus est, *ut Cæsar castris excederet, quibus capi imminebat*: ut factum est. Acie namque commissa, quum pari ardore aliquandiu dimicatum foret, quamvis duces non essent præsentis, quorum alterum corporis ægritudo, illum metus et ignavia subduxissent, flaret tamen pro partibus invicta fortuna et ultoris, et qui vindicabatur, primum adeo anceps fuit, et par utrimque discrimen, ut exitus prælii docuit. Capta sunt hinc Cæsaris castra, inde Cassii. Sed quanto efficacior est fortuna, quam virtus! et quam verum est, quod moriens efflavit, *non in re, sed in verbo tantum, esse virtutem!* Victoriæ illi prælio error dedit. Cassius, inclinato cornu suo, quum, captis Cæsaris castris, rapido impetu recipientes se equites videret, fugere arbitratus, evadit in tumultum: inde pulvere et strepitu, etiam nocte vicina eximentibus gestæ rei sensum, quum speculator quoque in id missus, tardius renuntiaret; transactum de partibus ratus, uni de proximis auferendum præbuit caput. Brutus quum in Cassio etiam suum animum perdidisset, ne quid ex constituti fide resignaret (ita enim par superesse bello convenerat) ipse quoque uni comitum suorum confodiendum præbuit latus. Quis sapientissimos viros non miretur ad ultimum non suis manibus usos? nisi si hoc quoque ex persuasionis defuit, ne violarent manus, sed in abolitione sanctissimarum piissimarumque animarum, iudicio suo, scelere alieno, uterentur.

CAP. VIII.

Bellum cum Sexto Pompeio.

SUBLATIS percussoribus Cæsaris, supererat Pompeii domus. Alter juvenum in Hispania occiderat, alter fuga evaserat: contractisque infelicis belli reliquiis, quum insuper ergastula armasset, Siciliam Sardiniamque habebat. Jam et classe medium mare infederat, O quam diversus a patre! ille Cilicas extinxerat: hic secum piratas navales agitabat. Tanta mole belli penitus in Siculo freto juvenis oppressus est: magnique famam ducis ad inferos secum tulisset, si nihil tentasset ulterius: nisi quod magnæ indolis signum est, *sperare semper*. Perditis enim rebus profugit; Asiamque velis petit, venturus ibi in manus hostium, et catenas, et, quod miserrimum est fortibus viris, ad hostium arbitrium sub percussore moriturus. Non alia post Xerxem miserabilior fuga. Quippe modo trecentarum quinquaginta navium dominus, cum sex septemve fugiebat, extincto Prætoris navis lumine, anulis in mare abjectis, pavens atque respectans, et tamen non timens ne periret.

CAP. IX.

Bellum Parthicum duce Ventidio.

QUAMVIS in Cassio et Bruto partes fustulisset; in Pompeio totum partium nomen aboleisset: nondum tamen ad pacis stabilitatem profecerat Cæsar, quum scopulus, et nodus, et mora publicæ securitatis superesset Antonius. Nec ille defuit vitiis, quin periret, imo omnia expertus ambitu et luxuria, primum hostes, deinde cives, tandem etiam terrore sui seculum liberavit. Parthi clade Crassiana altius animos erexerant: civilesque Populi Romani discordias læti acceperant: itaque ut

prima affulfit occasio, non dubitaverunt erumpere, ultro quidem invitante Labieno. Qui missus a Cassio, Brutoque (quis furor scelerum!) sollicitaverat hostes in auxilium: et illi Pacoro duce, regio juvene, dissipant Antoniana præsidia, Saxa legatus, ne veniret in potestatem, a gladio suo impetravit. Denique ablata Syria, emanabat latius malum, hostibus sub auxilii specie sibi vincentibus, nisi Ventidius, et hic legatus Antonii, incredibili felicitate et Labieni copias, ipsumque Pacorum, et omnem Parthicum equitatum, toto inter Orontem et Euphratem sinu late cecidisset. Viginti amplius millium fuit. Nec sine consilio ducis. Qui simulato metu adeo passus est hostem castris succedere, donec, absumto jactus spatio, adimeret usum sagittarum. Rex fortissime dimicans cecidit. Mox circumlato ejus per urbes, quæ desciverant, capite, Syria sine bello recepta. Sic Crassianam cladem Pacori cæde pensavimus.

C A P. X.

Bellum Parthicum cum Antonio.

EXPERTIS invicem Parthis atque Romanis, quum Crassus atque Pacorus utrimque virium mutuarum documenta fecissent, pari rursus reverentia, integrata amicitia, et quidem ab ipso fœdus Antonio cum rege percussum. Sed immensa vanitas hominis, dum titulorum cupidine Araxem et Euphratem sub imaginibus suis legi concupiscit: neque causa, nec consilio, ac ne imaginaria quidem belli indictione, quasi hoc quoque ex arte ducis esset obrepere, relicta repente Syria in Parthos impetum facit. Gens præter armorum fiduciam callida, simulat trepidationem, et in campos fugam. Hic statim quasi victor sequebatur: quum subito, nec magna hostium manus, ex improvviso, et jam in fessos via sub vespere velut nimbus, erupit: et, missis undique sagittis, duas legiones operuerunt. Nihil acciderat in
compa-

comparationem cladis, quæ in posterum diem imminebat, nisi intervenisset deum miseratio. Unus ex clade Crassiana Parthico habitu castris adequitat, et salute Latine data, quum fidem ipso fecisset, quid immineret, edocuit; *jam affuturum cum omnibus copiis regem: irent retro, peterentque montes: sic quoque hostem fortasse non defore.* Atque ita sequuta est minor vis hostium, quam imminebat. Adfuit tamen: deletæque reliquæ copiae forent, nisi urgentibus telis in modum grandinis, quadam forte quasi docti, procubuissent in genua milites; et, elatis super capita scutis, cæsorū speciem præbuisent. Tum Parthus arcus inhibuit. Deinde Romani quum se rursus extulissent, adeo res miraculo fuit, ut unus ex Barbaris miserit vocem; *Ite et bene valete Romani merito vos victores fama gentium loquitur, qui Parthorum tela fugistis.* Non minor ex aqua postea, quam ab hostibus clades. Infesta primum siti regio. Tum quibusdam Salinacidis fluvius infestior. Novissime, quia jam ab invalidis et avide hauriebantur, noxiæ etiam dulces fuere. Mox et ardores per Armeniam, et nives per Cappadociam, et utriusque cœli subita mutatio pro pestilentia fuit. Sic vix tertia parte de sedecim legionibus reliqua, quum argentum ejus passim dolabris concideretur: et subinde inter moras mortem a gladiatore suo efflagitasset, egregius imperator tandem perfugit in Syriam. Ibi incredibili quadam mentis vecordia ferocior aliquanto factus est: quasi vicisset, qui evaserat.

CAP. XI.

Bellum cum Antonio et Cleopatra.

FUROR Antonii, quatenus ambitu non interiret, luxu et libidine extinctus est. Quippe post Parthos quum exosus arma in otio ageret, captus amore Cleopatrar, quasi bene gestis rebus, in regio se sinu reficiebat. Hæc mulier Ægyptia, ab ebrio imperatore, pretium libidinum Romanum imperium petit.

Et.

Et promisit Antonius: quasi facilius esset Partho Romanus. Igitur dominationem parare, nec tacite: sed patriæ, nominis, togæ, fascium oblitus, totus in monstrum illud ut mente, ita animo quoque et cultu desciverat. Aureum in manu baculum. Ad latus acinaces. Purpurea vestis ingentibus obstricta gemmis. Diadema aderat, ut regina rex ipse frueretur. Ad primam novorum motuum famam Cæsar a Brundisio trajecerat, ut venienti bello occurreret: positisque in Epiro castris, Leucadem insulam, montemque Leucaten, et Ambracii sinus cornua, classe succinxerat. Nobis quadringentæ amplius naves, ducentæ non minus hostium: sed numerum magnitudo pensabat. Quippe a senis in novenos remorum ordinibus: ad hoc turribus, atque tabulatis allevatæ, castellorum et urbium specie, non sine gemitu maris, et labore ventorum ferebantur. Quæ quidem ipsa moles exitio fuit. Cæsaris naves a triremibus in senos, non amplius, ordines creverant. Itaque habiles in omnia, quæ usus poscebat; ad impetus, et recursus, flexusque capiendos, illas graveis, et ad omnia præpeditas, singulas plures adortæ, missilibus simul cum rostris, ad hæc ignibus jactis, ad arbitrium dissipavere. Nec ulla re magis hostilium copiarum apparuit magnitudo, quam post victoriam. Quippe immensa classis, naufragio belli facto, toto mari ferebat. Arabumque, et Sabæorum, et mille aliarum gentium Asiæ spolia. Purpuram aurumque in ripam assidue mota ventis maria revomebant. Prima dux fugæ regina, cum aurea puppe, veloque purpureo, in altum dedit. Mox sequutus Antonius: sed instare vestigiis Cæsar. Itaque nec præparata in Oceanum fuga, nec munita præsidiis utraque Ægypti cornua, Parætonium atque Pelusium profuere. Prope manu tenebantur. Prior ferrum occupavit Antonius. Regina ad pedes Cæsaris provoluta tentavit oculos ducis frustra. Nam pulcritudo intra pudicitiam principis fuit. Nec illa de vita, quæ offerebatur, sed de parte regni laborabat. Quod
ubi

ubi desperavit a principe, servarique se triumpho vidit, incautiores nata custodiam, in Mausoleum se (sepulcra regum sic vocant) recipit. Ibi maximos, ut solebat, induta cultus, in differto odoribus folio, juxta suum se collocavit Antonium: admotisque ad venas serpentibus, sic morte quasi somno soluta.

CAP. XII.

Bella adversus gentes externas.

HIC finis armorum civilium. Reliqua adversus externas gentes: quæ, districto circa mala sua imperio, diversis orbis oris emicabant. Nova quippe pax: necdum assuetæ frenis servitutis tumidæ gentium inflatæque cervices ab imposito nuper jugo resiliabant. Ad Septentrionem conversa ferme plaga ferocius agebat: Norici, Illyrii, Pannonii, Dalmatæ, Mysi, Thraces et Daci, Sarmatæ atque Germani. Noricis animos dabant Alpes atque nives, quo bellum non posset ascendere: sed omnes illius cardinis populos, Brennos, Senones atque Vindelicos per privignum suum Claudium Drusum perpacavit. Quæ fuerit callidarum gentium feritas, facile vel mulieres ostendere; quæ, deficientibus telis, infantes ipsos afflictos humo in ora militum adversa miserunt. Illyrii quoque sub Alpibus agunt, imasque valles earum, ac quædam quasi claustra, custodiunt, abruptis torrentibus impliciti. In hos expeditionem ipse sumpsit fierique pontes imperavit. Hic se et aquis et hoste turbantibus, cunctanti ad ascensum militi scutum de manu rapuit: et in via primus, tunc agmine sequuto, quum Illyricus multitudine pontem fuccidisset, saucius manibus ac cruribus, speciosior sanguine, et ipso periculo augustior, terga hostium percecidi. Pannonii duobus saltibus, ac tribus fluviis, Dravo; Savo Histroque vallabantur. Populati proximos, intra ripas se recipiebant. In hos domandos Vibium misit. Cæsi sunt in utrisque fluminibus.

Arma

Arma victorum non ex more belli cremata; sed capta sunt, et in profluentes data: ut ceteris, qui resistebant, victoria sic nuntiaretur. Dalmatæ plerumque sub silvis agunt: inde in latrocinia promptissimi. Hos jam quidem Marcius incensa urbe Delminio quasi detruncaverat: postea Asinius Pollio gregibus, armis, agris, multaverat (hic secundus orator) sed Augustus perdomandos Vibio mandat: qui efferum genus fodere terras coegit, aurumque venis repurgare: quod alioquin gens omnium cupidissima, studiosa diligentia anquirat: ut illud in usus suos servare videatur. Myfi quam feri, quam truces fuerint, quam ipforum etiam barbari barbarorum, horribile dictu est. Unus ducum, ante aciem postulato silentio, *Qui vos, inquit, estis?* Respondum invicem: *Romani gentium domini.* Et illi, *Ita, inquit, fiet, si nos viceritis.* Accepit omen Marcus Crassus. Illi statim ante aciem immolato equo concepere votum, *ut cæsorum extis ducum et litarent, et vescerentur.* Deos audisse crediderim. Nec tubam sustinere potuerunt. Non minimum terroris incussit barbaris Domitius centurio, satis barbaræ, efficacis tamen apud pares homines stoliditatis, qui, foculum gerens super cassidem, suscitata motu corporis flammam velut ardenti capite fundebat. Ante hos Thracum maxime populus desciverat. Ille barbarus et signis militaribus, et disciplina, armis etiam Romanis, assueverat: sed a Pisone perdomiti, in ipsa captivitate rabiem ostendere. Quippe, quum catenas moribus tentarent, feritatem suam ipsi puniebant. Daci montibus inhærent. Cotisonis regis imperio, quoties concretus gelu Danubius junxerat ripas, decurrere solebant, et vicina populari. Visum est Cæsari Augusto gentem aditu difficillimam submovere. Misso igitur Lentulo, ultra ulteriorem repulit ripam. Citra præsidia constituit. Sic tunc Dacia non victa, sed summoa, atque dilata est. Sarmatæ patentibus campis inequant. Et hos per eundem Lentulum prohibere Danubio satis fuit. Nihil præter nives, raræque

raraeque silvas habent. Tanta barbaries est, ut pacem non intelligant. Germaniam quoque utinam vincere tanti non putasset! magis turpiter amissa est; quam gloriose acquisita: sed quatenus sciebat patrem suum Cæsarem, bis trajecto ponte Rheno, quæsisse bellum, in illius honorem concupiit facere provinciam. Et factum erat, si barbari tam vitia nostra, quam imperia ferre potuissent. Missus in eam provinciam Drusus, primos domuit Usipetes: inde Tenctheros percucurrit, et Cattos. Nam Marcomanorum spoliis insignibus quendam editum tumulum in tropæi modum excoluit. Inde validissimas nationes, Cheruscos, Suevosque, et Sicambros pariter aggressus est: qui, viginti centurionibus incrematis, hoc velut sacramento sumpserant bellum, adeo certa victoriæ spe, ut prædam in antecessum pactione dividerint. Cherusci equos, Suevi aurum et argentum, Sicambri captivos elegerant: sed omnia retrorsum. Victor namque Drusus equos, pecora, torques eorum, ipsosque præda divisit, et vendidit. Præterea in tutelam provinciarum præsidia atque custodias ubique disposuit, per Mosam flumen, per Albim, per Visurgim. Nam per Rheni quidem ripam quinquaginta amplius castella direxit. Bonnam et Gesoriacum pontibus junxit, classibusque firmavit. Invisum atque inaccessum in id tempus Hercynium saltum patefecit. Ea denique in Germania pax erat, ut mutati homines, alia terra, cælum ipsum mitius molliusque solito videretur. Denique non per adulationem, sed ex meritis, defuncto ibi fortissimo juvene, ipsi, quod nunquam alias, senatus cognomen ex provincia dedit. Sed difficilius est provincias obtinere, quam facere. Viribus parantur, jure retinentur. Igitur breve id gaudium. Quippe Germani victi magis, quam domiti erant: moresque nostros magis, quam arma sub imperatore Druso suspiciebant: postquam vero ille defunctus, Vari Quintilii libidinem ac superbiam haud secus, quam sævitiam, odisse cœperunt. Ausus ille agere conventum: et in

R r

castris

castris jus dicebat, quasi violentiam barbarorum et licitoris virgis, et præconis voce posset inhibere: at illi, qui jam pridem rubigine oblitos enses, inertesque quererent equos, ut primum togas, et sæviora armis jura viderunt, duce Arminio arma corripiunt, quum interim tanta erat Varo pacis fiducia, ut ne prædicta quidem, et prodita per Segestem unum principum conjuratione commoveretur. Itaque improvidum, et nihil tale metuentem improvise adorti, quum ille, (o securitas) ad tribunal citaret, undique invadunt, castra rapiunt, tres legiones opprimuntur. Varus perditas res eodem, quo Cannensem diem Paulus, et fato est et animo sequutus. Nihil illa cæde per paludes, perque silvas cruentius: nihil insultatione barbarorum intolerantius, præcipue tamen in caesarum patronos. Aliis oculos, aliis manus imputabant: unius os sutum, recisa prius lingua, quam in manu tenens barbarus, *Tandem, inquit, vipera, sibilare desisse.* Ipfius quoque consulis corpus, quod militum pietas humi abdiderat, effossum. Signa et aquila duas adhuc barbari possident. Tertiam signifer prius, quam in manus hostium veniret, evulfit, mensamque intra baltei sui latebras gerens, in cruenta palude sic latuit. Hac clade factum, ut imperium, quod in littore Oceani non steterat, in ripa fluminis staret. Hæc ad Septentrionem. Sub Meridiano tumultuatum magis, quam bellatum est. Musulanos atque Gætulos accolæ Syrtium, Cossio duce, compescuit: unde illi *Gætulici* nomen. Latius victoria patet. Marmaridas atque Garamantas Curinio subigendos dedit. Potuit et ille redire *Marmaricus*, sed modestior in æstimanda victoria fuit. Ad Orientem plus negotii cum Armeniis huc alterum ex Cæsaribus nepotibus suis misit. Ambo fato breves: sed alter inglorius. Massiliæ quippe Lucius morbo solvitur: in Syria Caius ex vulnere, quum Armeniam ad Parthos se subtrahentem recipit. Armenios, victo rege Tigrane, in hoc unum servitutis genus Pompeius assueverat, ut rectores a nobis acciperent.

Intermissum

Intermissum ergo jus per hunc recuperatum, non incruento, nec inulto tamen certamine. Quippe Domnes, quem rex Artaxatis præfecerat, simulata prodicione, adortus virum intentum libello, quem, ut thesaurorum rationes continentem, ipse porrexerat, strictus ac recreatus ex vulnere in tempus. Ceterum barbarus undique infesto exercitu oppressus, gladio, et pyra, in quam se percussus immisit, superstiti etiamnum Cæsari satisfecit. Sub Occasu pacata fere omnis Hispania, nisi quam Pyrenæi desinentis scopulis inhærentem citerior alluebat Oceanus. Hic duæ validissimæ gentes, Cantabri et Astures immunes imperii agitabant. Cantabrorum et peior, et altior, et magis pertinax in rebellando animus fuit; qui non contenti libertatem suam defendere, proximis etiam imperitare tentabant, Vaccæosque, et Curgionios, et Autrigonas crebris incursionibus fatigabant. In hos igitur, quia vehementius agere nuntiabantur, non mandata expeditio, sed sumpta est. Ipse venit Segisamam. Castra posuit inde partito exercitu totam in diem amplexus Cantabriam, efferam gentem, ritu ferarum, quasi indagine debellabat. Nec ab Oceano quies, quum infesta classe ipsa quoque terga hostium cæderentur. Primum adversus Cantabros sub mœnibus Belgicæ præliatus est. Hinc fuga in eminentissimum Vinnium montem, quem maria prius Oceani, quam arma Romana ascensura esse crediderant. Tertio Aracillum oppidum magna vi repugnat. Captum tamen postremo fuit Medulli montis obsidio. (Quem perpetua quindecim millium fossa comprehensum cinxit, undique simul adeunte Romano) postquam extrema barbari vident, certatim igne, ferro inter epulas venenoque, quod ibi vulgo ex arboribus taxeis exprimitur, præcepere mortem: seque pars major a captivitate, quæ videbatur, vindicare. Hæc per Antistium, Furnium, Agrippam, legatos, hibernans in Tarraconis maritimis Cæsar accepit. Ipse præsens hos deduxit montibus, hos obsidibus astrinxit, hos sub corona

jure belli venumdedit. Digna res lauro, digna curru fenatui visa est, sed jam Cæsar tantus erat, ut posset triumphos contemnere. Astures per idem tempus ingenti agmine a montibus suis descenderant: nec temere sumptus, ut barbaris, impetus: sed positis castris apud Asturam flumen, trifariam diviso agmine, tria simul Romanorum castra aggredi parant. Fuisset et anceps, et cruentum, et utinam mutua clade certamen, tunc tam fortibus, tam subito, tam cum consilio venientibus, nisi Trigæcini prodidissent. A quibus præmonitus Carisius, cum exercitu adveniens oppressit consilia, sic quoque tamen non incruento certamine. Reliquias fusi exercitus validissima civitas Lancia excepit. Ubi adeo certatum est, ut quum in captam urbem faces poscerentur, ægre dux impetrarit veniam, *ut victoriæ Romanæ stans potius esset, quam incensa, monumentum.* Hic finis Augusto bellorum certaminum fuit: idem rebellandi finis Hispaniæ. Certa mox fides, et æterna pax; cum ipsorum ingenio in pacis partes promptiore: tum consilio Cæsaris, qui fiduciam montium timens, in quos se recipiebant, castra sua, sed quæ in plano erant, habitare et incolere iussit. Ingentis esse consilii illud observari cœpit. Natura regionis circa se omnis aurifera, minique et chrysocollæ, et aliorum colorum ferax. Itaque exerceri solum iussit. Sic Astures et latentes in profundo opes suas atque divitias, dum aliis quærunt, nosse cœperunt. Omnibus ad Occasum et Meridiem pacatis gentibus, ad Septentrionem quoque dumtaxat intra Rhenum atque Danubium; item ad Orientem intra Cyrum et Euphratem, illi quoque reliqui, qui immunes imperii erant, sentiebant tamen magnitudinem, et victorem gentium Populum Romanum reverebantur. Nam et Scythæ misere legatos, et Sarmatæ, amicitiam petentes. Seres etiam, habitantesque sub ipso sole Indi, cum gemmis, et margaritis, Elephantibus quoque inter munera trahentes, nihil magis, quam longinquitatem viæ imputabant, quam quadriennio impleverant:

impleverant: et ipse hominum color ab alio venire cœlo fatebatur. Parthi quoque, quasi victoriæ pœniteret, rapta clade Crassiana ultro signa retulere. Sic ubique cuncta atque continua totius generis humani aut pax fuit, aut pœtio. Aususque tandem Cæsar Augustus, septingentesimo ab Urbe condita anno, Janum Geminum cludere, bis ante se clusum, sub Numa rege; et victa primum Carthagine. Hinc conversus ad pacem, pronum in omnia mala, et in luxuriam fluens seculum gravibus severisque legibus multis coercuit. Ob hæc tot facta ingentia *Dictator perpetuus*, et *Pater patriæ*, dictus. Tractatum etiam in senatu, an, quia condidisset imperium, *Romulus* vocaretur: sed sanctius et reverentius visum est nomen *Augusti*, ut scilicet jam tum, dum colit terras, ipso nomine et titulo consecraretur.

F I N I S.

impovercit: et ipse hominum color ab alio venie cois fuit.
Tanti quodque, quasi videretur, etiam clare
Crassiana nro signa temet. Sic aliquid cuncta signa cois
nra totius generis humani fuit, aut patitur. Audient
tandem Caesar Augustus, etiam ad libe conit an
no, Janum Geminum etiam in claustris, et in
tege; et videri patitur. Hinc conit an et pater
pater in omnia maius, et in iustitia fuit seculum gravi
bas severitque legibus tantis cois. Op hoc tot facta inge
in Dilecto, et in iustitia, dignus. Tactum etiam
in sententia, et quod cois et inge, et in iustitia
sed sanctus et reverentia videri est omnia. Hic et in iustitia
iam tunc, cum cois et in iustitia, et in iustitia cois.

